

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
РАДА МОЛОДИХ УЧЕНИХ
МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ ІСТОРИКІВ ПРАВА

**ЗАХИСТ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ
ЛЮДИНИ, ГРОМАДЯНИНА ТА ДЕРЖАВИ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ
ПРОТИ УКРАЇНИ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції
(Київ, 19 жовтня 2022 р.)

Київ•2023

УДК 342.7+342.78 (477)
З 338

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*

З 338 Захист прав, свобод і законних інтересів людини, громадянина та держави в умовах збройної агресії проти України. Зб. наук. праць. Матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовтня 2022 року) / Ред. колегія: О. В. Скрипнюк (співголова), І. Б. Усенко (співголова), Є. В. Ромінський (відповідальний секретар), А. М. Гурова, А. Ю. Іванова, П. С. Демченко. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2023. 214 с.

У збірнику наукових праць представлені доповіді та повідомлення, подані на XIII Міжнародну науково-практичну конференцію «Захист прав, свобод і законних інтересів людини, громадянина та держави в умовах збройної агресії проти України». (Київ, 19 жовтня 2022 року).

УДК 342.7+342.78 (477)

© Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України, 2023

Koretskyi Institute of State and Law of the NAS of Ukraine
YOUNG SCHOLARS' COUNCIL
INTERNATIONAL ASSOCIATION of HISTORIANS of LAW

**PROTECTION OF RIGHTS, FREEDOMS AND
LEGITIMATE INTEREST OF A HUMAN,
A CITIZEN AND THE STATE
AMID ARMED AGGRESSION
AGAINST UKRAINE**

COLLECTION OF ACADEMIC PAPERS

Materials of the XIII International Juridical Conference
(*Kyiv, October 19, 2022*)

Kyiv•2023

UDC 342.7+342.78 (477)

Z 338

*Recommended for print by the Academic Council
of the Koretskyi Institute of State and Law of the NAS of Ukraine*

Z 338

Protection of the Rights, Freedoms and Legitimate Interests of a Human, a Citizen and the State Amid Armed Aggression against Ukraine. Collection of Academic Papers. Materials of the XIII International Juridical Conference (Kyiv, October 19, 2023) / Editorial board: O. V. Skrypniuk (cochair), I. B. Usenko (cochair), Ye. V. Rominskiy, (executive secretary), A. M. Hurova, A. Yu. Ivanova, Ph. S. Demchenko. Kyiv: Koretskyi Institute of State and Law of the NAS of Ukraine, 2023, 214 p.

The edited volume features the collection of academic papers submitted to the XIII International juridical conference «Protection of Rights, Freedoms and Legitimate Interest of a Human, a Citizen and the State Amid Armed Aggression against Ukraine» (Kyiv, October 19, 2022).

UDC 342.7+342.78 (477)

© Koretskyi Institute of State and Law of the
National Academy of Sciences of Ukraine, 2023

Дорогі друзі!

Цього, мабуть, найскладнішого та найстрашнішого за всі часи незалежності України 2022 року Рада молодих вчених Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України спільно з Міжнародною асоціацією істориків права вирішили присвятити традиційний щорічний науковий захід – XIII Міжнародну науково-практичну конференцію «Захист прав, свобод і інтересів людини, громадянина та держави в умовах збройної агресії проти України» актуальним питанням розвитку процесів державотворення та юридичної науки в умовах, коли наша Держава за підтримки усього цивілізованого світу вимушена захищати свою незалежність та територіальну цілісність від божевільних ідей неоімперського панування держави-агресора та її «руського мира».

Війна, яка була розпочата державою-агресором у гібридній формі 2014 року з анексії Автономної Республіки Крим та окупації частини територій Донецької та Луганської областей нашої Держави, переросла 24 лютого 2022 року в повномасштабне вторгнення військ Росії на територію України, яке супроводжується неймовірною брутальністю та жорстокістю. Ця війна назавжди змінила життя українців на «до» та «після», спричинюючи як фізичні, так і ментальні травми у нашому суспільстві, руйнуючи тисячі будівель та мільйони людських долей, але не зламала дух Українського народу, який у найтемніший час попри усіх лиха та втрати відстоює власне право на існування у цьому буремному світі.

На цьогорічній конференції представлені авторські роботи студентів, аспірантів, наукових працівників та правників-практиків, які є представниками юридичних шкіл усіх регіонів України, присвячені найрізноманітнішим аспектам розвитку та трансформації правничої думки та практики в умовах воєнного сьогодення. Учасники конференції поділяють свої дослідження, досвід і розуміння з метою вирішення проблематичних питань науки та практики вітчизняної юриспруденції.

Особливо важливо відзначити, що ряд учасників конференції зараз перебувають на передовій, захищаючи Україну зі зброєю в руках. Вони безпосередньо стикаються з противником у прямому бойовому зіткненні. Ми висловлюємо щирю підтримку та вдячність героям, які роблять усе можливе й неможливе для захисту та перемоги нашої Держави.

Бажаємо учасникам конференції плідної праці та виступів, а також сподіваємося, що запропоновані у відповідній збірці ідеї та підходи до вирішення проблемних питань науки та практики вітчизняної юриспруденції будуть використанні в рамках науково-практичної складової правового базису Перемоги України та її Народу у цій війні та подальшій повоєнній відбудові нашої Держави.

*Колектив Ради молодих вчених
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*

Розділ I. АКТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА, ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

О. В. Скрипнюк
(Київ)

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ВІЙНА В УКРАЇНІ

Громадянське суспільство є невід'ємною ознакою існування демократичної, правової держави. Його формування належить до тих проблем людства, вирішення яких є необхідною передумовою сталого розвитку організованого соціуму. Втім, концепція формування громадянського суспільства не може бути універсальною, адже його створення та розвиток у кожній країні зумовлений певними особливостями національного, історичного, ідеологічного, культурного, економічного характеру, традиціями кожного народу та правовими і політичними реаліями сучасності.

Свої особливі характеристики має й громадянське суспільство в Україні в плані як позитивних характеристик, так і недоліків. Ще до війни громадянському суспільству України було притаманне існування сурогатних форм: злочинність, наркоманія, корупція тощо. Цих недоліків не позбавлене жодне з громадянських суспільств навіть у розвинутих демократіях. Не ставлячи за мету розкриття всіх аспектів генези його становлення та розвитку, що має глибоке національне, політико-соціальне коріння та багатогранну історію, слід наголосити на тому, що за часи відродження України як суверенної держави громадянське суспільство в Україні пройшло складний та водночас тріумфальний шлях свого розквіту, адже саме громадянське суспільство було тією рушійною силою, що сприяло проголошенню незалежності Української держави та продовжує відстоювати її суверенність в сучасних воєнних умовах. Достатньо назвати такі події, що

віддзеркалюють розвиток та водночас значущість громадянського суспільства в Україні, як: створення Народного руху України (1989 р.); «Живий ланцюг єдності» (січень 1990 р.); «Революція на граніті» (жовтень 1990 р.); Всеукраїнський референдум щодо проголошення незалежності України (грудень 1991 р.); «Помаранчева революція» (листопад 2004 р.); «Революція гідності» (листопад 2014 р.); спротив українського громадянського суспільства агресії Росії, тобто анексії Криму, розгортанню на сході та півдні України кремлівської спецоперації «русская весна» (початок 2014 р.). Основою спротиву на цьому етапі стали добровольчі батальйони, які створювалися громадами у різних регіонах України, та потужна хвиля волонтерського руху на їх підтримку; відсіч збройної агресії РФ (з 24 лютого 2022 р.), що триває.

Війна РФ проти України стала трагічним, але черговим етапом утвердження та зміцнення українського громадянського суспільства, суспільства, що бореться за свободу, демократію, за суверенну державність та територіальну цілісність України. Сьогодні громадянське суспільство в Україні – це символ перемоги над відомим на весь світ агресором, над путінською диктатурою. Зорганізовані та об'єднані українці демонструють стійкість та єдність у своїй боротьбі з російськими окупантами, і це викликає міжнародну підтримку та щире захоплення міжнародної спільноти. Ще на початку 2015 р. іноземні експерти відзначали, що «українська таємна зброя у цій боротьбі (російсько-українській війні) – громадянське суспільство. Воно ж є і головним об'єктом російської агресії» [1]. Війна поставила перед державою складні задачі, для вирішення яких бракує не просто ресурсів, а й інституційних можливостей. І саме в цих умовах українське суспільство стало потужною силою у спротиві російській агресії.

Найсуттєвішими проявами цієї сили та реальної підтримки громадянським суспільством держави у важких умовах воєнного часу стало волонтерство.

З перших днів війни волонтери розгорнули другий фронт боротьби з ворогом, забезпечуючи гуманітарні потреби цивільного населення, бійців територіальної оборони та військових Збройних Сил України. Громадські організації та благодійні фонди стали волонтерськими штабами для збору ресурсів, громадськими осередками реальної допомоги, і не тільки. Адже, окрім матеріальної допомоги, волонтерська діяльність в умовах воєнного стану допомагає пришвидшити процес евакуації громадян країни; оптимізує процес пошуку загублених людей і тварин під час воєнних дій; поліпшує життя біженців (воєнних мігрантів) та внутрішньо переміщених осіб, сприяє їх кращому розміщенню та налагодженню побуту; організовує процес документального оформлення статусу біженця тощо.

Така активізація волонтерського руху викликає окремий науковий інтерес у контексті характеристики громадянського суспільства в умовах війни. Безпосередньо волонтерська діяльність є проявом формування та закріплення у масовій свідомості загальнолюдських цінностей, відповідальності кожного за майбутнє своєї країни, важливості власної участі у суспільному житті. Діапазон і багатогранність волонтерських ініціатив під час війни є прямим свідченням динамічного розвитку громадянського суспільства в Україні.

Все це надає підстави резюмувати новий виток розвитку громадянського суспільства, що згуртувалося перед обличчям страшної загрози та спрямовує всю свою діяльність на перемогу. Як показало соціологічне дослідження, проведене у серпні цього року Фондом «Демократичні ініціативи» спільно з соціологічною службою Центру Разумкова, громадяни України вірять у перемогу в цій війні, 72,5% респондентів вважають, що ця віра найбільше гуртує українське суспільство [2].

Об'єднуючим чинником громадянського суспільства стали усвідомлення власної національної гідності, розвиток національної свідомості та національної гордості за свою державу, що є проявом зміцнення національної єдності. «Понад 90% українців пишаються своїм

громадянством. Це найвищий показник за весь час соціологічного моніторингу», – повідомляють соціологи [2]. За останні 30 років в Україні народилося та виросло нове покоління – вільних, досвідчених, молодих людей – патріотів, українців, які найбільше цінують свободу і відкритість світу та які готові боротися за ці цінності. Це покоління є поколінням Незалежності, яке зараз проходить випробування війною.

Отже, можна стверджувати, що війна безпосередньо вплинула на розвиток громадянського суспільства в Україні та активізувала його.

Ці практичні зміни детермінують зміни в теорії громадянського суспільства. Так, сучасні реалії воєнного стану зумовлюють визначення нових акцентів у характеристиці громадянського суспільства. Громадянське суспільство в умовах війни – це значно більше, ніж просто громадські організації, які беруть участь в виборах, формуванні та функціонуванні органів публічної влади, вирішенні політичних питань суспільного життя. Основною ознакою громадянського суспільства під час війни є не його інституціоналізованість, а його патріотична ініціативність. Адже сьогодні громадянське суспільство – це, по суті, численні громадські ініціативи, які часто не є інституціалізованими.

Змінилася й основна функціональна роль громадянського суспільства в умовах війни, якою є взаємодія громадянського суспільства з органами державної влади у процесах протидії та подоланні негативних наслідків збройної агресії РФ проти України.

На часі – переосмислення багатьох «довоєнних» проблемних питань щодо визначення ролі громадянського суспільства в утвердженні та подальшому розвитку України як суверенної та незалежної держави, взаємодії громадянського суспільства та держави, значення громадянського суспільства в системі сучасного українського конституціоналізму тощо та пошук нових підходів до їх вирішення.

Залишається проблема оцінювання ефективності державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства. Як слушно зазначається в

науковій літературі, «експертами давно було порушено питання щодо пропозицій оцінювання ефективності реалізації державної політики за критерієм відповідності національного законодавства щодо діяльності інститутів громадянського суспільства європейським стандартам. Саме нині, в період війни настав цей момент, коли підвищення організації інститутів громадянського суспільства є вкрай важливим та актуальним» [3, с. 177].

Водночас, як наголошується в літературі, «громадянське суспільство України є сильним, живим організмом, який також зазнав впливу та руйнування від війни РФ» [4]. Отже, можна констатувати, що війна сприяла як зміцненню громадянського суспільства, так і виявила ряд суттєвих проблем, що потребують свого вирішення. Так, однією із цих проблем є прояви колабораціонізму, корупції, злочинності. За даними Офісу Генерального прокурора станом на 3 жовтня 2022 р. зареєстровані 2633 злочини за ст. 111-1 Кримінального кодексу України (колабораційна діяльність) [5].

Законами України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність» від 3 березня 2022 р. запроваджено відповідальність за співпрацю з державою-агресором в інформаційній, освітній, політичній, військовій, адміністративній, господарській та трудовій сферах. Законодавець передбачив, що колабораціонізм матиме наслідком як притягнення до кримінальної відповідальності фізичних осіб, так і застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб [6].

Згідно зі ст. 111-1 КК України кримінальну відповідальність за здійснення колабораційної діяльності можуть нести громадяни України. Окрім того, у разі вчинення колабораційних діянь уповноваженою особою від імені юридичної особи, до останньої можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, в тому числі ліквідація. Профільні закони,

що стосуються діяльності політичних партій, громадських об'єднань, релігійних та благодійних організацій, профспілок, також було доповнено можливістю заборони їх функціонування, якщо їхніх уповноважених осіб було засуджено за колабораціонізм [7].

Численними є й випадки правопорушень у сфері використання гуманітарної допомоги. З початку війни до України надсилається гуманітарна допомога від різних країн світу та приватних організацій. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період воєнного стану» [8] спрощено процедуру визнання соціально значущих товарів гуманітарною допомогою, перелік яких затверджений Кабінетом Міністрів України, без прийняття відповідних рішень про визнання їх гуманітарною допомогою. Водночас виявляються численні випадки використання товарів гуманітарної допомоги не за призначенням та з метою отримання прибутку. З метою боротьби з цими порушеннями запроваджена кримінальна відповідальність відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за використання гуманітарної допомоги під час дії воєнного стану» від 24 березня 2022 р. [9].

Тому, безумовно, у період війни залишається актуальним завдання з постійного моніторингу ситуації і виявлення таких злочинів та притягнення до відповідальності. І тут важлива роль належить не тільки органам держави, а й самому громадянському суспільству. Адже громадянське суспільство – це не тільки гуманістичне, демократичне, самоорганізоване, але й правове суспільство.

Свобода громадянського суспільства гарантована та водночас обмежена правом. Право надає впорядкованості всім інституціональним системам (інститутам) громадянського суспільства, регулює економічну та інші сфери прояву індивідуальної свободи, а також забезпечує значною мірою реалізацію інтересів людини як суб'єкта громадянського суспільства та

баланс управління, самоврядування, саморегуляції, самоорганізації. Функціональною особливістю права в громадянському суспільстві є те, що воно спрямоване на інтеграцію суспільства, забезпечення його єдності та соціальної згоди у ньому через вирішення соціальних конфліктів у рамках загальної правової форми. Роль права в громадянському суспільстві є важливою та багатогранною, що надає підстави характеризувати громадянське суспільство як правове. В умовах війни саме характеристика громадянського суспільства як правового суспільства набуває практичної актуальності.

Отже, сучасне громадянське суспільство в Україні за своїми сутнісними ознаками, у контексті його характеристики в умовах війни – це вільне, гуманістичне, демократичне, ініціативно-дієве, патріотично налаштоване, індивідуалізоване, структуроване (інституціоналізоване), самоврядне, правове суспільство, з актуалізацією його сучасної функціональної цілеспрямованості на відсіч збройної агресії РФ, захист суверенітету та територіальної цілісності України.

Громадянське суспільство, відіграючи величезну роль у спротиві російській агресії, має активно включитися і до процесу післявоєнної відбудови України. Після перемоги у війні з окупантом на українське суспільство чекає ряд нових демократичних трансформацій, зокрема які стосуються інститутів громадянського суспільства [3, с. 173].

На Міжнародній конференції з питань відновлення України (URC 2022) у м. Лугано визначені сім принципів відбудови України («Принципи Лугано»), в яких, окрім іншого, визначається важлива роль громадянського суспільства у подальшому розвитку України. Так, у принципі «5. Залучення багатьох зацікавлених сторін» зазначено, що «процес відновлення має сприяти співпраці між національними та міжнародними суб'єктами, які включають в себе також представників приватного сектору, громадянського суспільства, наукових кіл та місцевих органів влади». Крім того, за підтримки ЄС розпочався проєкт «Громадянське суспільство для

післявоєнного відновлення України та готовності до ЄС», метою якого є підвищення спроможності державних органів з метою подальшого просування демократії, верховенства права та сталого економічного розвитку у світлі викликів війни та заявки України на членство в Європейському Союзі [10]. Це свідчить про те, що об'єктивно склалися такі умови, які надають можливість максимально ефективно використати громадянське суспільство у повоєнній відбудові та подальшому сталому розвитку української державності, здійсненні системних реформ, спрямованих на євроінтеграцію України.

Отже, громадянське суспільство в умовах війни набуває нових ознак та характеристик, які дають можливість резюмувати, що громадянське суспільство в Україні перетворюється на реальну силу, яку визнає весь світ.

Перелік використаних джерел

1. Українська зброя – громадянське суспільство – головний об'єкт агресії Росії – історик. *Радіо свобода*. 02.02.2015 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26825543.html> (дата звернення: 03.10.2022).
2. Події, які сформували і зміцнюють Незалежність України. *Радіо свободи*. 24.08.2022 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
3. Ковальчук С., Пивовар М. Напрямки реформування громадянського суспільства та органів публічної влади в умовах війни в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 173-178.
4. Участь громадянського суспільства у «зеленій» відбудові України є вкрай важливою. *DiXi Group*. 01.08.2022. URL: <https://dixigroup.org/uchast> (дата звернення: 03.10.2022).
5. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення: 04.10.2022).

АКТИ ВІЙСЬКОВОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ: СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕРНІ РИСИ

Одним з основних чинників ефективного виконання покладених на Збройні Сили України завдань як у мирні часи, так і в умовах воєнного стану є якісне нормативно-правове забезпечення. Саме від того, наскільки правові акти, які регулюють їх діяльність, будуть відповідати об'єктивному стану та розвитку суспільних відносин, наскільки дієвими будуть організаційно-правові та фінансові механізми регулювання відносин у сфері захисту та оборони, буде залежати забезпечення суверенітету та територіальної цілісності нашої країни, захист прав і свобод громадян, можливість розбудови державних інститутів на засадах демократії та свободи, панування принципу верховенства права, забезпечення законності та правопорядку.

Уведення воєнного стану в Україні об'єктивно зумовлює необхідність чіткої правової регламентації суспільних відносин у військовій сфері з урахуванням змін, що наразі відбуваються в суспільному та державному житті. В цьому аспекті особливого значення набувають акти військової правотворчості, які варто розрізняти як ті, що визначають правовий статус та основні напрями діяльності керівних органів Збройних Сил України, їх забезпечення, та власне ті правотворчі повноваження та правові акти як результат реалізації таких повноважень. Відповідно до Законів України «Про оборону України», «Про правовий режим воєнного стану», «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення керованості державою в умовах воєнного стану» військове командування (Головнокомандувач Збройних Сил України, Командувач об'єднаних сил Збройних Сил України, командувачі видів та окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, командувачі (начальники) органів військового управління, командири з'єднань, військових частин Збройних Сил України та інших утворених

відповідно до законів України військових формувань) отримало повноваження щодо видання обов'язкових до виконання наказів і директив з питань забезпечення оборони, громадської безпеки й порядку, здійснення заходів правового режиму воєнного стану [1]. По суті – це нормотворче повноваження щодо спеціального суб'єкта, в особливих обставинах і визначених сферах суспільних відносин на видання актів, що мають юридичну силу.

З позицій теорії права такий різновид нормотворчості визначається як відомчий, а відповідні правові акти характеризується низкою ознак. Зокрема: видаються у виді (формі) наказів, інструкцій, листів, розпоряджень та ін.; приймаються на підставі та на виконання законів та підзаконних нормативно-правових актів, є засобом їх деталізації, подолання прогалин у законодавчому масиві; регулюють переважно внутрішньовідомчі відносини; відіграють службову (допоміжну) роль в правовому регулюванні суспільних відносин; забезпечують швидке реагування на зміну суспільних відносин тощо.

Як і будь-який правовий акт, акти військового командування мають характерні ознаки, притаманні всім правовим актам, так і особливі, яких інші правові акти не мають. Характеризуючись цілком відомчим змістом, військові правові акти мають особливого суб'єкта, містять специфічну інформацію та реквізити, особливий характер дії в часі, просторі та за колом осіб, що визначається специфікою правовідносин, які вони врегульовують. Специфічним є суб'єкт виконання приписів військових актів – військовослужбовці, але за умов воєнного стану – це і звичайні громадяни - фізичні особи, та юридичні особи. Просторова дія військових актів – це військова частина, військовий заклад, а за умов воєнного стану – територія, де, запроваджено воєнний стан, військові адміністрації, ведуться бойові дії. Це можуть бути як окремі регіони, так і вся країна. Можуть мати як усну, так і письмову форму. Предметом правового регулювання військових актів є управління ЗСУ, бойова підготовка та проведення військових операцій,

військова дисципліна, організаційне, матеріально-технічне забезпечення військових частин, підрозділів та установ та ін.

Акти військового командування мають відповідати та не суперечити не лише Конституції та нормативно-правовим актам України, а й наказам, розпорядженням та ін. правовим актам вищого командування. За сутністю – це офіційні акти підзаконного управлінського характеру, які зобов'язують вчинити певні дії, або утриматися від них, породжують юридичні наслідки. В науці адміністративного права такі акти отримали назву актів військового управління, яким, з поміж іншого, притаманна «авторитарність та імперативність, що пов'язано з державно-владними повноваженнями органів військового управління і полягає в обов'язковості їх виконання, незалежно від згоди виконавця» [2].

Акт військового управління є різновидом військового документу та може визначатися як спеціальний носій інформації, на якому різними способами викладені відомості про цілі, задачі та структури Збройних Сил України, їхніх складових частин, характер управління військами, їхньої бойової підготовки, бойових дій військових, повсякденного життя та діяльності штабів з'єднань частин та підрозділів, та який призначений для регулювання військових правовідносин, здійснення органами військового управління виконавчої діяльності у мирний та військовий час. До них належать: наказ командира (начальника); директива; розпорядження; положення; інструкція; план [3]. Акти військового управління – це спеціальні юридичні акти, вияв державно-владного веління у відповідності та з метою виконання чинного законодавства в межах компетенції органів військового управління, яке спрямоване на врегулювання відносин в процесі їх організації, життя, побуту і діяльності військ [2].

Згідно з існуючими в юридичній науці підходами за юридичними властивостями акти військового управління можна поділити на нормативні та індивідуальні. За обсягом дії – на такі, які: поширюються на всіх військовослужбовців відповідного військового формування без обмеження

часовими рамками, тобто постійно діючі акти; поширюються на всіх військовослужбовців відповідного військового формування і діють протягом певного часу; поширюються на певне коло військовослужбовців без обмеження у часі; поширюються на певне коло військовослужбовців протягом визначеного часу. У разі видання спільного акта він може поширюватися на військовослужбовців цих військових формувань без обмеження в часі або протягом певного часу.

За характером компетенції військових органів, які видають акти, останні можна поділити на акти загального, спеціального та функціонального управління. За органами, які видають акти, вони класифікуються згідно з системою органів військового управління: акти центрального апарату; акти напряду; акти військової частини тощо. За правозобов'язуючими суб'єктами їх можна поділити на: а) акти, призначені для органів військового управління або посадовим особам; б) акти, призначені для конкретних військовослужбовців або групи військовослужбовців; в) акти, призначені для громадян, які перебувають у запасі, або призовникам; г) акти, які призначені не для військових органів чи організацій, а цивільним особам.

За характером питань, що ними регулюються, їх можна поділити на: а) управління бойовими діями військ; б) управління бойовою підготовкою особового складу; в) організації служби військ; г) матеріально-технічного забезпечення військ [2].

Окрім військового командування, з уведенням на території України воєнного стану, Законом України «Про правовий режим воєнного стану» головам військових адміністрацій надано право (ст. 15, 8) видавати накази та розпорядження у межах своїх повноважень, які мають таку ж юридичну силу, що і рішення відповідної ради (рад). Військові адміністрації мають право скасування актів виконавчих органів відповідної ради, які не відповідають Конституції, законам України, іншим актам законодавства, рішенням відповідної ради, прийнятим у межах її повноважень; прийняття рішень про звернення до суду щодо визнання незаконними актів органів виконавчої

влади, підприємств, установ та організацій, які обмежують права територіальних громад у сфері їх спільних інтересів [1]. Утворення військової адміністрації як тимчасового державного органу означає припинення діяльності відповідної місцевої ради на певний час та здійснення нею правотворчих повноважень і їх перехід до військових адміністрацій.

За мирних часів відповідно до Статті 6 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» голова місцевої державної адміністрації в межах своїх повноважень видає розпорядження, а керівники структурних підрозділів – накази. Розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, прийняті в межах їх компетенції, обов'язкові для виконання на відповідній території всіма органами, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами та громадянами. Акти місцевих державних адміністрацій, які відповідно до закону є регуляторними актами, розробляються, розглядаються, приймаються та оприлюднюються з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [4]. З огляду на сутність і зміст повноважень військових адміністрацій в частині нормотворчості можна стверджувати, що правові акти, видані в результаті їх реалізації, зберігають свої попередні властивості. Змін зазнає лише їх предмет – урегулювання відносин, пов'язаних із здійсненням виконавчої влади на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізація повноважень, які делеговані місцевій державній адміністрації відповідною радою відповідно до викликів та завдань воєнного часу.

Отже, правотворчі повноваження військового командування визначаються не Конституцією, а спеціальним законодавством, стосуються виключних сфер суспільних відносин та характеризуються обмеженим колом різновидів відомчих правових актів, які мають юридичну силу та особливості дії.

Перелік використаних джерел

1. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
2. Корж І. Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення, дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / НАН України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького. К., 2004.
3. Кузьмич І. І. Поняття та особливості військових документів. *Форум права*. 2013. № 2. С. 264 URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua> > irbis_nbuv > cgiirbis_64 (дата звернення: 03.10.2022 р.).
4. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 03.10.2022 р.).

ІНСТИТУТ ОМБУДСМАНА У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ В УКРАЇНІ

Забезпечення та захист прав людини є головним обов'язком держави, виконання якого покладене насамперед на органи державної влади. Основним завданням будь-якої держави є створення найсприятливіших умов для підвищення якості життя та реалізації прав людини. По суті права людини «відкрили фундаментальну тему про відносини між громадянами та державами» та розкрили «внутрішній конфлікт в міжнародному співтоваристві, який існує між порядком та справедливістю, між суспільством та державою» [1, с. 482]. Так, на думку зарубіжних дослідників, в середині ХХ ст. в розумінні прав людини «відбулася революція, яка втілила природно-правову доктрину в нормах міжнародного і національного права» [2, с. 261] та дозволила подивитися на них (права людини), як на «нові стандарти цивілізації» [3, с. 1–23].

Без перебільшення, дотримання прав людини вже стало частиною сучасних уявлень про міжнародну легітимність держав. Права людини міцно увійшли до арсеналу правового регулювання всередині держави і не можуть бути проігноровані країнами в їх зовнішній політиці. При цьому «внутрішній порядок реалізації норм про права людини залишається визначальним, а сама тематика даних прав демонструє можливість прогресу в міжнародних відносинах» [2, с. 261–264].

Актуальною та вкрай складною проблема функціонування конституційно-правового механізму захисту прав людини є й для сучасної України. Питання прав людини особливо загострилися в умовах окупації Московією Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, частини територій у Донецькій і Луганській областях та після повномасштабного

збройного вторгнення Російської Федерації на територію України та триваючої зараз російсько-української війни.

Соціальна напруга та незахищеність окремих верств населення, зокрема, дітей, пенсіонерів, осіб з інвалідністю, військовослужбовців, ветеранів, мігрантів, внутрішньо переміщених осіб, етнічних меншин, підприємців, пацієнтів та інших категорій громадян, об'єктивно вимагає зміцнення національних, у тому числі й спеціалізованих, механізмів захисту прав людини, насамперед зміцнення відповідних контрольних функцій омбудсманівських служб та інституцій.

Серед таких служб, зокрема, унікальне місце займає інститут військового омбудсмана. Як обґрунтовано доводиться у сучасних конституційно-правових дослідженнях, у рамках моделі цивільного контролю «армія під контролем парламенту» парламентський військовий омбудсман є «доповненням та розширенням функції парламентського контролю щодо об'єктів демократичного цивільного контролю» [4, с. 20].

В умовах війни захист прав людини у сфері збройних сил є іманентною ознакою демократії та фактором, що підвищує ефективність їх функціонування. Правозахисний вимір національної безпеки і оборони демонструє здатність держави не лише захищати свій суверенітет у випадку збройного нападу або інших непередбачуваних проявів зовнішньої агресії, а й виступає інституційною та нормативно-правовою гарантією захисту прав людини у сфері збройних сил як у мирний час, так і, особливо, в умовах воєнного стану, є юридичним, ідеологічним та інформаційним компонентом у процесі формування якісно нового за сутністю, змістом та функціями механізму національної безпеки і оборони, додатковим каналом захисту прав людини у цьому секторі функціонування демократичної держави.

Ідея запровадження в Україні спеціалізованої служби військового омбудсмана висувалася ще на початку функціонування інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Україні [5]. Так, на думку О. В. Марцеляка, спеціалізований омбудсман як окрема

правозахисна інституція, незалежна від будь-яких органів влади (в т. ч., від Уповноваженого з прав людини) ефективніше захищатиме права військових [6, с. 33]. Підтримуючи ідею заснування в Україні служби військового омбудсмана, О. О. Майданник вважає, що цей інститут сприятиме демократизації національної військової адміністрації, зокрема, та військових відносин, загалом, забезпеченню додержання законності у сфері функціонування збройних сил та гарантуванню правової безпеки в армії і на флоті. На її переконання, для того, щоб цей інститут належним чином забезпечував дієвий захист прав військовослужбовців, спеціалізований військовий омбудсман мусить мати такий обсяг повноважень, який б надавав йому можливість діяти як юридичному гаранту прав і свобод військовослужбовців, сприяти підтриманню серед населення відчуття безпеки і впевненості у верховенстві права у сфері національної оборони [7, с. 15].

Втім процес запровадження спеціалізованої служби захисту прав людини у сфері функціонування збройних сил загальмувався. Лише із прийняттям Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [8], Уповноважений Верховної Ради України з прав людини набув спеціальних повноважень щодо захисту конституційних прав і свобод військовослужбовців.

Світовий досвід свідчить [4, 6, 9–12], що інституту військового омбудсмана належить важлива роль у протидії зловживанням та іншим правопорушенням у збройних силах, а також у створенні умов для того, щоб діяльність збройних сил була підзвітною суспільству з одного боку й прозорою для суспільства з іншого боку. Працюючи зі скаргами і зверненнями та досліджуючи питання у предметній і суміжній сферах, інститут омбудсмана допомагає запобігати порушенням прав людини, перешкоджає практиці неефективного витрачання ресурсів і поганого

управління і сприяє вдосконаленню системи управління в секторі безпеки в цілому.

Як незалежний і об'єктивний орган інститут військового омбудсмана відіграє важливу роль у запобіганні та боротьбі зі зловживаннями службовими повноваженнями і порушеннями прав людини, незалежно від того, чи стосуються вони цивільних осіб чи представників збройних сил.

Інститут військового омбудсмана приймає й розслідує скарги і звернення, а також інформує відповідні інстанції про порушення прав людини та інші проблеми системного характеру у секторі безпеки й оборони. Таким чином, його діяльність може мати серйозний ефект на рівні як окремої людини, так і сектору безпеки й оборони, відповідної профільної правової бази загалом.

Протягом останніх 30-ти років спостерігається стрімке зростання кількості інститутів військових омбудсманів по всьому світу. Наявність інституційно та функціонально сильного та незалежного інституту омбудсмана в цілому та, особливо, такого його спеціалізованого виду як військовий омбудсман, є важливим критерієм зрілості всієї системи демократичного управління у державі. Зокрема, інститутові військового омбудсмана належить важлива роль у тому, щоб збройні сили керувалися й діяли відповідно до принципів верховенства права та з дотриманням прав людини у відношенні як самих військовослужбовців, так і всіх цивільних осіб, з якими вони контактують. Адже зростання масштабів використання збройних сил у міжнародних та інтернаціональних операціях, а разом з цим і зростання ризиків, пов'язаних з порушенням прав людини, в тому числі й щодо цивільних осіб у країні перебування, тільки підвищують роль та значення сильних та ефективних механізмів контролю й нагляду, покликаних забезпечити дотримання прав людини і принципів верховенства права.

Появі інституту військового омбудсмана сприяла низка факторів [9]. По-перше, це було зумовлено прагненням зміцнити цивільно-демократичний контроль над збройними силами. По-друге, це необхідність поліпшення

ситуації із захистом прав людини у питаннях військовослужбовців за рахунок створення більш ефективних механізмів обробки скарг та реалізації заходів для ліквідації виявлених недоліків. По-третє, це прагнення створити незалежний механізм контролю якості, який би дозволив здійснювати нагляд за дотриманням встановлених процедур, правил і принципів діяльності у збройних силах. По-четверте, це необхідність вирішення конкретних проблем або скандалів, пов'язаними з діяльністю збройних сил, порушенням прав військовослужбовців, їх загибеллю під час здійснення своїх обов'язків, насамперед, у ситуаціях не пов'язаних із бойовими діями, проявами або попередженням нестатутних відносин, порушенням прав ветеранів збройних сил, питання додержання житлових прав військовослужбовців та ветеранів, їх прав на належне грошове забезпечення тощо.

В умовах триваючої російсько-української війни, а також наступної повоєнної відбудови, кількість та спектр проблем та викликів, пов'язаних із правами людини у Збройних Силах України безумовно набуватиме масштабнішого характеру. У зв'язку з цим, враховуючи позитивний зарубіжний досвід, актуалізується питання не лише посилення функціональних та організаційних можливостей Уповноваженого Верховної Ради з прав людини у сфері захисту прав військовослужбовців, а й утворення спеціалізованої інституції військового омбудсмана.

Перелік використаних джерел

1. Wheeler N. J. Pluralist and Solidarist Conception of International Society: Bull and Vincent on Humanitarian Intervention. *Millennium: Journal of International Studies*. 1992. № 21. P. 463–489.
2. Foreign Policy and Human Rights. Issues and Responses / ed. by R. J. Vincent. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. P. 261–264.
3. Donnelly J. The Concept of Human Rights. London: Sydney Groom Helm, 1985. 120 p.

4. Бондарев О. Б. Інститут омбудсмана у справах захисту прав військовослужбовців: українська модель та зарубіжний досвід: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2019. 233 с.
5. Шкрюм Т. Знати свої права не лише корисно, але й необхідно. *Народна армія*. 1998. 28 квітня.
6. Марцеляк О. В. Інститут омбудсмана: теорія і практика. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 450 с.
7. Майданник О. О. Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні. *Адвокат*. 2010. № 7(118). С. 12–16.
8. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19.06.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 46. Ст. 366
9. Бакленд Б., Макдермотт В. Інститути омбудсмана у справах Збройних Сил. Практичний посібник. Женева: DCAF, 2015. 178 с.
10. Банах С. В. Функції омбудсманів у сучасному світі: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 197 с.
11. Голяк Л. В. Інститут спеціалізованого омбудсмана: світовий досвід організації та діяльності: монографія. Львів: Видавництво «ЗУКЦ», 2011. 304 с.
12. Закоморна К. О. Інститут омбудсмана як засіб забезпечення прав і свобод людини та громадянина (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». 1999. 19 с.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Воєнний стан в Україні, введений у зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну, зумовив кардинальні зміни як у житті пересічних громадян, так і в органів влади всіх рівнів. Нова реальність постійно потребує нових правил співжиття, оскільки дії агресора є різноманітними і несуть загрози суверенітету, територіальній цілісності та населенню України. Вагома роль у формуванні нового правопорядку безумовно належить парламенту, який має працювати ефективно, аби на законодавчому рівні за будь-яких умов сприяти захисту прав і свобод людини та громадянина. Діяльність народних депутатів України у мирний час викликала багато критики. У 2016 р. міжнародні експерти оприлюднили Дорожню карту щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України, яку взято за основу парламентської реформи [1]. За оцінками аналітиків громадських організацій з 52 рекомендацій, наданих Місією Європейського Парламенту, реалізовано менше половини.

Нові геополітичні умови змушують Верховну Раду України миттєво реагувати насамперед на зовнішні і внутрішні виклики, які загрожують національній безпеці і обороні України. За таких умов повноцінна реформа українського парламенту можлива лише після завершення українсько-російської війни або принаймні після закінчення її активної фази.

Відповідно до Конституції України і Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Верховна Рада України працює в сесійному режимі. Особливості діяльності парламенту в цей період визначаються постановами Верховної Ради України, зокрема: «Про організацію роботи Верховної Ради України у зв'язку з актом збройної агресії Російської Федерації проти

України 24 лютого 2022 року» від 24.02.2022 р. № 2102-IX; «Про деякі питання організації роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання під час проведення восьмої сесії в умовах дії воєнного стану» від 06.09.2022 р. № 2558-IX.

За 200 днів війни Верховна Рада України прийняла 223 закони та 231 постанову. Зокрема народні депутати України схвалили 16 звернень і 3 заяви, якими інформують міжнародне співтовариство щодо нагальних потреб і загроз: термінової необхідності забезпечення захисту цивільного населення України від збройних нападів російських загарбників (03 березня 2022 р.); необхідності вжиття додаткових спільних заходів з метою припинення агресії Російської Федерації проти України та запобігання поширенню цієї агресії на інші країни в Європі (24 березня 2022 р.); вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні (14 квітня 2022 р.) визнання Російської Федерації державою-спонсором тероризму (03 травня 2022 р.); надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС (19 червня 2022 р.); засудження акту ядерного тероризму, який здійснює держава-агресор – Російська Федерація на Запорізькій атомній електростанції у місті Енергодар Запорізької області (15 серпня 2022 р.); порушення Російською Федерацією та підконтрольними їй де-факто окупаційними органами норм міжнародного гуманітарного права стосовно військовополонених захисників та захисниць України (30 серпня 2022 р.) та ін.

Кардинальні зміни у всіх сферах суспільного життя закономірно спричинили потребу ввести значну кількість змін до законодавства України. Із загальної кількості законів України, прийнятих Верховною Радою України в період з 24 лютого 2022 р. по 11 вересня 2022 р., законів про внесення змін до інших законодавчих актів нараховується 170.

Такі високі кількісні показники дають змогу охарактеризувати діяльність Верховної Ради України як активну. Водночас наявність в українській політико-правовій практиці ознак таких явищ як уявний

конституціоналізм і інфляція права змушує шукати відповідь на питання, а чи ефективною є діяльність парламенту.

Для аналізу законодавства іноземні дослідники пропонують враховувати: характер нормативно-правового акта; якість нормативно-правового акта; співвідношення між поправками внесеними членами парламенту та врахованими в остаточному тексті нормативно-правового акта. Найважливішим показником ефективності законодавства європейські вчені вважають рівень відповідності правових актів потребам суспільства, економіки та фінансового середовища. На їх переконання, правові акти насамперед мають сприяти створенню конкретних проєктів та результатів для громадян [2, с. 5–6].

Верховна Рада України у період воєнного стану достатньо успішно формує і реалізує комунікативну політику держави. Про це свідчить, зокрема, зворотна реакція і дії багатьох парламентів та урядів іноземних держав, міжнародних організацій, наприклад: надання всебічної моральної і матеріальної допомоги біженцям (воєнним мігрантам) з України; формування і відправлення численних гуманітарних вантажів до України; масштабна фінансова підтримка України; постачання спеціалізованої техніки та зброї українським захисникам тощо.

Загалом, виходячи з нагальних потреб українського суспільства, можна вважати, що діяльність Верховної Ради України сприяє досягненню головних цілей, зокрема таких, як: захист суверенітету і територіальної цілісності України; збереження української нації; відтворення справжньої української історії; поширення української мови та ін. Варто відзначити, що в умовах воєнного стану акти, які формують політику держави, приймалися достатньо швидко. В мирний час все відбувається навпаки: чим більше законопроєкт містить політичних питань, тим більше процедур і часу займає його обговорення і прийняття.

Як і будь-який конфлікт чи криза, війна, крім негативних сторін, має й деякі позитивні моменти. Так широка агентурна мережа Російської Федерації

в Україні нарешті змусила українських парламентаріїв знайти правові механізми припинення реєстрації та притягнення до відповідальності політичних партій, діяльність яких становить загрозу національним інтересам України. Справді демократія не є тотожною таким явищам як вседозволеність і безкарність.

Дотримання процедур під час підготовки й прийняття нормативно-правових актів мають вагомим значення для оцінки діяльності парламенту. Однак тимчасово обмежений доступ до прямих трансляцій засідань українського парламенту, не дає можливості стверджувати чи заперечувати, що законодавчий процес відбувається відповідно до Конституції України і Закону України «Про Регламент Верховної Ради України». Проте у повоєнний час цей показник має стати одним з основних для характеристики діяльності українського парламенту.

Практична потреба – визначення ефективності діяльності народних депутатів України – нині ще потребує теоретичних напрацювань. Загалом ефективність діяльності є об'єктом вивчення праксеології. Діяльність визначають як будь-яку вольову, свідому та цілеспрямовану поведінку людини, а її результат – як певний стан справ, вигідний для суб'єкта цієї діяльності. Ключовими термінами, за допомогою яких описують діяльність, є – мета, засоби, суб'єкти і значення діяльності. П. Кабала називає такі напрями праксеологічного аналізу діяльності: суб'єкт діяльності (риси, ставлення, поведінка); умови діяльності (чинники залежні, незалежні, ситуаційні); мета діяльності (формулювання мети, розділення мети, ієрархія цілей), методи діяльності (підготовка до діяльності, раціоналізація діяльності, практичні вказівки); реалізація мети (розподіл завдань, порядок виконання завдань, мотивація); оцінка діяльності (часткові оцінки, сукупні рейтинги, контроль) [3, с. 15]. Однак праксеологія не є надто поширеною в Україні наукою.

Захист прав, свобод і інтересів людини, громадянина та держави у повоєнний час, на нашу думку, буде результативнішим, коли інтенсивніше

буде розвиватися політична праксеологія. Ця практична наука має арсенал методів для ґрунтовних досліджень в напрямі підвищення рівня ефективності діяльності парламенту, а відтак якіснішого забезпечення інтересів суспільства і держави.

Перелік використаних джерел

1. Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України № 1035–VIII від 17.03.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-19#n23> (дата звернення: 02.09.2022).
2. Matei A., Ciora C., Dumitru A.S., Ceche R. Efficiency and Effectiveness of the European Parliament under the Ordinary Legislative Procedure. *Administrative Sciences*. 2019 September. No 9(3):70. 18 p. doi:10.3390/admsci9030070. URL: https://www.researchgate.net/publication/335786850_Efficiency_and_Effectiveness_of_the_European_Parliament_under_the_Ordinary_Legislative_Procedure (дата звернення: 09.09.2022).
3. Cabała P. Prakseologiczna analiza działania. *Prakseologia*. 2007. Nr 147. 17 s.

НЕВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄСПЛ – СИСТЕМНА ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄС

До недавнього часу Україна перебувала в першій трійці країн, з якими найчастіше судяться в Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ), поступившись Польщі [1]. Традиційними лідерами цього списку протягом останніх 4 років були Росія та Туреччина, проти яких загалом розглядається 26392 і 20896 справ відповідно. В 2021 році проти України в ЄСПЛ було відкрито 1140 справ, тоді як проти Польщі – 1517.

Однак у справі захисту прав людини за допомогою цього судового органу слід брати до уваги не лише кількість справ, а й те, як виконуються його рішення. Як з'ясувалося, за останнє десятиліття 37,5% важливих рішень ЄСПЛ державами-членами Євросоюзу не виконується, а середня тривалість затримки з їх виконанням – 52 місяці. До важливих рішень належать ті, що стосуються серйозної чи структурної проблеми в законодавстві і/або практиці держав-членів і напряду впливають на громадян.

Як стверджується у доповіді «Правосуддя відкладене і правосуддя відхилене» [2], при цьому відмінності між «старими» і «новими» членами майже відсутні: Німеччина, Нідерланди, Франція та Швеція виконують важливі судові рішення протягом п'яти років. Понад 50% важливих рішень щодо Італії та Іспанії досі не виконані. Болгарія та Румунія не виконали понад 90% важливих рішень. Угорщина також має дуже серйозну проблему з виконанням, відтягуючи виконання 71% рішень. Найкраща ситуація з виконанням судових рішень в Люксембурзі, Чехії, Данії, Естонії, найгірша – у Болгарії, Угорщині, Італії та Румунії (див. Табл. 1). Цікаво, що більшість країн з високим показником ігнорування виконання рішень можна віднести до країн зі значними та системними проблемами у сфері верховенства права, у тому числі з незалежністю судової системи та інших наглядових інститутів.

Серед держав-членів також зростає спротив виконанню рішень Суду Європейського Союзу (СЄС), зокрема у справах про порушення членами законодавства Євросоюзу, ініційованих Європейською Комісією. Це включає не лише затягуванням з виконанням рішень, а в деяких випадках навіть і відмову їх виконувати. Проте високий рівень поваги до СЄС разом з сильним механізмом правозастосування, в основі якого лежать фінансові санкції, значною мірою нівелював цю проблему. Однак протягом останніх років уряди та суди в державах-членах дедалі частіше оскаржують рішення СЄС. У деяких випадках, зокрема в Угорщині та Польщі, ця тенденція проявилася у прямій відмові виконувати рішення СЄС чи нехтуванні приматом права Євросоюзу та авторитетом СЄС. Така небезпечна тенденція зростання неповаги до суду становить пряму загрозу правовому порядку ЄС.

Таблиця 1

Країна	Кількість невиконаних основних рішень	Відсоток затриманих основних рішень за останні 10 років	Середня тривалість затримки
Люксембург	0	0	0
Чехія	2	5%	92 місяці
Данія	3	60%	6 місяців
Естонія	1	5%	3 місяці
Латвія	7	12%	17 місяців
Словенія	4	12%	22 місяці
Швеція	2	13%	37 місяців
Австрія	6	26%	55 місяців
Ірландія	2	33%	115 місяців
Нідерланди	8	40%	34 місяці
Німеччина	13	37%	38 місяців
Литва	16	24%	45 місяців
Хорватія	25	25%	51 місяць
Франція	25	28%	35 місяців
Португалія	17	41%	46 місяців
Словаччина	20	41%	34 місяці
Бельгія	21	49%	39 місяців
Мальта	13	45%	61 місяць
Кіпр	10	71%	31 місяць
Фінляндія	9	60%	143 місяці
Іспанія	23	61%	37 місяців
Греція	34	35%	77 місяців
Польща	38	48%	70 місяців
Угорщина	47	71%	75 місяців
Італія	58	58%	70 місяців
Румунія	106	57%	50 місяців

Виконання рішень СЄС зазвичай відкладаються майже у половині випадків, а більш серйозна затримка трапляється в кожному десятому випадку. Найчастіше не виконуються рішення, пов'язані з екологічною політикою, внутрішнім ринком та конкуренцією. Питання, що стосуються основоположних цінностей Союзу – верховенства права, демократії та основних прав людини – лише недавно потрапили у центр уваги СЄС. Щоправда кількість рішень, пов'язаних із верховенством права, зросла після 2018 року.

Основна причина, по якій держави-члени не спішають із виконанням рішень СЄС, – прагнення захистити окремі групи виборців та уникнути вжиття затратних примусових заходів, особливо щодо захисту навколишнього середовища.

Отже, з огляду на отримання статусу країни-кандидата на членство України в ЄС увагу слід приділяти не лише кількості справ в ЄСПЛ, а й швидкості виконання його рішень. З 2021 року Єврокомісія вдалася до практики відстеження стану справ із дотриманням принципу верховенства права у державах-членах шляхом підготовки відповідних річних звітів та навіть розробила спеціальний механізм фінансових санкцій, що будуть застосовуватися до особливо злісних порушників. Закономірно очікувати, що для недопущення подібних ситуацій Єврокомісія буде звертати особливу увагу до верховенства права в державах-кандидатах, у тому числі в Україні.

Перелік використаних джерел

1. Україна вийшла з трійки країн, з якими найчастіше судяться в Європейському суді з прав людини. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/european-court> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
2. Justice Delayed and Justice Denied: Non-Implementation of European Courts Judgments and the Rule of Law. URL: <https://democracyreporting.s3.eu-central-1.amazonaws.com/images/626ab7f1ad94b.pdf> (дата звернення: 03.10.2022 р.).

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА МАТЕРІАЛЬНУ ШКОДУ, ЗАВДАНУ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Вже в перший місяць збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалась 24 лютого 2022 року, постало питання щодо відшкодування шкоди, завданої пошкодженням та знищенням майна внаслідок бойових дій, а до українського парламенту внесли перші законопроекти щодо запровадження механізмів компенсації державою України завданих пошкодженням нерухомого майна збитків. За повідомленням Київської школи економіки, сума прямої шкоди інфраструктурі від розв'язаної Росією повномасштабної військової агресії за тиждень збільшилася на \$ 1 млрд і станом на 5 вересня 2022 р. досягла \$ 114,5 млрд. Причому найбільша частка у загальній сумі збитків належить житловому фонду та інфраструктурі – 72 %: сумарно збитки цих двох сфер експерти проекту оцінюють у \$ 82,9 млрд [1].

За законодавством України для покладення на державу РФ цивільно-правової відповідальності у виді відшкодування майнової шкоди, завданої пошкодженням майна на території України внаслідок збройної агресії РФ, вимагається пред'явлення кожною конкретною потерпілою особою – власником пошкодженого майна позову до держави РФ. Тобто держава РФ має виступати відповідачем за пред'явленим цивільним позовом [2, с. 43]. І хоча судова практика Верховного Суду останніх років не дозволяла пред'явлення в українські суди позовів до РФ без згоди її компетентних органів, тобто Верховний Суд вважав, що за відсутності такої згоди іноземна держава не може одержати правового статусу відповідача в цивільному процесі України, а український суд не має права здійснювати подальші процесуальні дії (наприклад, постанови Верховного Суду від 27.10.2021 у

справі № 710/784/19, від 13.05.2020 у справі № 711/17/19, від 09.06.2021 у справі № 265/7703/19, від 11.08.2021 у справі № 542/1323/18, від 01.09.2021 у справі № 754/10080/19), проте вже цього року у постановках Верховного Суду від 14.04.2022 у справі № 308/9708/19 та від 18.05.2022 у справі № 760/17232/20-ц (без відступлення від попередньої судової практики) було зроблено висновок щодо можливості українського суду у справі, де відповідачем визначено РФ, ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї країни.

З процесуальної точки зору зазначимо, що обидві згадані цивільні справи стосувались відшкодування саме моральної шкоди внаслідок збройної агресії: в першій справі моральна шкода була завдана позивачу та її дітям у зв'язку із загибеллю її чоловіка й батька її дітей, а в другій справі моральна шкода була завдана позивачу – його психічному здоров'ю. В цих справах Верховний Суд послався на Європейську конвенцію про імунітет держав, прийняту Радою Європи 16 травня 1972 року, та Конвенцію ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, прийняту резолюцією 59/38 Генеральної Асамблеї ООН 2 грудня 2004 року. Зазначені міжнародні акти прямо передбачають неможливість посилення держав на імунітет у справах, пов'язаних із завданням шкоди саме здоров'ю чи життю. Разом з тим таких винятків не передбачено стосовно відшкодування майнової шкоди.

Суддя Касаційного кримінального суду С. Голубицький, зазначаючи, що умисне знищення ворогом об'єктів інфраструктури, в тому числі підприємств та організацій, унаслідок ведення воєнних дій, підпадає під дію ст. 438 КК. А тому постраждала особа має право в межах кримінального провадження пред'явити цивільний позов про відшкодування заподіяної шкоди. Водночас суддя задає питання: «хто має бути відповідачем за таким позовом?» [3].

Навіть якщо припустити, що український суд все ж таки розгляне справу про відшкодування завданої військовою агресією шкоди, в якій РФ буде

відповідачем, то одразу ж виникає ряд питань на стадії виконання такого рішення суду. З одного боку можна припустити, що такі судові рішення будуть виконуватись в Україні зокрема за рахунок фонду відновлення майна та зруйнованої інфраструктури України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації та коштом міжнародної технічної фінансової допомоги, що передбачено проектом закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» № 7198, прийнятим парламентом в першому читанні за основу 1 квітня 2022 року. Проте законодавство більшості іноземних держав не дозволяє «конфісковувати» активи РФ і передавати російські кошти на відновлення України. Також можна сподіватись, що майнові претензії частково можна буде задовольнити внаслідок стягнутих в судовому порядку в дохід держави активів, що належать фізичним та юридичним особам (резидентам РФ) відповідно до механізму, запровадженого в Законі України «Про санкції», а також за допомогою позасудового механізму примусового вилучення з мотивів суспільної необхідності (включаючи випадки, за яких це настійно вимагається військовою необхідністю) об'єктів права власності РФ як держави, яка почала повномасштабну війну проти України, та її резидентів, запровадженого Законом України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» (першою проблемою тут стане відсутність в Україні реєстру таких активів). З іншого боку, рішення українського суду, на підставі відповідної двосторонньої угоди або принципу взаємності, може бути звернуто до примусового виконання в іноземній державі, в якій є майно РФ (як боржника за українським судовим рішенням). Проте у відповідній іноземній державі може бути відмовлено у наданні дозволу на примусове виконання рішення українського суду з процесуальних підстав (наприклад, якщо це буде суперечити публічному порядку цієї країни або за

законодавством цієї країни такі позовні вимоги не підлягають судовому розгляду). Крім того, однією із поширених підстав є неповідомлення належним чином і вчасно про розгляд справи компетентні органи держави-відповідача (адже Україна розірвала дипломатичні відносини з РФ, що унеможливило повідомлення через посольство, а поштовий зв'язок між державами припинено, що унеможливило виконати вимогу ЦПК України стосовно належного повідомлення відповідача).

Зазначені процесуальні перешкоди вимагають пошуку інших шляхів (механізмів) конфіскації іноземними країнами активів як держави РФ, так і її резидентів (зокрема приватних осіб – олігархів). Про такі шляхи в середині серпня як раз розповідала заступниця Міністра юстиції І. Мудра, зазначивши, що загального реєстру з переліком всього арештованого майна росіян у кожній країні немає, треба дочекатися, щоб країни конфіскували це майно, продали його та передали кошти Україні. Водночас, частина держав, наприклад Німеччина, мають норму закону про захист суверенного та приватного майна на рівні конституції, тому їм для цього потрібно вносити зміни до конституцій. Частина – можуть дозволити собі встановлювати нові норми через зміну законодавства – власне, що й зробила Канада наприкінці червня. Там прийняли закон про можливість конфіскації як суверенного майна, так і приватного й направлення його на підтримку України. Але жодного реального кейсу конфіскації поки немає. Як повідомила заступниця Міністра юстиції, наразі українською стороною ведуться переговори між ключовими країнами, у яких розташовані активи РФ (Франція, Велика Британія, США), для підписання міжнародного багатостороннього договору про створення компенсаційної комісії як адміністративного органу, яка складатиметься з оцінщиків, комісарів, експертів, юристів, які розглядатимуть заяви на компенсацію від громадян, бізнесу та держави. А другою важливою складовою цього механізму має стати створення спільного компенсаційного фонду арештованих активів РФ [4].

Підтримуючи таку ідею Міністерства юстиції України як можливо єдиного на сьогодні шляху отримання реальної компенсації за спричинені руйнування майна, варто розуміти, що не лише Україна, а й країни світу не мають у своєму арсеналі дієвих законодавчих механізмів протидії країні-агресору (при цьому відомі міжнародному праву механізми репарації й контрибуції не можуть бути застосовані, оскільки вони спрямовані саме щодо переможеної країни). А існуючі окремі юридичні механізми не варто переоцінювати (адже, наприклад, застосування Україною механізмів стягнення в дохід держави активів, що належать резидентам РФ на підставі Закону України «Про санкції» чи примусового вилучення об'єктів права власності РФ та її резидентів на підставі Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності РФ та її резидентів», може спричинити ряд багатомільйонних позовів в міжнародні судові установи, зокрема ЄСПЛ та міжнародні інвестиційні арбітражі). Тому на сьогодні, поки ведуться переговори між ключовими країнами, у яких розташовані активи РФ, Україна має перш за все зосередитись на збиранні доказової бази з метою подальшого доведення як самих фактів заподіяння РФ шкоди знищенням і руйнуванням на території України майна, так й розміру такої шкоди.

Перелік використаних джерел

1. Ущерб от агрессии РФ вырос за неделю на 1 млрд долларов. URL: <https://antiraid.com.ua/news/ushherb-ot-agressii-rf-vyros-za-nedelju-na-1-mlrd-dollarov/> (дата звернення: 10.09.2022).
2. Короед С. О., Луцька Г. В., Махінчук В. М. Проблеми відшкодування майнової шкоди, завданої пошкодженням нерухомого майна внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. № 1. С. 41–49.

3. Хто і як має відшкодувати збитки від війни, пояснив суддя ВС. Веб-сайт газети «Закон і Бізнес». URL: <https://zib.com.ua/ua/print/152844.html> (дата звернення: 10.09.2022).
4. Визнання Росії терористом може завадити Україні отримати арештоване майно РФ – Ірина Мудра. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/interview/chtotormozit-konfiskatsiyu-imuschestva-rf-i-kogda-ukraina-poluchit-k-nemudostup-intervyu> (дата звернення: 10.09.2022).

ГЕОСТРАТЕГІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ З ПОЗИЦІЙ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОЛОГІЇ

Розвиток політичної системи неодмінно супроводжується впливом на неї чинників різної природи. З метою досягнення цілей функціонування даної системи формуються відповідні концептуальні напрями державної політики, які ґрунтуються на національних інтересах і національних цінностях.

Однією з теоретичних систем, в рамках якої піддається концептуалізації феномен політичної системи і її ефективне функціонування в епоху трансформативних змін, виступає геостратегія. Своєю чергою, будучи інтерпретованою у двоякій іпостасі: 1) як політична теорія; 2) як політико-безпекова практика геостратегія володіє власним методологічним інструментарієм, за допомогою якого власно і формуються загальна архітектура методології. Одним із важливих елементів методології виступає *політична теологія*.

Розглядаючи природне право як еманацию Божого права і його джерело — Воля Бога, доцільно звернутися саме до політичної теології. Отже, відповідно до формату дослідження формулюю тезу: **формування геостратегії є волею Божою**.

Бог відіграє роль ідеального взірця і балансу інтересів особи, суспільства і держави в рамках ефективного функціонування політичної системи. Відповідно до волі Бога суспільний організм формує у своїх індивідах реальні сили і здібності, спромоги, котрі, своєю чергою, мають вияв у формуванні як усєї політичної системи, так і окремих її елементів. Причому дана система характеризується стратегічним потенціалом та могутністю, оскільки солідаризація різних інтересів має відбуватись в рамках концепції спільного людства або спільноти єдиної долі («Fratelli tutti»: чергова соціальна енцикліка Папи Франциска).

Реалізація геостратегії окремої держави має корелювати із загальною стратегією розвитку людства як братерської системи, заснованої на соціальній дружбі, будові здоровішого суспільства і гіднішого світу без голоду, злиднів, насильства і війн.

Адже, окрім регіональних (внутрішніх) проблем для тієї чи іншої політичної системи, існують виклики вищого порядку, які є **макрозагрозами для будь-якої політичної системи**, що на них наголосив Папа Франциск у своїй енцикліці «Fratelli tutti»:

- маніпуляція та деформація таких понять, як демократія, свобода, справедливість;
- втрата почуття приналежності до суспільства та історії;
- егоїзм і незацікавленість спільним благом;
- переважання логіки ринку, що ґрунтується на прибутковості та культурі відкинення немов непотребу;
- безробіття, расизм, бідність;
- нерівність у правах та її відхилення, такі як рабство, торгівля людьми, жінки, піддані насильству й примушені робити аборт, торгівля органами.

Відправною точкою виступає спільна належність до людського роду, соціальна дружба через визнання одні одних братами й сестрами (*Fratelli tutti*) як діти одного Творця, всі разом в одному човні, що вимагає усвідомлення того, що в глобалізованому та взаємопов'язаному світі врятуватися можна лише разом.

Особливої уваги в рамках еманациї Божого права виступає іманентна несправедливість будь-якої війни, яка є поразкою для політики і для людства в цілому, ганебною поступкою силам зла. Війна не є проявом хаосу або нестабільності.

Війна — це стаціонарність зла, стабільність агресії та узгодження некрофілії із деградацією і поступовим знищенням людяності в людях.

Десоціалізація людини призводить до умерщвлення Духу, а відтак випаровування та ерозії Волі Бога щодо людини, як свідомого носія Волі.

Відтак, сповідуючи війну як продовження політики іншими засобами (за Клаузевицом), порушуються Божі закони, адже політика має бути спрямована на вектор наслідування стану Божого, який перебуває в ідеальній і абсолютній динамічній рівновазі та балансі.

Політика має виступати однією з найцінніших форм милосердної любові.

Відповідно до викладеного, реалізація геостратегії, в тому числі секторальних стратегій відповідно до напрямів державної політики по найважливішим сферам життєдіяльності, усвідомлюються і сприймаються як Божя Воля, аксіоматична традиція, яка має найвищу силу, і не може бути оскаржена і переглянута, адже вона визначає свідомість і спрямування Волі свідомих суб'єктів до щастя, добробуту, миру та любові.

Отже, геостратегія, відповідно до засад політичної теології, є нічим іншим, як об'єктивацією прагнення Бога до формування достатніх і необхідних умов для досягнення спільного блага, щастя та гармонії усіх людей як єдиної братерської родини.

Політична теологія уможлиблює формувати геостратегію, керуючись Божим правом, сутність якого полягає у позбавленні на засадах доброзичливості та солідарності від наступу вірусів радикального індивідуалізму.

Політична теологія надає прагматичного і конструктивного гуманістичного методологічного подиху геостратегії як політико-безпековій практиці щодо відкриття забутого світу ідей Добра, Справедливості, Солідарності, Миру та Злагоди, генеруючи умови для морально-духовного переродження нації, зміцнення світоглядних засад її ідентичності та умов для реалізації людської гідності.

Замість гуртового агресивного антагонізму і скептичного релятивізму щодо існування Української держави в рамках численних теоретичних конструкцій геополітики, геостратегія і зокрема політична теологія ставлять Божу Віру і Світоглядний баланс на вершину ефективного розвитку націодержави, яка за допомогою повинності дисциплінованого чину чітко ідентифікує власний національний ідеал, баланс влади і внутрішній лад, мир та розвиток.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА СТ. 436-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 3 березня 2022 року № 2110-ІХ КК України доповнено статтею 436-2: виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників. ЄДРСР станом на 10 вересня 2022 року за пошуковиком по цій статті показав 111 вироків, з яких законної сили набрали 51. Можна виділити типові прояви об'єктивної сторони та деякі питання її встановлення.

Об'єктивна сторона діянь в аналізованих вироків має такі форми виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, глорифікації: у спілкуванні зі знайомим через месенджер «Viber» та в особистих спілкуваннях [1]; систематичне поширення матеріалів у мережі Інтернет «Однокласники» [2]; розміщення на акаунті публікації з відеозаписом від спільноти «ІНФОРМАЦІЯ_3» у соціально орієнтованому ресурсі мережі Інтернет «Вконтакте» [3]; розміщення у соціальній Інтернет-мережі «Однокласники» на своїй персональній сторінці шляхом проставлення так званих «лайків», публікації [4]; вподобання в соціальній мережі «Однокласники» матеріалів [5]; під час приватної бесіди телефоном заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України [6]; в мережі «Однокласники» поширення посилання на ряд матеріалів [7]; у розмові із громадянином заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році [8]; виготовлення плакату із текстом, який містив символ, що використовується військами держави-агресора РФ для ідентифікації власних сил, задіяних в агресії проти

України, здійсненням відеозйомки виготовленого плакату, поширення відео на Телеграм-канал [9]; коментарі у месенджері «Telegram» допису щодо наслідків обстрілу житлового багатоквартирного будинку у м. Київ [10]; в присутності мешканців відкриті твердження, що військові дії Російської Федерації проти України є правомірними [11]; у соціальній мережі «Twitter», розповсюдження шляхом опублікування на своїй сторінці, вільно доступній необмеженому колу користувачів, створеної ним сторінки (аккаунту) публікацій, що є доступними для загального ознайомлення всіх користувачів зазначеної соціальної Інтернет-мережі, інформації, яка направлена на заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році [12]; тощо.

Відмітимо, доказування об'єктивної сторони є специфічним, зважаючи на такі фактори: співвідношення діянь, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 436-2 КК України, з іншими кримінальними правопорушеннями; тлумачення терміну «поширення».

Зважаючи на формулювання ч. 1 ст. 436-2 КК України («виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році ...»), є питання розмежування кримінального правопорушення з ч. 1 ст. 111-1 КК України (в частині: публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України). Відмітимо, що питання співвідношення цих статей піднімалося у доктрині, і єдиного розуміння у доктрині немає [13, с. 200; 14, с. 59; 16, с. 199; 17, с. 158]. Тобто найважливішим питанням в доказування об'єктивної сторони є відмежування ст. 436-2 КК України від ч. 1 ст. 111-1 КК України.

Крім того, важливим питанням є тлумачення поширення інформації. Для ілюстрації дискусійності аспекту наведемо формулювання вироку: «Громадянка України ... поширила у соціальній Інтернет-мережі «Однокласники» на своїй персональній сторінці ..., яка має відкритий доступ і з нею має змогу ознайомитись необмежене коло користувачів соціальної Інтернет-мережі «Однокласники», шляхом проставлення так званих «лайків», 8 публікацій, у яких міститься виправдовування збройної агресії РФ проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом виправдовування, визнання правомірною, а також глорифікації осіб, які здійснили збройну агресію РФ проти України, розпочату у 2014 році. Такі дії обвинуваченої ОСОБА_1 суд кваліфікує за ч. 2 ст. 436-2 КК України, як поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році» [18]. Є й інші приклади такої кваліфікації «лайків» по ч. 2 ст. 436-2 КК України [4; 5; 19]. Разом з тим, на відміну від репосту, лайк виражає власне відношення до публікації, тому, навіть за умови, що «друзі» можуть бачити це, є сумніви стосовно кваліфікації по ч. 2 ст. 436-2 КК України саме як поширення матеріалів. По ч. 1 ст. 436-2 КК України кваліфікація та доказування є беззаперечними. Стосовно публічних закликів, у доктрині є позиція, що «в окремих соціальних мережах уподобання публікації іншого користувача фактично розміщає її на сторінці користувача, який поставив їй «лайк», а тому його «Друзі» можуть ознайомитися зі змістом вказаної публікації, що може дати підстави правоохоронним органам кваліфікувати вказані дії як публічні заклики. ... якщо вподобання відповідних публікацій буде предметом кримінально-правової оцінки, необхідно встановлювати не лише сам «лайк» публічним закликам, а й наявність прямого умислу у діях такої особи» [20, с. 137, 138].

Крім того, важливо зазначити, що у проаналізованих вироках доказування об'єктивної сторони носило скорочений характер, адже усі вироки, які набрали

законної сили, були ухвалені або із застосуванням угоди про визнання винуватості, або із використанням ч. 3 ст. 349 КПК України [4; 7; 11; 21; 22], тобто із застосування консенсуальних процедур. Обвинувачені винуватість визнавали.

Більшість угод, судячи з тексту вироків, не містила обов'язків щодо співпраці, а єдиним обов'язком було беззастережне визнання винуватості [1; 23; 24; 25; 26]. Разом з тим, є приклади угод, де вказувалося на те, що обвинувачений зобов'язався беззастережно визнати обвинувачення в обсязі підозри у судовому провадженні, сприяти розслідуванню обставин вчинення вказаного кримінального правопорушення [5]; сприяти розслідуванню кримінального провадження у встановленні обставин по виявленню та припиненню інших відомих їй подібних кримінальних правопорушень [2]; інші подібні формулювання [3]. Тобто, у більшості випадків єдине, у чому був досягнений публічний інтерес – це швидкість кримінального провадження.

Отже, для доказування у кримінальних провадженнях за ст. 436-2 КК України важливим є на нормативному рівні розмежування об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України, та ст. 436-2 КК України, зважаючи на наявні проблеми кваліфікації та різні санкції; вироблення єдиного правозастосовного поняття поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році; ідентифікація публічного інтересу в угодах про визнання винуватості.

Перелік використаних джерел

1. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103891795> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
2. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103953905> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
3. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104028649> (дата звернення: 03.10.2022 р.).

4. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104104393>_(дата звернення: 03.10.2022 р.).
5. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104134905> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
6. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104184551> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
7. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104375860> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
8. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104647467> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
9. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104738073> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
10. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104760712> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
11. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104981361> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
12. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104957714> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
13. Мовчан Р. О. Кримінально-правова новела про виправдовування збройної агресії Російської Федерації проти України (ст. 436-2 КК України): правозастосовні та правотворчі проблеми. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал*. Серія Право. 2022. Вип. 13 (25). С. 197–204. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.197-204.
14. Хавронюк М. І. Колаборанти з точки зору Кримінального кодексу. URL: <https://racurs.ua/ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kriminalnogo-kodeksu.html> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
15. Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 56–68.

16. Кравчук О. О., Бондаренко М. С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 198–204. URL: http://lsej.org.ua/3_2022/45.pdf (дата звернення: 03.10.2022 р.).
17. Берднік І. В. Головка М. Б. Основні орієнтири відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 156–162.
18. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105074828> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
19. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105513457> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
20. Гапончук В. В. Кримінально-правова протидія публічним закликам до вчинення злочинних дій: дис. ... кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. Київ, 2021. 259 с.
21. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104805770> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
22. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104871717> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
23. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104205537> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
24. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104289387> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
25. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104364418> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
26. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104642395> (дата звернення: 03.10.2022 р.).

Розділ II. ІСТОРИЧНІ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Liubov Zamorska
(London, ON, Canada)

«HEALTH» AND ITS MEANING IN UKRAINIAN LEGISLATION UNDER MARTIAL LAW

Undoubtedly, the process of evolutionary development of social relations caused by globalization, innovation and informatization processes, the main approaches to understanding and interpretation of terms are changing, including in the theory of medical law. The Ukrainian scientific space has a huge potential and resources for improvement and modernization of the healthcare model, accounting for Ukrainian national traditions and global (European) experience [3, p. 23]. Since in modern conditions the person and his life determine the purpose and dimension of civilizational development, as well as in the context of medical reform, the emergence of new types of medical phenomena such as transplants, surrogacy, genetic technology, personalized medicine, cryocreation, environmental rehabilitation, medical tourism, cloning, etc., the role and importance of legal science that distinguishes the problems of health care in a special branch – medical law – significantly increases.

According to these provisions, given the modern conditions of human life, which put forward the urgent tasks of improving the scientific analysis of the problems of his health, which acts as a natural good, an element, a component of the anthropic nature of man, which he is endowed with from birth. That is, on the one hand, the state of health depends on the naturally inborn characteristics of the individual, which are formed at the time of birth, and on the other hand, it is determined under the influence of social factors, hereditary, natural factors and economic and political conditions that exist in the state.

The resolution of specific issues of human rights and freedoms falls within the internal competence of any State. Orientation of Ukraine, especially under

martial law, for integration into the European Union, joining the Council of Europe and recognize it as a candidate for EU membership (decision of 23.06.2022), as well as ratification of several European conventions and adoption of new laws, open up new opportunities for our state to enjoy the most progressive achievements of mankind, in particular in the humanitarian sphere, but at the same time impose requirements for achieving by Ukraine the high level of human rights protection and enforcement of its international obligations. Thus, international legal recognition of the human right to health has a direct influence on the relationship between society and the individual, and on the process of ensuring this right in each particular state.

The human being, like the highest value of society, and health, of which his/her is the carrier, conditions their harmonization, and, accordingly, is the key to the harmonious development of the whole society. Human health, being a social value, is an integral part of social wealth, and it depends on the society where health can be used, protected and reproduced. The analysis of human health becomes the necessary condition for the disclosure and improvement of human abilities and capabilities as a driving force and the highest goal of social progress [6, p. 99].

The problem of human health, its protection and conservation are one of the largest and most complex in modern science. The definition of its essence, the problem of its formation and preservation is one of the basic fundamental problems of mankind, which has always existed and will always exist. Different scientific studies have approached this concept in different ways, some discuss the concept of «health», others explore clinical aspects of health disorders, and others are devoted to the study of factors that determine the essential basis of health as a phenomenon, a separate group of scientific papers consider ways and means of restoration, preservation and development of health [4, p. 5]. That is why, at present, the question of understanding and legal meaning of the concept of «health» is topical and stands out, which will depend on the further formulation of the content of legal regulations, which should regulate medical legal relations at the proper level to protect this, the most important and the greatest human value.

Accordingly, with the evolutionary development of mankind, the boundary between «health» and «unhealthiness» has changed, conditioned, on the one hand, by positive factors such as advances in medicine, science, technology, improvement of culture and quality of life and the opposite effect of the negative impact of environmental degradation, an increase of world population, hunger problem and inequality in access to the benefits of civilization aimed at maintaining health, etc. At present, the issue of health formation has become particularly relevant, having transformed into a global problem of human civilization's existence, changing the population's attitude towards their own health.

Based on the interdisciplinary nature of health research, its problems are dealt with by medics, lawyers, philosophers, sociologists, economists and other specialists. Most of the existing scientific works discuss the concept of «health», others investigate the clinical aspects of health disorders, others are devoted to the study of the factors determining health, and a separate group of works considers the ways and means of restoration, preservation and development of health. A small number of studies are theoretical and methodological studies of health problems in the sphere of jurisprudence. The modern trend in the area of health is interdisciplinary research (*which certainly includes legal researching – L.Z.*), which increases its theoretical and practical effectiveness [1, p. 213].

As a legal category, the term "health" has a special meaning because

- First, the existence of a certain level of health reflects the actual real ability of an individual to exercise his or her rights in practice [2, p. 234];

- Second, both in current international normative legal acts, numerous declarations and conventions, as well as in the domestic Ukrainian legislation, the terms «life and health» frequently appear, which is additional evidence of mental and substantive closeness of these two social phenomena and values. In particular, the Constitution of Ukraine states that the human being, human life and health, honor and dignity, inviolability and safety are recognized in Ukraine as the highest social value (Article 3); everyone has the right to protect his or her life and health, life and health of other people against unlawful infringements (Article 27);

- Third, the right to health care belongs to Ukrainian constitutional values because it is enshrined in Article 49 of the Constitution of Ukraine that provides that everyone has the right to public health care, medical assistance and health insurance. Healthcare is provided with state financing of relevant socioeconomic, medical and sanitary, and health improvement programs;

- Fourth, health, its protection and defense is a direct legal object and subject of research in the sphere of medical law of any state, which is an absolute basis for the formation and development, and consequently, the adoption of the New Medical Code of Ukraine [5, p. 119];

- Fifth, the real social value of health to the average citizen and society as a whole is largely due to the ability of organs and systems and the human body as a whole to function properly, to independently provide for their basic vital needs and not to be a "burden" to their family and friends;

- Sixth, the more pronounced social and legal significance of a person's health compared to even his/her other kinds of rights. Here we wholeheartedly support the position of Semen Stetsenko, who argues that first and foremost it is necessary to recognize that it is not so much the existence of rights and freedoms as the recognition of one's life as a basic axiological value. After all, for a given individual, rights and freedoms are meaningful when he or she is alive and healthy, when he/she has the opportunity to exercise them. For a nonliving person (with certain exceptions) the rights and freedoms are irrelevant [7, p. 194–195]. Drawing an analogy, it should be noted that for an unhealthy person, rights and freedoms are not as relevant as they are when the person is healthy;

- Seventh, health must be preserved, ensured, restored and protected. And if the first component (preservation) is more related to an individual's internal perception and actions, all the others are largely dependent on public legal institutions, and therefore require proper public administration of those processes. It is here, it seems that the basis of a «subjective human right in the sphere of medical activity, which is understood as a measure of a person's possible behavior

aimed at using the rules of law contained in the health-care legislation» is found [8, p. 139].

Taking everything into the consideration, the term «health» in modern Ukrainian legal science takes a particular place and it has «motivational» means for further development and research in the sphere of Ukrainian medical law, as well as «tool» for protection and defense in case of its violation, especially in conditions of martial law, where its levelling and violation is massive.

REFERENCE

1. General theory of health and healthcare: a collective monograph / according to the general editing by prof. Y. Boychuk. Kharkiv: Publisher Rozhko S., 2017. 418 p.
2. Logvinenko V.O. Здоров'я як правова категорія: до постановки питання. *Форум права*. 2017 (5). С. 230–235.
3. Беланюк М. В., Радзієвська О. Г., Маньгора Т. В. Трансформація системи охорони здоров'я в Україні. *Конституційні засади медичної реформи в Україні: матеріали Медико-правового форуму* (Харків, 6.12.2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 21–25.
4. Бойчук Ю. Д. Сучасні підходи до розуміння сутності здоров'я людини та суміжних з ним понять. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження: колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. Харків: Вид. Рожко С. Г., 2017. С. 32–51.
5. Заморська Л. Предмет медичного права. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу НУ «ОЮА» «Правове життя сучасної України»* Т. 3. 15 травня 2020р. С. 118–122.
6. Кудрявцева Н. Е. Здоровье человека : проблемы и суждения. *Вопросы философии*. 1987. №12. С. 98–109.
7. Стеценко С. Г. Біоюриспруденція – фундаментальна частина сучасного загальнотеоретичного правознавства. *Право України*. 2013. № 9. С. 194–216.
8. Стеценко С. Г. Медицинское право: учебник. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. С. 139.

**ДО ПРОБЛЕМИ ВЖИВАННЯ ПОНЯТТЯ «КОЛАБОРАЦІОНІЗМ»
У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ
(ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)**

Сьогодні, в умовах воєнного стану в Україні, а також враховуючи складні внутрішні соціально-політичні реалії, змістовне наповнення поняття «колабораціонізм» як політико-правового феномену періоду Другої світової війни, потребує не тільки уточнення, але й принципового переосмислення.

У національному законодавстві більшості країн колабораціонізм кваліфікується як злочин проти своєї держави, зрада. Залежно від міри шкоди, спричиненої колаборантом, у правових нормах національних законодавств передбачено або довгострокове ув'язнення, або смертна кара.

Верховна Рада України у березні 2022 року також прийняла два закони, які встановлюють відповідальність за колабораційну діяльність в умовах воєнного стану. Мова йде про Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» та Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність)». У широкому сенсі дане юридичне поняття означає співпрацю населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників і участь у переслідуванні патріотів країни, громадянином якої є колаборант [1].

Однак, попри юридичну визначеність даного поняття, залишаються прогалини щодо розуміння суміжних категорій таких, як «державна зрада», «колабораційна діяльність», та «пособництво державі-агресору». Звідси коректність вживання поняття «колабораціонізм» у контексті сучасної війни потребує подальшого вивчення з неодмінним уточненням співвідношень та змістовного наповнення суміжних юридичних категорій.

Поняття «колабораціонізм», як «співробітництво з окупантом», політики почали вживати після зустрічі А. Гітлера з головою французького режиму Віші маршалом А. Петеном у 1940-му році. Під час переговорів сторони проголосили колабораціонізм політичним принципом у співробітництві держав. Перебуваючи у нерівному становищі, переможена та окупована Франція, а саме її істеблішмент, сприймали колабораціонізм як абсолютну воєнно-політичну та економічну капітуляцію перед нацистською Німеччиною. У цілому, в роки Другої світової війни, соціально-політичне явище колабораціонізму стало притаманним не тільки Франції, але практично кожній окупованій нацистським агресором країні. А значить, дане поняття швидко увійшло до політико-юридичного лексикону у виключно негативному значенні.

У радянські часи, французьке за походженням слово «колабораціонізм», майже не вживалось. А для кваліфікування злочинної співпраці з гітлерівськими окупантами у військовій та політичній сфері активно використовувались юридичні категорії «пособництво» та «державна зрада».

В Україні колабораціонізм як феномен політико-правової дійсності часів радянсько-німецької війни починає вивчатися з 90-х років ХХ століття.

Перші спроби теоретичного обґрунтування наукового поняття «колабораціонізм» здійснили такі вітчизняні науковці, як О. Потильчак, М. Коваль, О. Лисенко, Т. Вронська, С. Кульчицький.

Праці А. Боляновського, В. Вериги, О. Литвина, І. Дерейка, С. Дробязка, О. Маруценка, Г. Мамулія, І. Муковського, Б. Коваля, М. Семіряги, В. Сергійчука та В. Шайкан суттєво розширили та конкретизували поняття колабораціонізму у контексті типів та форм «співробітництва з окупантами» періоду війни.

Фактично, в історико-правовій науці були сформовані три основні підходи до розуміння означеного поняття як феномену періоду Другої світової війни, а саме:

- це будь-яке співробітництво з окупантом, відповідно, таке явище заслуговує морального осуду [2, с. 32];

- це складне, неоднозначне суспільно-психологічне та етичне явище, що виникає в результаті взаємодії суб'єктів комунікативного процесу (окремих індивідів, певних політичних організацій) з окупантами. Це добровільна або вимушена співпраця з ворогом у будь-яких сферах життя: політичній, військовій, економічній, побутовій, соціокультурній [3, с. 8];

- це усвідомлене, добровільне та зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам [4, с. 123].

Сьогодні ж, враховуючи умови повномасштабної війни та часткової окупації України, науковці зосередили увагу на комплексному поліваріативному підході щодо змістовного наповнення поняття колабораціонізм.

Пропонуються різні варіанти розкриття сутності означеного поняття, зокрема, враховуючи типологію (за формою прояву) колабораціонізму. Серед українських дослідників теорії та історії права сформувалася практика визначати форми колабораціонізму за сферою діяльності або взаємодії з противником – окупантом.

Отже, керуючись Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» та Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність)», сьогодні публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти держави, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики цим громадянином, зокрема, до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, невизнання поширення державного суверенітету України над тимчасово

окупованими територіями карається позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років [5].

Звідси, правники виокремлюють наступні форми колабораційної діяльності в умовах воєнного стану в Україні:

- воєнний колабораціонізм – що означає сприяння противнику зі зброєю у руках: служба у військових формуваннях, поліцейських структурах, в органах розвідки та контррозвідки;

- економічний колабораціонізм – що означає співробітництво у будь-яких галузях економіки;

- культурний (духовний) колабораціонізм – що означає співробітництво з окупантами в духовній сфері, що сприяє поширенню серед населення вірнопідданських почуттів, підвищенню психологічного настрою окупантів;

- побутовий колабораціонізм, пов'язаний із встановленням дружніх відносин між окупантами та населенням;

- політичний, адміністративний колабораціонізм – що означає співробітництво в окупаційних органах влади [5, 6].

Отже, держави, території яких перебували (або перебувають досі) під окупацією, неодмінно стикаються з проблемою взаємодії своїх громадян з окупантом, надання йому допомоги, сприяння у його військовій чи політичній діяльності на окупованій території тощо. Відповідне, вкрай негативне явище, зазвичай пов'язують із поняттям «колабораціонізм».

Сьогодні, в умовах війни та часткової окупації України, починається наукове, осмислення поняття колабораціонізму, зокрема у теоретико-правовій площині. З урахування сучасних реалій не тільки формулюється зміст поняття, а й визначаються ознаки та види колабораціонізму, робляться перші спроби встановити межі юридичної відповідальності колаборантів, що проводять свою діяльність на тимчасово окупованих територіях України.

З огляду на це, проблематика злочинної співпраці та інших форм взаємодії громадян України, які проживають на захопленій території, із

російським окупантом потребує подальшого належного наукового, зокрема, юридичного, аналізу. Значущість дослідження проблеми вживання поняття «колабораціонізм» у контексті сучасної війни зумовлюється формуванням якісної правової основи реагування на колабораціоністську діяльність з метою забезпечення національної безпеки України.

Перелік використаних джерел

1. Аналіз Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» (№2108-IX). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3430808-zakon-pro-kriminalnu-vidpovidalnist-za-kolaboracionizm-nabuv-cinnosti.html> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
2. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). Львів, 2003. 686 с.
3. Шайкан В. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в період Другої світової війни: автореф. дис... д-ра іст. наук № 07.00.01. Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2006. 40 с.
4. Дерейко І. Колабораціонізм, поняття. *Енциклопедія історії України*: Т. 4. Київ. 2007. 528 с.
5. Закон України № 2108–IX. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. URL: <http://www.golos.com.ua/article/357225> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
6. Вронська Т. Феномен «пособництва»: до проблеми кваліфікації співпраці цивільного населення з окупантами у перший період Великої Вітчизняної війни. *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей* / НАН України, Ін-т історії України. Київ. 2008. Вип. 11. С. 88–97.

ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ЯК ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ: ДОСВІД КРАЇН БАЛТІЇ

30-річчя незалежності України стало символічним моментом для переходу від парадигми проголошення незалежності України, закріпленої в її конституційних актах, до визнання відновлення української держави та державності. Саме про відновлення незалежності України у 1991 році з недавніх пір йдеться в науковому дискурсі, медіаресурсах та офіційному публічному просторі.

Така зміна або уточнення парадигми стало результатом переосмислення державної історії України, передусім подій 1917–1921 рр., що традиційно іменуються Українською революцією. Що це означає на практиці та які політико-правові кроки може та має покликати за собою?

Власне слово «відновлення» означає повернення до попереднього стану або повернення до нормального стану. Закономірно, що термін «відновлення незалежності» або «restoration of independency» в сучасному конституціоналізмі використовується тими державами, які отримали незалежність внаслідок звільнення від окупації або від колоніальної залежності, та які були незалежними в докупаційний/доколоніальний період.

Історично цей принцип знайшов відображення в тексті Конституції Української Народної Республіки 1918 року. Наведемо статтю 1: «Відновивши своє державне право, яко Українська Народна Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною».

На доктринальному рівні континуїтет української держави та історичність її суверенітету обґрунтовувався принципом міжнародного права

restitution in integrum. Так, наприклад, про це пише відомий правник, який двічі посідав пост міністра юстиції УНР, Сергій Павлович Шелухін:

«В 1654 році Гетьманська Україна уявляла собою, як тоді писали “Річ Посполиту Українську”, тобто українську республіку з гетьманом на чолі. В тому ж році пішла вона під протекцію московського царя і стала під його рукою. А коли в 1917 році не стало царя – для України і Росії наступили “restitution in integrum” повернення до попереднього стану. Була Україна самостійною державою – такою стала й знову. Була в ній гетьманська влада, є вона й тепер. Не залежала вона од московського народу та московського уряду – не залежить й тепер».

Парад суверенітетів, кульмінацією якого став розпад СРСР, втілює реалізацію історичних прагнень народів та права народів на самовизначення. Унікальним у цьому сенсі є досвід країн Балтії, які, по-перше, були незалежними у міжвоєнний період, та, по-друге, приєднання яких до СРСР в 1940 році, було визнане міжнародною спільнотою окупацією та анексією як таке, що відбулося внаслідок порушення норм та принципів міжнародного права. Коли новостворені уряди опинилися перед дилемою проголошення незалежності або відновлення незалежності, всі три країни – Естонія, Литва та Латвія обрали другий шлях. В конституційних актах Естонії та Литви юридичною підставою для відновлення державної незалежності принцип *restitution in integrum* [1] був визначений основою продовження (континуїтету) правовідносин, що виникли за національним правопорядком до окупації.

Центральною вимогою у спробі відновити правові інститути та інституції стала реституція власності, для чого було повернуто дію деяких цивільних законів, чинних до окупації. Зокрема Латвія відновила дію Цивільного кодексу від 1937 р., Закону про реєстрацію нерухомого майна, Закону про Кабінет Міністрів та Закону про консульські послуги. Пізніше Латвія мала унікальний досвід відновлення Конституції Латвійської республіки 1922 року та внесення змін до її преамбули. Процес був доволі складним і не автоматичним, адже відновлені закони не повністю відповідали та

задовольняли новим суспільно-економічним відносинам та реаліям. Однак, обрання такого пріоритету створило юридичну базу для вимог про компенсації та репарації, згодом підкріплених референдумом та Законом «Про відшкодування шкоди, завданої окупацією СРСР».

Хоча ці питання досі не набули політико-економічного вирішення, дослідники переконані, що закріплення вимоги про компенсацію від РФ не лише у зовнішньому політичному наративі, а й у правовій системі, робить це питання одним із головних критеріїв моральної та історичної політики. Також, це створило міцну базу для «рутинізації» питання у відносинах з Росією та забезпечення онтологічної безпеки Литви [2].

Тому парадигма відновлення незалежності отримала в країнах Балтії міцну правову базу та була покладена в основу державної пам'яттєвої політики як зовнішньої, так і внутрішньої. Важливість останньої не варто недооцінювати. Дослідники з Естонії звертають увагу, що хоча відновлення незалежності країн Балтії оцінюється переважно з юридичного та «матеріального» боку, але саме соціопсихологічні зміни лежали в основі відновлення незалежності в регіоні.

Досвід країн Балтії демонструє, що шлях до відновлення державної незалежності може бути різним та не завжди відповідає стандартним та традиційним конституційним практикам. Необхідність забезпечення онтологічної сутнісної екзистенційної безпеки держави як пріоритетна умова державної політики вимагає пошуку нових правових форм. Україна 30 років тому, після 70-ти років політики тотальної русифікації, обрала свій шлях конституювання незалежності та правонаступності СРСР, адже саме цей шлях відповідав ї політико-правовим інтересам та стану свідомості суспільства.

Сьогодні процес емансипації від радянських наративів та парадигм став швидшим в рази, а рівень національної самосвідомості українського народу вимагає чіткіших відповідей на питання, які покладені в основу його самоідентифікації. Наріжним питанням є питання відновлення незалежності української держави та питання правонаступності Української Народної

Республіки. Вважаємо, що для держави, яка перебуває у стані війни та через 30 років проголошення незалежності знов змушена боротися за своє існування, історичні основи державності є питанням її онтологічної екзистенційної безпеки.

Водночас, перегляд правонаступності в тому виді, як це пропонується в деяких зареєстрованих законопроектах, що приходили на експертизу до Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, – зі скасуванням правонаступності СРСР, не видається продуктивним та конструктивним. Натомість, в світлі повномасштабної військової агресії РФ по відношенню до України, актуалізуються досі не вирішені питання розподілу власності СРСР між Україною та РФ [3], необхідності розслідувань злочинів радянського режиму по відношенню до українських громадян тощо.

Пам'ятгеві закони, за умови їх розумного та адекватного використання, можуть частково компенсувати відсутність правосуддя щодо відповідних злочинів радянського режиму та неможливість відновлення справедливості у цій царині. В цьому контексті нагадаємо про пропозицію щодо конституціоналізації історико-культурної спадщини української держави 1917–1921 рр. На наш погляд, вдалою реалізацією такого підходу може стати закріплення історичних основ державності в Конституції України як це зробило багато республік колишнього СРСР. Оптимальне вирішення даного питання вимагає поєднання зваженого комплексного підходу із ґрунтовними знаннями юридичної історії предмету, теорії сучасного і тогочасного міжнародного права, новітніх теоретико-правових підходів. Ефективною могла б бути робота спеціальної експертної комісії, що включала би науковців із різних інституцій.

Отже, підтримуючи парадигму відновлення незалежності України по відношенню до події 1991 року, вважаємо доцільним закріплення її на законодавчому рівні у формі визнання наступності історико-культурної спадщини української держави 1917–1921 рр.

Перелік використаних джерел

1. Ineta Ziemele. State Continuity and Nationality: The Baltic States and Russia. Past, Present and Future as Defined by International Law. Brill. 2005. 424 p.
2. Rein Ruutsoo. The perception of historical identity and the restoration of Estonian national independence. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 1995. 23:1. P. 167–179. DOI: 10.1080/00905999508408358
3. Задорожній О. В., Хмельова І. Є. Питання правонаступництва у зв'язку з припиненням існування СРСР: аналіз концепції «нульового варіанта». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. Том 28 (67), № 2, 2017. С. 11–14.

ПРОБЛЕМАТИКА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ЗЛОЧИНІВ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

Питання міжнародно-правової оцінки злочинів тоталітарних режимів набуло особливої актуальності, зважаючи на реалізацію застережень щодо можливості фактичного їх відновлення за відсутності дієвих міжнародно-правових інструментів протидії «оксамитної реставрації». Проблематика злочинів тоталітарних режимів вийшла за рамки правової оцінки й перемістилась у площину політичного тлумачення, що в принципі неприпустимо. Це дає підстави поставити під сумнів імперативність норм міжнародного права і вважати, що рішення міжнародних організацій ґрунтуються не на нормативно-правовій базі, а на політичних переконаннях впливових гравців.

У науковій літературі злочини тоталітаризму і комунізму отримували неоднозначну оцінку. Від кваліфікації таких до нарративу, що значною мірою залишається регіональним, а не загальноєвропейським до заклику приділити належну увагу задля запобігання подібних злочинів у майбутньому. Активно жила теза «суперечливої політики пам'яті», що у майбутньому підживлюватиме недовіру серед українців, а також розкол між Україною та Росією [10].

До злочинів тоталітарних режимів належать діяння, котрі підпадають під визначення «злочин проти людяності», що неодноразово обговорювався на теоретичному рівні міжнародного права, а на практиці не отримали одностайної міжнародно-правової оцінки. Відкритим також лишається головне питання притягнення до відповідальності винних у цих діяннях. Фактично, до ухвалення Статуту Міжнародного кримінального суду влітку 1998 року злочин проти людяності не конкретизувався в міжнародно-правовому документі. Україна досі не ратифікувала Римський статут, однак,

відповідно до пункту 3 статті 12, визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду заявами Міністерства закордонних справ, поданими 17 квітня 2014 року щодо справ Майдану і 8 вересня 2015 року щодо злочинів проти людяності та воєнних злочинів, вчинених на її території [3].

Постановка питання щодо спадщини тоталітарних режимів на рівні Ради Європи відбулась у середині 90-х років, відколи радянська система припинила існування. Пострадянські держави, як-от країни Центральної Європи, колишні учасники Варшавського договору і країни Балтії, колишні учасники Союзного договору, визначили євроінтеграцію як пріоритет зовнішньої політики й бажали засудити злочини того режиму, з якого вони щойно вийшли.

Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЄ) № 1096 за 1996 рік застерігала про ризики, що загрожують тим посткомуністичним країнам, яким не вдасться позбутися спадщини тоталітарного режиму. «У ліпшому разі замість демократії запанує олігархія, замість верховенства закону – корупція, замість прав людини – організована злочинність. У гіршому разі можливе відновлення тоталітарного режиму чи то під час «оксамитної реставрації», чи то шляхом насильницького повалення демократії, яка ще не зіп'ялася на ноги. Документ передбачав, що «недемократичний режим більшої країни становитиме міжнародну загрозу для своїх слабших сусідів». Асамблея рекомендувала принципи на яких має ґрунтуватись демонтаж спадщини колишніх тоталітарних комуністичних режимів, як-от демонополізація, децентралізація, демілітаризація, дебіюрократизація [7].

У 2006 році Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла відому Резолюцію № 1481, що засудила злочини проти прав людини тоталітарних комуністичних режимів. Документ констатував, що розслідування злочинів, скоєних тоталітарними режимами досі не відбулось, як і не були притягнуті міжнародним співтовариством до відповідальності винні у цих діяннях. Що громадськість досі недостатньо обізнана про злочини, вчинені тоталітарними

комуністичними режимами, а це загрожує повторенням подібних діянь у майбутньому. Тож, ПАРЄ закликала до переосмислення історії комуністичної ідеології, недвозначного її засудження та до дистанціювання від злочинів тоталітарних комуністичних режимів [8].

Однак, цей новий документ також не призвів до справжнього процесу над злочинами тоталітарних режимів, зокрема, завдяки шаленому опору делегації РФ. Одним з таких злочинів, що досі розділяв українське суспільство, був Голодомор як акт геноциду проти українського народу. Попри те, що про геноцид був відомий у Західній Європі на рівні Ліги націй, аргументи істориків наштовхувались на заперечення політиків, особливо, проросійських [6]. Десять років між двома резолюціями ПАРЄ минули за декоративних результатів, пропоновані заходи наштовхувались на казуїстику.

Люстрація як рекомендований інструмент запроваджувалась у кожній країні індивідуально. У Німеччині проводилась перевірка на причетність осіб до колишнього Міністерства державної безпеки з подальшим люстраційним судом, Чехія прийняла два закони про люстрацію. Однак, подальшому прогресу завадили суто процедурні питання відповідності норм національного законодавства міжнародним стандартам, зокрема й у частині гарантування особам, що підпадають люстрації, всього комплексу прав, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. У Словаччині та Болгарії люстраційні заходи були скасовані конституційними судами. Європейський суд з прав людини констатував порушення прав людини на працю, на повагу до приватного життя та заборони дискримінації при застосуванні конкретних люстраційних заходів [1, с. 434].

Подальші дії нових демократичних держав щодо сприйняття населенням їхньої історії втілились у *політику подолання минулого*, котра продемонструвала неготовність до дієвого засудження причетних осіб та відсутність політичної волі щодо притягнення таких до відповідальності.

Злочини тоталітарних комуністичних режимів проти прав людини не були винесені у розряд пріоритетних питань, серед яких були й злочини проти людяності. Складалось враження, що країни Варшавського договору, так звані пострадянські країни, *зосередившись на більш практичних питаннях економічної відповідності вимогам ЄС*, а також євроатлантичної інтеграції, воліють якомога швидше забути своє минуле у соціалістичному таборі.

З набуттям чинності Римського статуту кримінального суду, злочини проти людяності як небезпечні діяння мають чітку кваліфікацію і не містять вимоги передбачення своєї мети у програмних документах, чи інших обмежувальних характеристик, як і не містять терміну давності [4]. Натомість, недостатня увага до таких, відсутність одностайності щодо їх засудження або ж зловживання правом (зокрема, правом вето) призводить до повторення зазначених діянь, що за умови наявності ядерного потенціалу ставить під загрозу світове співтовариство.

У 2014 році Парламентська асамблея у своїй резолюції констатувала загрозу функціонуванню демократичних інститутів в Україні [9]. Це на нашу думку було прямим наслідком недостатньої уваги положенням Резолюції № 1481, а також повільної роботи на рівні внутрішнього законодавства як країн Європейського Союзу, так і України. Засудження злочинів проти людяності на міжнародному рівні вимагає відповідних дій на рівні *внутрішнього законодавства кожної конкретної країни*. Для конституційного закріплення правового врегулювання новел соціальної, політичної і правової систем, що прийшли на зміну попередній, запроваджено поняття *«правосуддя перехідного періоду»* [1].

В Україні робота щодо засудження злочинів тоталітарних режимів тривала повільно й нашттовхувалась на відчутний опір опонентів, оскільки у нашій пострадянській державі, на відміну від країн Центральної Європи і Балтії, внаслідок краху радянської системи до влади прийшла не національна, а політична еліта. Відповідний закон набув чинності в нашій країні лише у 2015 році всупереч опору проросійських політсил [2]. Цього ж

року «Спільний проміжний висновок про законодавство України на осудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) режимів та заборона пропаганди їх символіки» констатував, що Україна має право забороняти і навіть криміналізувати пропаганду тоталітарних режимів та їх символіки з дотриманням принципу пропорційності [5].

Отже, питання міжнародно-правової оцінки злочинів тоталітарних режимів лишається актуальним, зважаючи на тісний зв'язок таких зі злочинами проти людяності, а також очевидну реставрацію нових злочинів тоталітарного режиму сусідньої держави на території України. Зважаючи, що діяння, вчинені після набуття чинності Римського статуту Міжнародного кримінального суду підлягають його юрисдикції, така оцінка має бути надана. ХХІ століття наочно продемонструвало обхід закону у міжнародних правовідносинах, зловживання правом вето у Раді Безпеки ООН і пошук сірих зон міжнародного права. Зневажливе ставлення до міжнародного права провокує реставрацію нігілістичного ставлення до такого і знецінює його розуміння, як інструменту мира й співпраці.

Перелік використаних джерел

1. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М.М. Гнатовського. К.: «РУМЕС», 2017. 592 с.
2. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
3. МУС: правовые критерии для возбуждения расследования в связи с ситуацией в Украине соблюдены. URL: https://news.un.org/ru/story/2020/12/1392352?utm_source=UN+News+-+Russian&utm_campaign=1d67fb2bdb-EMAIL_CAMPAIGN_2020_12_12_01_00&utm_medium=email&utm

_term=0_6a23d2f3b7-1d67fb2bdb-104730641 (дата звернення: 03.10.2022 р.).

4. Римский статут международного уголовного суда. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 03.10.2022 р.).
5. Спільний проміжний висновок про законодавство України на осудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) режимів та заборона пропаганди їх символіки. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2015\)041-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2015)041-e) (дата звернення: 03.10.2022 р.).
6. Cipko Serge. (2017.) *Opinion: Holodomor reminds world to act against atrocity.* November 24, 2017. URL: <https://edmontonjournal.com/opinion/columnists/opinion-holodomor-reminds-world-to-act-against-atrocity> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
7. Council of Europe resolution 1096 (1996). *Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems.* URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16507&lang=en> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
8. Council of Europe resolution 1481 (2006). URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=17403&lang=en> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
9. Council of Europe resolution 1988 (2014). *Recent developments in Ukraine: threats to the functioning of democratic institutions.* URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=20873&lang=en> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
10. Ilya Nuzov. (2016) *Transnational Justice in Ukraine: National Reconciliation or Reconsolidation of Post-Communist Trauma?* URL: <https://www.ictj.org/news/ukraine-reconciliation-communist-memory> (дата звернення: 03.10.2022 р.).

**ПРО ДЕЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СОЮЗУ З УКРАЇНОЮ ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ
ПРОТИ НАШОЇ ДЕРЖАВИ**

Агресія путінського режиму проти України, яка стала найсерйознішою безпековою кризою в Європі за останні десятиліття, спонукає Європейський Союз приймати низку безпрецедентних рішень стосовно безпеки, оборони та розширення ЄС. Ситуація, що склалася, безумовно значно вплинула на зовнішню політику Євросоюзу (в широкому тлумаченні), ставлячи нові питання перед офіційним Брюсселем і державами-членами ЄС.

В умовах війни одразу після початку військових дій Європейський Союз продемонстрував згуртованість та послідовність у своїх зовнішньополітичних кроках. Продовження зусиль з припинення кровопролиття в Україні та подолання загрози, яку війна становить для безпеки Європи в цілому, найближчим часом буде залишатися одним з головних пріоритетів ЄС. Військова конфронтація також прискорює перетворення у зовнішній політиці ЄС, оскільки центри прийняття рішень в Брюсселі змушені пристосовуватися до нових геополітичних реалій.

На нашу думку, варто позитивно оцінити той курс, який ЄС і його держави-члени обрали у відповідь на російську агресію. Об'єднання, яке до цього як в експертному середовищі, так і в громадській думці мало репутацію структури повільної та нерішучої у прийнятті зовнішньополітичних рішень через громіздкі процедури і внутрішні розбіжності, відреагувало швидко, почавши з введення проти Москви найжорсткіших санкцій у своїй історії та направляючи Україні безпрецедентно великі обсяги прямої допомоги. Ще напередодні початку військових дій, коли російські війська завершували зосередження біля українського кордону, держави-члени не мали єдиної позиції щодо загрози, яка походить від путінського режиму, потенційних

санкцій проти Москви та можливого обсягу матеріальної допомоги, яку можна буде надати Україні. З початком війни реакція послідувала з такою швидкістю і в таких масштабах, яких раніше не спостерігалось.

На тлі війни, яка стала наймасштабнішою в Європі за останні десятиліття, ЄС і держави-члени відмовились від низки довгострокових політичних стратегій і зробили кроки, які б за інших обставин зустріли б сильну протидію з різних боків. До них належать рішення членів ЄС активізувати свою співпрацю в галузі оборони перед обличчям нових викликів і загроз; надіслати сигнали (хоча і дещо неоднозначні) про відкритість членства в Союзі для східних сусідів ЄС після кількох років так званої втоми від розширення; і ввести в дію, також уперше, Директиву від 2001 року «Про тимчасовий захист», що, зокрема, надала дозвіл на тимчасове проживання українським біженцям [1]. Згадані дії Європейського Союзу, в тому числі стосовно України можуть надати імпульс для більш рішучого зовнішньополітичного курсу ЄС, який вийде за рамки лише реагування на існуючі кризові явища.

Але для того, щоб процеси розвивалися в конструктивному руслі, центрам прийняття рішень Євросоюзу потрібно буде знайти відповіді на складні питання, які досі значною мірою відсувалися на другий план, поки керуючі органи ЄС працюють в антикризовому режимі. До таких питань належать, серед іншого, дилеми щодо масштабів і цілей безпекових елементів в структурі ЄС, стратегічного використання великомасштабних санкцій, необхідних гарантій для надання військового обладнання, а також плюсів і мінусів потенційного прийняття нових держав-членів у майбутньому. Управлінським колам Євросоюзу доведеться активніше зайнятися зазначеними напрямками для встановлення миру і безпеки в масштабах усієї Європи.

Питання про нове розширення ЄС. Заклик президента Володимира Зеленського про надання Україні статусу кандидата у члени ЄС отримав доволі помітний відгук, найпомітнішим вираженням якого стало прийняття

Європейським парламентом резолюції із рекомендацією задовольнити прохання української сторони. Незважаючи на те, що офіційна відповідь європейських лідерів мала (очікувано) ухильний характер, а членство в Європейському Союзі залишається віддаленою перспективою для Києва, останні події надали новий імпульс дискусіям про стратегічну цінність політики розширення ЄС на Схід у ширшому аспекті [2].

Процес подальшого розширення Євросоюзу застопорився через дві групи факторів, які є досить тісно пов'язаними між собою і які у стислому викладі можна описати так. По-перше, більшість держав-членів не зацікавлені у розширенні кола учасників; по-друге, навіть ті держави, які мають статус кандидатів на вступ (наприклад Чорногорія та Сербія), не демонструють достатнього прогресу у проведенні необхідних реформ для відповідності стандартам Європейського Союзу. Це зокрема негативно вплинуло на відносини ЄС з державами Західних Балкан, оскільки правлячі кола та громадськість останніх демонструють помітну розчарованість уповільненням євроінтеграційних процесів [3]. Перспективи вступу до ЄС є, на думку більшості експертів, ще більш віддаленими для інших східноєвропейських сусідів блоку, зокрема так званої «асоційованої трійки», до якої відносять Україну, Молдову та Грузію, незважаючи на заклики деяких держав-членів ЄС (наприклад Польщі) надати нашій державі чіткішу перспективу вступу [4].

Потрясіння, викликане по всій Європі агресією проти України, спонукало багатьох національних лідерів у ЄС та серед його східних сусідів шукати нові шляхи, щоб вивести процес розширення з глухого кута. Після того, як офіційний Київ подав заявку на членство, Грузія і Молдова зробили аналогічні кроки. Держави-члени ЄС доручили Європейській комісії офіційно оцінити ці три заявки, що було в основному технічним демаршем, але має велике символічне значення – відродило надії, зокрема й українського народу, на зрушення євроінтеграційних процесів з мертвої точки [5].

Але, незважаючи на всі наведені позитивні сигнали, на нашу думку вкрай мало ймовірно, що в короткостроковій перспективі (принаймні до завершення військового конфлікту) процес інтеграції України до ЄС суттєво прискориться. Незважаючи на те, що ландшафт безпеки в Європі швидко змінюється (і частково навіть через цей факт), швидке набуття членства в ЄС не стоїть на порядку денному ні для нашої держави, ні для західнобалканських країн, ні для Грузії та Молдови, і, на думку більшості експертів, цього не сталося б, навіть якби величезні технічні та процедурні перешкоди на шляху вступу в ЄС раптово зникли. У політичних колах багатьох європейських столиць, де скептично ставляться до подальшого розширення Євросоюзу, одного лише фактору солідарності з приводу війни в Україні буде недостатньо, щоб подолати опір, оскільки противники розширення вважають, що негативні наслідки потенційного розширення помітно переважають позитивні.

Проте, ЄС все ще може використовувати політику розширення як спосіб зміцнення зв'язків з сусідніми країнами, запропонувати їм стимули для узгодження своєї політики з політикою ЄС і використовувати двостороннє співробітництво, щоб врівноважити тиск з боку іноземних держав. Зараз це особливо актуально для України. Представники дипломатичних кіл у Брюсселі вважають, що надання Україні статусу кандидата на вступ 23 червня нинішнього року стало поворотним моментом у відносинах з нашою державою [6]. Крім цього, від перспектив подальшого розширення співпраці між Брюсселем і Києвом багатьма очікується сприяння припиненню агресії проти нашої країни.

Отже, у відповідь на війну в Україні Європейський Союз продемонстрував, що може колективно діяти рішуче та згуртовано в умовах надзвичайно серйозної кризи, яка може поставити під загрозу безпеку всієї об'єднаної Європи. Але не слід забувати, що в недавньому минулому панівним колам ЄС часто не вистачало волі й згуртованості на дипломатичному фронті, що могло ставати серйозною перешкодою. При

тому, що реакція Європейського Союзу на війну в Україні можуть дати змогу офіційному Брюсселю консолідувати свою зовнішньополітичну складову, а також політику безпеки та оборони, для досягнення цілей необхідно подолати згадані перешкоди і проявити наполегливість і послідовність у вирішенні найважливіших питань, які постають на цьому шляху. Об'єднаній Європі слід взятися за це завдання з тією ж рішучістю і єдністю, які вона продемонструвала в перші дні агресії проти України.

Перелік використаних джерел

1. Décisions d'exécution (UE) 2022/382 DU CONSEIL du 4 mars 2022 constatant l'existence d'un afflux massif de personnes déplacées en provenance d'Ukraine, au sens de l'article 5 de la directive 2001/55/CE, et ayant pour effet d'introduire une protection temporaire.
2. Ukraine: A paradigm shift for the EU's asylum policy? Policy Brief, 2022.
3. Why the Ukraine crisis should push the UK and EU into a tighter embrace on security policy. Steven Blockmans. CEPS Policy Brief No 2022-03/ February 2022.
4. Generous, but Equal Treatment? Anti-Discrimination Duties of States Hosting Refugees Fleeing Ukraine. EU Immigration and Asylum Law and Policy, 04 May 2022.
5. Harmonization of Migration Policies in the European Union: A State-Centric of Institutionalist Explanation? Lu, Chien-Yi, 2022.
6. Quelles avancées du projet de réforme de la politique migratoire européenne? (<https://www.eu-logos.org/>) PORTEFEUILLES, 15 juillet 2022.

ПРОТИДІЯ ЗАГРОЗІ РОЗГОРТАННЯ РОСІЄЮ ВІЙНИ В КОСМОСІ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Продовження агресії Росії щодо України, починаючи з 24.02.2022 в повномасштабному форматі, стало пусковим механізмом для застосування приватними компаніями найновітніших технологій дистанційного зондування Землі, зокрема, задля забезпечення гуманітарних потреб українців й захисту навколишнього середовища. Цьому послугувало кілька юридичних та фактичних підстав. По-перше, у березні 2022 року міністр цифрової трансформації України звернувся до операторів дистанційного зондування Землі різних держав щодо надання відповідних даних з можливістю за необхідності їх обробки для зазначених потреб українською філією EOS Data Analytics [1]. По-друге, на 23.03.2022 польська компанія CloudFerro разом з Київським політехнічним інститутом за підтримки ЄС заснувала проєкт EO4UA, в межах якого було створено депозитарій даних ДЗЗ задля захисту довкілля від наслідків російської агресії [2]. По-третє, 18.08.2022 фінська компанія ICEYE зазначила, що Україні передадуть «усі можливості одного із її супутників, які вже перебувають на орбіті», при цьому космічний апарат експлуатуватиметься самою компанією ICEYE. До того ж військові України отримають доступ до бази даних супутникових знімків усього сузір'я ICEYE на термін понад один рік [3]. Таким чином, навіть за відсутності власного супутникового угруповання, супутникові знімки, отримані від співпраці з приватними компаніями, стали важливою складовою протидії російській агресії.

Разом з тим, варто зазначити, що агресивні діяння з боку Росії наразі проводяться не лише на Землі, а й в космосі. Так, на другому засіданні робочої групи щодо розроблення норм відповідальної поведінки в космосі, створеної згідно з резолюцією ГА ООН 76/231 від 24 грудня 2021

року, яке проходило у вересні 2022 року, представник РФ заявив: «Хотіли б акцентувати надзвичайно небезпечну тенденцію, що виходить за рамки нешкідливого використання космічних технологій, що чітко виявилася в ході подій в Україні. Йдеться про залучення США та його союзниками компонентів громадянської інфраструктури у космосі, зокрема. комерційної, у військових цілях. Колеги, напевно, не зовсім усвідомлюють, що подібна діяльність, по суті, є опосередкованою у збройних конфліктах. Квазігромадянська інфраструктура може виявитися «законною метою» для удару у відповідь.» [4]

В цьому контексті слід відзначити, що попри назву ключових міжнародних актів та інституцій, яка орієнтує нас на мирне дослідження і використання космічного простору, все ж згідно з положеннями міжнародного космічного права розміщення в космічному просторі зброї, іншої ніж ядерна та зброя масового знищення, не заборонено. Більше того, оскільки юридичне визначення мирного чи військового призначення космічного об'єкта на рівні міжнародних договорів відсутнє, тому будь-який космічний об'єкт на основі принципу вільного доступу до космічного простору має законні підстави бути туди доставленим, якщо він не несе ядерну зброю чи зброю масового знищення.

Представники держав-учасниць робочої групи із питань Порядку денного «Космос-2030», створеної Комітетом ООН з використання космічного простору в мирних цілях, для розроблення норм відповідальної поведінки в космосі, вказують на те, що найбільш проблемним є визначення норм відповідальної поведінки саме для космічних об'єктів подвійного використання. Так, зокрема, Інститут дослідження проблем роззброєння ООН (УНІДІР) зробив ремарку щодо суб'єктивності сприйняття ворожості діяльності в космосі: «сприйняття загрози включає певний ступінь суб'єктивності: різні заінтересовані сторони мають різні інтереси і, отже, можуть мати різні погляди щодо того, що є загрозою». Ця позиція була заперечена представником Китаю, який зазначив, що держава, яка стикається

з конкретною загрозою з боку іншої держави, може сильніше сприймати цю загрозу, ніж інші [5]. Нагадаємо, що саме РФ вже продемонструвала ворожі дії до учасників мирного використання космічного простору, знищивши свій супутник у 2021 році та утворивши велику кількість космічного сміття, при цьому вважаючи цю проблему не гідною для розгляду чи перебільшеною. При цьому жоден з учасників, включаючи саму РФ, не зазначили, що супутники України чи приватні супутники під юрисдикцією інших держав становили загрозу для РФ безпосередньо в космосі.

Разом з тим, як ми бачимо з виступу пана Воронцова, Росія розглядає в якості військової діяльність не тільки в космосі, а й з космосу, адже вимагає:

- не використовувати космічні об'єкти як засіб ураження будь-яких цілей на Землі, у повітрі та космічному просторі;

- не розробляти, не випробовувати та не розгортати зброю в космічному просторі для будь-яких цілей, включаючи протиракетну оборону, як протисупутникову зброю, для використання проти цілей на Землі чи в повітрі, а також демонтувати такі системи, які вже є в наявності;

- не розробляти, не випробовувати, не розгортати та не використовувати космічну зброю для протиракетної оборони як протисупутникову зброю, для використання проти цілей на Землі чи в повітрі;

- не знищувати, не пошкоджувати, не порушувати нормальне функціонування та не змінювати траєкторію польоту космічних об'єктів інших держав; і

- не допомагати іншим державам, групам держав, міжнародним, міжурядовим чи будь-яким іншим неурядовим організаціям, включаючи неурядові юридичні особи, зареєстровані або розташовані на території під їхньою юрисдикцією та/або контролем, до участі у вищезазначених видах діяльності [4].

Ідея сама по собі благородна, якби не прямо протилежне виконання та спотворене тлумачення, яке, зокрема, дав науковий співробітник Центру міжнародної безпеки Національного науково-дослідного інституту світової

економіки і міжнародних відносин імені Примакова Російської академії наук (ІМЕМВ РАН), а саме: тлумачення надання даних ДЗЗ на комерційній основі як небезпечних, з огляду на те, що ці дані є засобами розвідки, націлювання та зв'язку [6]. Отже, представники РФ вдаються до єдиного, що вони вміють, тобто шантажу щодо приватних операторів ДЗЗ з метою демотивування надання ними даних Україні під загрозою знищення їх супутників, що намагаються легітимізувати під егідою ООН.

Парадоксальність ситуації в тому, що росіяни зайшли на друге коло тієї дискусії, яка була на початку космічної ери, адже протистояння між США та СРСР в космосі під час «Холодної війни» було цілковито військовим, саме тому виведення військових об'єктів не заборонено міжнародним космічним правом. Разом з тим, якщо 60 років тому представники СРСР змогли розробити міжнародний акт разом з США та іншими державами саме для дослідження і використання космосу в мирних цілях, то наразі вбачається втрата такого розуміння, але є нюанс. Росія суттєво поступається СРСР своєю політичною впливовістю та космічною потужністю, тому такі пропозиції можуть бути нейтралізованими розробкою чітких алгоритмів дії інших космічних держав задля забезпечення довгострокової сталості космічної діяльності.

Ключову роль в цьому процесі має відіграти Україна, оскільки значна кількість приватних суб'єктів космічної діяльності постачає дані ДЗЗ саме для захисту і відновлення її навколишнього середовища та інших мирних цілей. Оскільки Міжнародний центр космічного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАНУ вже давав висновок на запит ДКАУ щодо форм невідповідальної поведінки в космосі в межах діяльності цієї робочої групи, вбачаємо, що включення цієї інституції як спостерігача до робочої групи лише якісно покращить позицію України з означених питань, але робота МЦКП має координуватись із ДКАУ та МЗС, які законодавством уповноважені на реалізацію зовнішньої політики держави.

Перелік використаних джерел:

1. The war in Ukraine shows how important private satellite companies have become - especially in times of conflict. URL: <https://www.fastcompany.com/90779187/the-war-in-ukraine-shows-how-important-private-satellite-companies-have-become-especially-in-times-of-conflict> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
2. EO4UA. URL: <https://cloudferro.com/en/eo4ua/> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
3. Притула купив супутник для України на донати. Що це дасть ЗСУ. URL: <https://tech.liga.net/ua/ukraine/article/pritula-kupil-sputnik-dlya-ukrainy-na-donaty-hto-eto-dast-vsua> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
4. Statement by the Head of the Russian Delegation K.V.Vorontsov at the second session of the Open-Ended Working Group established pursuant to UNGA resolution 76/231 (12 September 2022). URL: <https://documents.unoda.org/wp-content/uploads/2022/09/Unofficial-translation-in-English.pdf> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
5. Guoyu Wang The Recommended Definition of Threat in the Context of OEWG, Academy of Air, Space Law and Policy, Beijing Institute of Technology, China. URL: <https://documents.unoda.org/wp-content/uploads/2022/09/20220912GW-The-Recommended-Definition-of-Threat-in-the-Context-of-OEWG.pdf> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
6. Mr. Dmitry Stefanovich, Current and future space-to-earth threats by States to space systems. Center for International Security, Primakov National Research Institute of World Economy and International Relations, Russian Academy of Sciences (MEMO RAS). URL: https://documents.unoda.org/wp-content/uploads/2022/09/220915_OEWGSpace_Panel4_DVStefanovich.pdf (дата звернення: 03.10.2022 р.).

МІЖНАРОДНЕ ЗНАЧЕННЯ КОНФЕРЕНЦІЇ В ЛУГАНО ДЛЯ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ДОВКІЛЛЯ ТА ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЗМІНИ КЛІМАТУ В УКРАЇНІ

4–5 липня 2022 року в м. Лугано (Швейцарія) відбулася Міжнародна конференція з питань відновлення України (Ukraine Recovery Conference) у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації (РФ) проти нашої держави. Її ініціаторами стали Швейцарія та Україна, які ще до початку російсько-української війни домовилися про спільну організацію міжнародного заходу. Але тоді мова йшла про проведення 5-ї конференції з питань реформ в Україні після попередніх таких конференцій у Лондоні (2017 р.), Копенгагені (2018 р.), Торонто (2019 р.) та Вільнюсі (2021 р.). Війна в нашій державі змусила змінити фокус уваги міжнародної спільноти на зовсім інші речі, пов'язані з відновленням і модернізацією України після жахливих дій російських загарбників. Конференцію в Лугано відвідало понад 1000 осіб, включаючи 5 голів держав та урядів, 23 міністра та 16 заступників міністрів. Українську делегацію очолили Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль та Голова Верховної Ради України Р. Стефанчук [1].

На міжнародній конференції обговорено широке коло питань, серед яких слід зазначити такі: план відновлення та розвитку України; участь міжнародних партнерів у відновленні нашої держави та їх пропозиції; методи, принципи та пріоритети такого відновлення; соціальне, економічне, екологічне та інфраструктурне відновлення України; проведення необхідних і можливих реформ. Безумовно, післявоєнне відновлення навколишнього середовища є одним із пріоритетних завдань для нашої держави, враховуючи обсяг нанесеної шкоди довкіллю. За оцінкою Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, збитки, завдані російськими окупантами навколишньому середовищу, становлять майже 1 трильйон гривень [2]. Війна РФ проти України продовжується, а це означає, що сума збитків може

тільки зростати. Усвідомлюючи необхідність залучення значних фінансових коштів і отримання підтримки від інших держав для «порятунку» довкілля, Україною представлено власне бачення відбудови держави після закінчення російсько-української війни. У запропонованому проєкті Плану відновлення України значну увагу приділено реалізації екологічних ініціатив, включаючи і ті, які спрямовані на протидію наслідкам зміни клімату. Зауважимо, що він розроблений Національною радою з відновлення України (НРЗВУ) від наслідків війни, створеною на підставі Указу Президента України №266 від 21 квітня 2022 року [3].

У плані серед цілей відновлення нашої держави доречно вказати на такі, як: забезпечення екологічної стійкості у марафоні до перемоги; знаходження ефективних рішень для якнайшвидшого відновлення природних екосистем [4, с. 2]. Безперечно, їх досягнення має здійснюватися в рамках євроінтеграційного курсу України, складовою частиною якого є «синхронізація» з Європейською зеленою угодою. Розвиток низьковуглецевої енергетики, наявна енергетична інфраструктура та можливість зеленого експорту в ЄС сприятиме втіленню в життя Україною цієї угоди.

Згідно з даним документом НРЗВУ визначила 15 національних програм з метою виконання поставлених цілей до 2032 року. Зокрема, національна програма №3 присвячена відбудові чистого та захищеного середовища і забезпеченню сталого розвитку в рамках Європейської зеленої угоди. Вона спрямована на зменшення негативного впливу збройних дій на довкілля шляхом масштабного розмінування країни та утилізації військових відходів. Ця програма має допомогти знайти відповідь на основні системні виклики, з якими зіткнулася Україна в умовах війни. До них належать такі: низький рівень здатності адаптуватися до змін клімату; критичний рівень екологічної безпеки; виснаження природних ресурсів; значна втрата біорізноманіття. Своєю чергою до пріоритетних напрямів післявоєнного відновлення навколишнього середовища доцільно віднести: кліматична нейтральність; екологічна безпека; збалансоване використання природних ресурсів; ефективне державне

управління в галузі; збереження природних екосистем. Кожний із них включає ряд відповідних заходів, за допомогою яких Україна зможе реалізувати багато екологічних проєктів і досягти стану чистого та безпечного довкілля після закінчення російсько-української війни [4, с. 29].

До речі, на конференції в Лугано екологічну складову плану презентував міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Р. Стрілець. Він, зокрема, зазначив, що стратегічною ціллю повоєнного відновлення є не тільки чисте та безпечне навколишнє середовище, а й подальший рух європейським «зеленим курсом» та відбудова економіки на засадах сталого розвитку. Серед практичних результатів, до яких прагнутимуть, – використання сучасних технологій для відбудови промисловості та зменшення викидів парникових газів у 10 разів [5]. Протидія зміні клімату є важливою частиною євроінтеграційної програми нашої держави. На сьогоднішній день міжнародна спільнота все більше уваги приділяє питанню щодо пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до них. Відмова від викопного палива, перехід на відновлювані джерела енергії та поступова «зелена» трансформація економіки – ті завдання, які стояли перед Україною ще до війни і від яких вона не відмовилася. У плані повоєнного відновлення держави пропонується забезпечити умови для адаптації до наслідків зміни клімату та інтегрувати кліматичні цілі в усі сектори економіки та суспільного життя [4, с. 29]. Р. Стрілець нагадав, що Україна приєдналася до європейської програми «LIFE» для захисту довкілля та впровадження заходів із протидії зміні клімату. Відповідну угоду між Україною та ЄС підписали міністр захисту довкілля та природних ресурсів України та комісар ЄС з питань навколишнього середовища, океанів і рибальства. На думку Р. Стрільця, за допомогою цієї програми наша держава отримає від ЄС велику підтримку та колосальні можливості як для відновлення довкілля після збройної агресії РФ, так і загалом для відновлення живої природи в Україні. «LIFE» є потужним фінансовим інструментом держав-учасниць, який сприятиме розвитку української природоохоронної сфери [6].

Варто підкреслити, що на Луганській конференції укладена також угода між Швейцарією та Україною з метою залучення інвестицій у кліматичні проєкти в різних галузях економіки. Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль зауважив, що завдяки цій угоді український бізнес матиме доступ до вигідних інвестицій для реалізації проєктів, які вплинуть на зменшення викидів парникових газів і пришвидшать процес «зеленої» трансформації в країні. Україна ж в обмін на «зелені» інвестиції надаватиме інвесторам верифіковані результати з пом'якшення зміни клімату [7].

Зокрема, за результатами проведеної міжнародної конференції держави підписали підсумковий документ – Декларацію Лугано, яка закріпила сім наступних керівних принципів відновлення України: партнерство; спрямованість на реформи; прозорість, підзвітність і верховенство права; демократична участь; залучення багатьох зацікавлених сторін; гендерна рівність та інклюзія; сталий розвиток. Цих принципів слід дотримуватися під час відбудови нашої країни у всіх сферах. Для відновлення навколишнього середовища та протидії зміні клімату особливе значення має принцип сталого розвитку. Передбачається, що процес відновлення має забезпечувати сталу відбудову України згідно з Порядком денного сталого розвитку до 2030 року та Паризькою угодою 2015 року, поєднуючи економічні, соціальні та екологічні аспекти, включно з «зеленим» переходом [8].

Отже, Міжнародна конференція з питань відновлення України започаткувала політичний процес щодо екологічної відбудови нашої держави після закінчення російсько-української війни. Вона стала платформою для розвитку міжнародної співпраці та залучення іноземних інвестицій в Україну для реалізації важливих природоохоронних проєктів. Україна змогла представити власну стратегію післявоєнного відновлення довкілля та переконати міжнародну спільноту, що вона рухається правильним шляхом – євроінтеграційним, який передбачає «зелену» трансформацію економіки та досягнення кліматичної нейтральності.

Перелік використаних джерел

1. Ukraine Recovery Conference. Міжнародна конференція з питань відновлення України (Лугано, 4-5 липня 2022 р.). URL: <https://ua.unc2022.com/> (дата звернення: 12.09.2022).
2. Окупанти завдали шкоди українській природі майже на 1 трильйон гривень. 01.09.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/09/1/250277/> (дата звернення: 14.09.2022).
3. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21.04.2022 р. №266. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> (дата звернення: 15.09.2022).
4. План відновлення України. Національна рада з відновлення. Липень 2022 р. 40с. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf (дата звернення: 16.09.2022).
5. Конференція в Лугано: як світ планує відновлення України. 05.07.2022. URL: <https://eco.rayon.in.ua/news/527382-konferentsiya-v-lugano-yak-svit-planue-vidnovlennya-ukraini> (дата звернення: 16.09.2022).
6. Україна приєдналася до європейської програми «LIFE» для клімату та довкілля. 24.06.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-priyednalasya-do-yeuropejskoyi-programi-life-dlya-klimatu-ta-dovkillya> (дата звернення: 17.09.2022).
7. Швейцарія інвестуватиме у реалізацію українських «зелених» проєктів, – Шмигаль. 04.07.2022. URL: https://lb.ua/economics/2022/07/04/522084_shveytariya_investuvatime.html (дата звернення: 17.09.2022).
8. Підсумковий документ Міжнародної конференції з питань відновлення України (Декларація Лугано). Лугано, 4–5 липня 2022 року. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62cd2e0ba5613c953a9b52d4_Lugano%20Declaration_UA.pdf (дата звернення: 17.09.2022).

**МІЖ ПРОТИДІЄЮ ПРОПАГАНДИ ТА ПОЛІТИКОЮ ПАМ'ЯТІ: ДО
ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ШЛЯХУ
«ВИЗНАЧЕННЯ ІСТОРІЇ»**

Перехід Російської Федерації в лютому 2022 року від гібридної війни проти України до прямого військового вторгнення з метою збройного підкорення України поставив перед суспільством, окрім суто воєнних та гуманітарних, також і чимало ідеологічних та світоглядних викликів. Одним з них є проблема осмислення ставлення до минулого, в якому тривалий час українське та російське суспільство перебували в тісному зв'язку. Питання «деколонізації», «декомунізації», «деряданизації» та «дерусифікації», а рівно і «дебілорусизації» активно увійшли не лише у сферу культурного процесу, а й законодавчого. Що, своєю чергою, ставить перед науковою спільнотою вимогу окреслити ту межу, де протидія іноземній політиці впливу переходить у «боротьбу з історією».

Загалом законодавчий спосіб окреслення «правильної історії» не є новим, до нього неодноразово в останні століття зверталися країни, як з метою посилення владних режимів, так і через потребу задовольнити суспільний запит у часи міждержавних протистоянь. Приклади можуть сягати доби Тридцятирічної війни 17 ст., якщо не раніше. А 19 та 20 ст. дають їх вдосталь. Передусім слід згадати сам таки СРСР, де усі середньовічні та ренесансові покордонні конфлікти на західних околицях Давньої Русі та Московського царства розглядалися виключно як приклади «колонізаційної політики» іноземних феодалів, а також був роздмуханий імперського міф про завоювання Москви як про «звільнення» від іноземної колонізації тощо. Так само за радянських часів викривлялася попередня імперська історія, а часто і власне радянська, коли й після Другої світової війни історія «німців»-колоністів, жителів імперії та громадян СРСР стала неприпустимою та

супроводжувалася величезними заходами зі стирання цієї історії з книжок, з географії, з суспільства. Про нюанси «замовчування історії», від яких Україна у складі СРСР потерпала як ніхто, можна і не згадувати.

Сьогодні слід бути обережним в тому, щоб не піти такими згубними шляхами. Наша історія, складна, кривава, часто неприємна, але це наша українська історія. Ми маємо її знати, для чого її слід вивчати, а не законодавчо визначати. Так, без сумніву, в концепції «деряданізації» і «дерусифікації» є правильні і цілком логічні мотиви. Імперська, але здебільшого радянська доба, призвели до засилля суто політично-пропагандистських топонімів та пам'ятників особам, які мало, або загалом ніяк не були пов'язані з Україною. На превеликий жаль, питання переосмислення цього спадку до 2014 року вкрай слабо були відрефлексовані суспільством, що призвело до того, що з прийняттям так званого декомунізаційного пакету законів, а головне Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015, склалася вкрай неоднозначна ситуація. З одного боку, суспільство вже призвичаїлось до відверто зайвих, але усталених топографічних та інших культурно-ідеологічних «проявів спадку минулого», з іншого – ініціативи реформаторів часто були вкрай радикальними та мало вписувалися в фактичну історію міст, сіл тощо. Пам'ятними є бодай проблеми з перейменуванням міст Дніпро та Кропивницький, яким не дозволили повернути первісні назви доби імперії, як такі, що є політично ангажованими, хоча з назвами Катеринослав та Лизаветград пов'язано чимало значних подій власне української історії.

Після ж прямого вторгнення держави-агресора парламент активно осідлав тему «боротьби з колоніальним спадком». Зокрема, це проекти законів «Про внесення змін до Закону України «Про географічні назви» щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України» від 5 квітня 2022 р. (реєстраційний № 7253),

«Про деколонізацію гуманітарної сфери України» від 1 вересня 2022 р. (реєстраційний № 7721), «Про подальшу деколонізацію, деокупацію та суверенізацію культурного простору України від 14 вересня 2022 р. (реєстраційний № 7721-1) тощо.

Перший з проєктів пропонує таке: «Забороняється присвоювати географічним об'єктам назви, що звеличують, увіковічують, пропагують або символізують державу-окупанта або її визначні, пам'ятні, історичні та культурні місця, міста, дати, події, її діячів, які здійснювали військову агресію проти України та інших суверенних країн, державну тоталітарну політику та практику, пов'язану з переслідуванням опозиції (опозиційних діячів), дисидентів та інших осіб за критику тоталітарного радянського та тоталітарного російського режиму, зокрема й громадян України, які мешкають на тимчасово окупованих територіях України або тимчасово перебували на території держави окупанта та стали жертвами переслідування з боку російських репресивних органів» (тут і далі проєкти цитуються за їх текстами розміщеними на офіційному вебпорталі Верховної Ради України).

Цілком підтримуючи другу частину цієї ініціативи, слід зазначити, що формулювання «назви, що звеличують, увіковічують, пропагують або символізують державу-окупанта або її визначні, пам'ятні, історичні та культурні місця, міста, дати, події» є вкрай розпливчастим і фактично охоплює необмежене коло назв, пов'язаних із російською пропагандою. Досить згадати дві дати, не менш важливі для України: 22 червня 1941 р. та 8/9 травня 1945 р. «Победобесіє» в пропаганді країни-агресора давно вже цілком і повністю привласнило ці дати, а рівно й усі «переможні» події Другої світової війни. Треба бути вкрай обережним з такими формулюваннями, щоб не втратити під гаслом боротьби з пропагандою ворога частинку своєї історії.

Складнішою є ситуація з іншими проєктами. Головна риса їх усіх – розмитість формулювань, як власне було зазначено вище. Ось як приклад три терміни зі статті 1 проєкту 7721: «деколонізація – позбавлення від

імперського, постімперського, радянського символізму, інших символів російської імперської гегемонії в українському публічному просторі, культурі, освіті, архітектурі, засобах масової інформації (медіа), топоніміці тощо;», далі пояснюється: «імперський, постімперський символізм – імена фізичних осіб, назви географічних об'єктів, історичних подій, які є частиною історії російського тоталітарного режиму або асоціюються з нею, широко використовуються в антиукраїнській, проросійській пропаганді, ідеології руського міра», та власне що ж таке «ідеологія руського міра – російська неоколоніальна доктрина, в основі якої покладені шовіністичні, нацистські, расистські, ксенофобські, релігійні ідеї, образи і цілі, знищення України, геноцид Українського народу, невизнання суверенітету України та інших країн, яка має на меті насильницьке розширення російського понаднаціонального імперського простору як способу реалізації особливого цивілізаційного права росіян на масові вбивства, державний тероризм, військове вторгнення до інших країн, окупацію територій, поширення канонічної території Російської православної церкви за межі території Російської Федерації тощо».

Максимальне розмиття меж формулювань зводиться до порушення принципу юридичної визначеності. Під такі неосяжні визначення підпадають практично усі діячі та події у Східній Європі за останні півтори тисячі років! Російська пропаганда притягає до себе будь-які події, символи, імена минулого, аби ще трохи звеличити свою жалюгідну недоімперію. Пропонований же ініціаторами проєктів підхід ще більше грає на руку саме російській пропаганді, бо заперечує боротьбу за символи та сенси. Фактично пропонується віддати й забути усю ту історію, до якої торкається «ідеологія руського міра».

Оцінка минулого не є загальною питанням законодавчої влади. Можливо певні історичні події можуть отримувати політичне визнання. Але історія – це наука, а у сфері науковій мають діяти вчені. Держава не просто має дослухатися до них, вона має сприяти їх діяльності. Як тут не згадати історію

навколо законопроекту «Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності» від 4 липня 2022 р. (реєстраційний № 7633), яким пропонується не посилатися на наукові видання держави-агресора. При цьому, у науковців відразу постало логічне питання – а на що ж посилатися, коли українська держава десятиріччями практично не фінансує видання історичних першоджерел! Це все ланки одного ланцюга. Завдання влади, і законодавчої насамперед, сприяти просвітництву суспільства та позитивній пропаганді діяльності своїх науковців, популяризувати свою історію. Тільки історію, а не черговий популістський збірник «міфів та легенд», що нещодавно було видано англійською мовою відомим стендапером та нині політичним діячем і активістом С. Притулою. Як приватна особа він може видавати будь-які книги. А от держава має сприяти поширенню, як всередині країни, так і за її межі, об'єктивної інформації. Не потрібно просто відходити від того простору, на який посягає держава-агресор. України стоїть за свої кордони на полі бою, має відстоювати й свою історію в усіх її межах.

ЗНАЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ У СФЕРІ ОСВІТИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Повномасштабному вторгненню на територію України та початку збройної агресії 24 лютого 2022 року передували дії країни-агресора щодо ведення гібридної війни використовуючи мову як один із її засобів впливу. Завдяки мові здійснювалися спроби дезінтеграції українського народу – громадян України всіх національностей на основі поділу за етнічними та мовними ознаками, що мало своїм наслідком вплив на стан національної безпеки України. Очевидно, що «одним із ключових чинників національної безпеки та етнополітичної стабільності є розв’язання проблеми статусу державної мови та мов меншин». Як показує сучасний досвід, «збереження територіальної цілісності також залежить від захисту української мови, а відсутність цього аспекту – стає чинником для дезінтеграції суспільства та загрози суверенітету» [1, с. 403].

Як відомо, сучасна швидка трансформація суспільних порядків відіграє своє значення й у питанні правового регулювання цих суспільних відносин, де не є винятком й сфера національної безпеки. Разом з тим, національну безпеку усталено розуміють, як «здатність нації задовольняти потреби, необхідні для її самозбереження, самовідтворення і самовдосконалення з мінімальним ризиком збитку для базових цінностей її нинішнього стану» [2, с. 1], фактично це такий порядок, коли «відсутні або усунені реальні зовнішні та внутрішні загрози національним інтересам і національному характеру життя» [3, с. 55]. Крім того, як стверджує З. Чуйко, «національна безпека розглядається як динамічний політико-правовий режим, метою якого є стан убезпеченості національних інтересів від різного роду загроз» [4, с. 5].

Специфіка національної безпеки сповнена необхідності її забезпечення, в тому числі інструментами та засобами невійськового характеру. Вважаємо, що серед елементів національної безпеки своє місце має займати й державна мова. Так, з урахування стану розвитку безпекового питання у світі, трансформації можливості держави виявляти, запобігати і нейтралізувати реальні та потенційні загрози національним інтересам, погоджуємося із тезою про те, що «державна українська мова – не лише офіційний засіб спілкування, атрибут незалежності й компонент української ідентичності, але також частина конституційного ладу, національний інтерес, важливий елемент системи національної безпеки та інструмент захисту від гібридних загроз» [5, с. 147–148]. Як не дивно, саме українська мова стала об'єднавчим фактором українського народу, що сьогодні протидіє збройній агресії РФ.

Ухвалюючи Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII, законодавець зафіксував значення державної мови як чинника «забезпечення територіальної цілісності та національної безпеки України» [6]. Крім того, Конституційний Суд України в своєму рішенні у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14 липня 2021 року № 1-р/2021 визнав, що «загроза українській мові рівносильна загрозі національній безпеці України, існуванню української нації та її держави», а також «будь-які зазіхання на юридичний статус української мови як державної на території України неприпустимі, оскільки порушують конституційний лад держави, загрожують національній безпеці та самому існуванню державності України» [7].

Проголошення обов'язку застосування державної мови у публічних сферах, в тому числі – освіті, серед іншого зумовлено її соціальним призначенням. Так, «через освіту як найбільш масовий соціальний інститут здійснюється вплив на формування свідомості суспільства, регулюються

процеси свідомого саморозвитку громадян» [8, с. 22]. Щобільше «з одного боку, освіта покликана формувати цивілізаційну ідентичність, а з іншого – освіта повинна забезпечити соціалізацію нових поколінь в умовах певного соціуму і формування людського потенціалу» [9, с. 58]. Крім того, свою роль відіграє сфера освіти й у питанні національної безпеки України, позаяк «військова сила вже не є достатньою умовою для гарантування безпеки держави. Національна безпека нині тісно пов'язана з людським капіталом, а сила чи слабкість людського капіталу країни визначається станом системи освіти» [10].

У цьому контексті серед проблемних аспектів вбачаємо: заходи щодо дезінтеграції українського суспільства за мовною ознакою, спробу впровадження двомовності в освітній сфері та фактичну відсутність нормативного закріплення державної мови як складника національної безпеки України на законодавчому рівні. Втім, непоодинокими є твердження і про необхідні заходи впливу у сфері освіти України. Зокрема, як зазначають аналітики, «найбільш значущими у безпековому вимірі освітніми напрямками, що мають визначати конкретні заходи освітньої політики, є: розширення сфери вживання української мови з метою зміцнення національної ідентичності та протидії маніпуляціям з боку влади РФ, які використовують російську мову одночасно і як засіб впливу, і як потенційний маркер «іншості» [11, с. 39].

Загальновідомо, що серед іншого, саме мовний фактор країна-агресор використала як головний привід для початку війни з Україною, аргументуючи її потребою захисту російськомовних громадян в Україні. Досвід показує, що раніше (у 2013 році) «саме ті регіони, де українською мовою говорили найменше, стали осередками сепаратизму, базою для формування антидержавних терористичних формувань, а згодом були окуповані російськими військами» [12, с. 39]. Фактично, «це був етап формування підґрунтя для інформаційної війни та поширення ідей «русского

мира» [13, с. 404]. Як зазначає Л. Панасюк, «мова загалом та білінгвізм зокрема посідають чільне місце серед підвалин ідеології «русского мира», що підтверджується мовною ситуацією пострадянського простору» [14, с. 113].

З огляду на сучасні обставини законодавче регулювання національної безпеки у гуманітарній сфері, зокрема і питання застосування державної мови у сфері освіти, потребує значного удосконалення. Як вбачається із положень чинного Закону України «Про національну безпеку України», мовне питання не віднесено до складових елементів національної безпеки держави. Варто звернути увагу на те, що до ухвалення цього закону у 2018 році, статтею 6 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV серед пріоритетів національних інтересів держави було «забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України» [15].

Додамо, що деталізація заходів щодо забезпечення національної безпеки та стратегічних завдань на певний період часу формується відповідно до статті 26 Закону України «Про національну безпеку України» у Стратегії національної безпеки, що є «основним документом довгострокового планування, яким визначаються основні напрями державної політики у сфері національної безпеки [16]. Втім, на сьогодні Стратегія національної безпеки України, яка затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 [17], не містить положень про роль державної мови як фактора національної безпеки.

Підсумовуючи відзначимо, що українська мова з її конституційно-правовим статусом державної мови: 1) виконує інтегративну та консолідуючу (соборницьку) функцію для українського народу – громадян України всіх національностей; 2) є державотвірним чинником, в тому числі у сучасних умовах існування української держави; 3) є елементом системи

національної безпеки України, що має бути закріпленим на законодавчому рівні.

Водночас серед проблем, які існують, сьогодні варто виокремити: використання мов меншин як фактора дезінтеграції українського суспільства; підміна понять у розумінні «офіційної мови» не як легалізованої мови, що закріплена у конституційному та/або законодавчому акті, а як спеціальний правовий статус мови меншин, що протиставляється українській мові як державній; спроб застосування двомовності у сфері освіти (білінгвальної освіти) не для освоєння учасниками освітнього процесу мови міжнародного спілкування, а застосування російської мови, що є інструментом гібридної війни та ідеології країни-агресора.

Перелік використаних джерел

1. Новородовський В. В. Мовний чинник етнополітичної дестабілізації в Україні (2010–2014 рр.). *Молодий вчений*, 2019. № 2 (2). С. 403–410. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_2\(2\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_2(2)_26) (дата звернення 02.09.2022)
2. Кондратьєв Я. Ю., Ліпкан В. А. Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду. К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 20 с.
3. Возженников А. В. Национальная безопасность: теория, политика. Москва: НПО «МОДУЛЬ», 2000. 240 с.
4. Чуйко З. Конституційні основи національної безпеки країни : автореф. дис. на здобут. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2008. с. 20.
5. Гергалю-Домбек Н. Державна мова і національна безпека крізь призму гібридних загроз. *Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку : збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції* / 14 червня 2019 р., м. Острогор / Упорядн.: Дорогих С. О., Доронін І. М., Довгань О. Д., Лебединська О. В., Пилипчук В. Г., Радзієвська О. Г., Романов М. С. НУОА, НДПП НАПрН України. К.: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2019. 308 с.

7. Про функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2019, № 21, ст. 81.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14 липня 2021 року № 1-р/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text> (дата звернення 04.09.2022).
9. Сисоєва С. Сфера освіти як об'єкт дослідження. *Освітологія*, 2012. Вип. 1. С. 22-29.
10. Дзвінчук Д. Освіта в історикофілософському вимірі: тенденції розвитку та управління. К. : ЗАТ «Нічлава», 2006. 101 с.
11. Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. U.S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report №. 68). New York: Council on Foreign Relations Press, 2012. 120 p.
12. Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії: аналіт. доп. / Б 39 [Іщенко А. Ю., Зубченко С. О., Карпенко М. М., Лозовий В. С., Черненко Т. В.]. К.: НІСД, 2017. 44 с.
13. Чеховська М. М., Шлапаченко В. М. Мова як чинник національної безпеки. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2018. № 3. С. 39–46.
14. Handziuk K. The Ukrainian language as a protest. *The Ukrainian week*. November, 2018. № 11 (129). P. 7.
15. Панасюк Л. В. Ідеологія «Русского мира» і білінгвізм. *Політикус* : наук. журнал, 2021. № 3. С. 110–116.
16. Про національну безпеку України : Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003, № 39, ст. 351.
17. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*, 2018, № 31, ст. 241.
18. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення 05.09.2022).

Розділ III. РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ПРОТИДІЇ ВІЙСЬКОВІЙ АГРЕСІЇ

В. Н. Кубальський
(Київ)

ПРОБЛЕМА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ «ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ»

Державний суверенітет є важливим об'єктом охорони для будь-якої держави. Останнім часом фахівці відзначають появу нових видів викликів і загроз для держави, зокрема загрозу використання ядерної зброї, вчинення кібертерористичних актів тощо, що вимагає вироблення нових підходів для охорони державного суверенітету передусім засобами кримінального права.

Різновидом загальної категорії «суверенітет» є видова категорія «державний суверенітет». В теорії конституційного права, як відомо, вирізняють національний, народний і державний суверенітет. Народ України – це єдине джерело влади та носій суверенітету (ст. 5 Конституції України).

За демократичного устрою державна влада і влада народу – це одна і та ж система влади, а не дві різні влади. Народний і державний суверенітет можуть співпадати (при демократії). Державна влада, таким чином, є головною формою вираження влади народу. Народ у державній владі певним чином реалізує свій суверенітет. Прямим продовженням суверенітету народу є суверенітет створеної ним держави. Суверенітет народу виступає як основа суверенітету державної влади [1, с. 43-44].

У кримінально-правовій доктрині варто констатувати недостатню увагу українських вчених-правознавців до питання визначення специфіки змісту державного суверенітету як об'єкта кримінально-правової охорони. Така ситуація в цій сфері впливає на ефективність протидії кримінально протиправним посяганням на державний суверенітет. Спеціальне виокремлення кримінально-протиправних посягань проти державного суверенітету зумовлено передусім підвищеною суспільною небезпекою

таких діянь, їх поширеністю в умовах збройної агресії Росії проти України та необхідністю розроблення системи заходів для протидії цим правопорушенням.

Серед завдань Кримінального кодексу України у ст. 1 законодавець встановив правове забезпечення охорони конституційного устрою від кримінально протиправних посягань. При цьому поняття конституційного устрою та конституційного ладу в правовій доктрині розглядаються як тотожні за змістом.

У диспозиції частини першої ст. 111 «Державна зрада» КК України використовується поняття «суверенітет»: «державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності ...». У диспозиції частини першої ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» КК України використовується поняття «державний суверенітет»: «публічні заклики до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України».

Поняття «державний суверенітет» не кримінально-правове, тому для з'ясування його змісту варто звернутися до доктринальних розробок наук конституційного та міжнародного права. При цьому слід враховувати, що наука конституційного права та наука кримінального права – це сфери наукового знання, які мають власні предмет дослідження та завдання, які істотно відрізняються між собою. Перед наукою конституційного права не стоїть завдання розроблення понять для потреб кримінального права, а тому виникає питання, зокрема, про тлумачення конституційно-правових понять, які використовуються в КК України.

Аналіз юридичної літератури з проблем державного суверенітету засвідчив, що досліджуване питання традиційно розглядається у прив'язці до принципів міжнародного права, які впливають з ідеї суверенітету: принцип суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи держав, незастосування сили чи погрози силою у міжнародних відносинах, мирного

вирішення міжнародних спорів, територіальної цілісності держави, непорушності кордонів тощо [2, с. 88].

У визначенні поняття «державний суверенітет» для потреб науки кримінального права не можна не враховувати його конституційний зміст. Виникає питання про доцільність для потреб науки кримінального права користуватися суто конституційно-правовим розумінням поняття «державний суверенітет», яке вочевидь розроблялося для потреб науки конституційного права. В доктрині кримінального права використовувався, зокрема, підхід, коли для потреб кримінального права пропонувалось звужене розуміння поняття конституційного ладу та державної влади в контексті тлумачення статті 109 Особливої частини КК України [3, с. 182].

О. І. Денькович зазначає, що рішення, які містять правові позиції, сформульовані в результаті тлумачення інших законів, ніж КК України, але у яких роз'яснюються ті ж поняття, що вжиті й у КК України, належать до форм кримінального права у всіх випадках, крім тих, коли:

1) у кримінальному законі зміст певного поняття відмінний від його змісту в іншій галузі законодавства;

2) КСУ у рішенні вказує, що здійснює обмежене, контекстне тлумачення поняття, а у кримінальному законі це поняття вживається в іншому контексті [4, с. 92].

Державний суверенітет України змістовно визначений та проголошений у Декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 року як верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки у межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах [5]. У підручниках з кримінального права державний суверенітет традиційно розглядається саме в такому розумінні.

У статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року визначено, що воєнна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз (п. 2);

державна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру (п. 4), національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз (п. 9); національні інтереси України – це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян (п. 10).

Професор О. М. Костенко запропонував усі злочини проти основ національної безпеки України визнати такими, що посягають на суверенітет: «будь-яке посягання на державну безпеку, тобто будь-яке діяння, що руйнує стан захищеності держави від зовнішніх чи внутрішніх загроз, є також посяганням на такий атрибут держави, як суверенітет. Зокрема, будь-яке ослаблення держави знижує її здатність забезпечувати верховенство, самостійність, повноту і неподільність державної влади... . Отже, злочини, що шкодять державній безпеці, є також посяганнями на державний суверенітет» [6, с. 233]. Але при цьому слід враховувати, що відповідальність за посягання на державний суверенітет передбачена не лише розділом I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України. На таку думку наводить спрямованість таких діянь як створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК), планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437) та інших. Зазначені діяння у багатьох випадках посягають на державний суверенітет України.

Кримінально-правове розуміння змісту поняття «державний суверенітет» запропонував О. М. Костенко, який зазначає, що «якщо розглядати державний суверенітет як об'єкт злочинного посягання, то саме це посягання можна визначити наступним чином: «Посягання на державний суверенітет – це діяння, які є небезпечними для реалізації верховенства, самостійності, повноти і

неподільності державної влади»» [6, с. 232]. Такий підхід слід визнати обґрунтованим. При цьому слід враховувати, що автоматичне «перенесення» змісту певних понять з конституційного права чи інших галузей або системи міжнародного права у сферу кримінального права в деяких випадках може створювати суперечності та бути недоцільним.

Список використаних джерел:

1. Валяровский Ф. И. Суверенитет в конституционном строе Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Москва, 2003. 153 с.
2. Кубальський В. Н. Поняття державного суверенітету в міжнародному праві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць*. Вип. 132. 2017. С. 85–96.
3. Діордіца І. В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 193 с.
4. Денькович О. І. Тлумачення кримінально-правових норм у рішеннях Конституційного Суду України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2015. 270 с.
5. Декларація про державний суверенітет України: Декларація Верховної Ради Української РСР від 16.07.1990 № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 05.10.2022).
6. Правове забезпечення державного суверенітету України: Монографія / Ю. С. Шемшученко, В. М. Шаповал та ін. / За заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К.: Юридична думка, 2011. 300 с.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ IN ABSENTIA
ОКУПАЦІЙНОЮ ВЛАДОЮ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ ТА
НАБУТТЯ НИМ СТАТУСУ ОСОБИ, ЩО ПЕРЕБУВАЄ ПІД ВЛАДОЮ
ОКУПАЦІЙНОЇ ДЕРЖАВИ**

На тимчасово окупованих територіях України російська окупаційна влада, проголошені нею або підконтрольні їй самопроголошені органи, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, створюють незаконні правоохоронні органи та суди. Так було при окупації території Автономної Республіки Крим та частини території Донецької та Луганської областей, такий патерн поведінки окупаційної влади спостерігається і щодо тимчасово окупованих територій України в Херсонській та Запорізькій областях.

Такими незаконними правоохоронними та судовими органами у здійсненні своєї діяльності застосовується або законодавство Російської Федерації або ж законодавство, встановлене самопроголошеними органами.

Такі незаконні правоохоронні та судові органи здійснюють досудове розслідування, переслідування та судовий розгляд кримінальних справ, зокрема, і щодо громадян України. Не виключається здійснення переслідування, розгляд кримінальних справ та винесення вироків *in absentia*, у т. ч. щодо громадян України, які перебувають за межами тимчасово окупованої території України.

Здійснення такого провадження може супроводжуватися порушеннями процесуальних гарантій, передбачених ст. 150 і подальшими статтями Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 (далі – ЖКІІІ) [1], які застосовуються до цивільного населення з урахуванням ст. 146(4) Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 (далі – ЖКІV) [2]. Конвенції ратифіковані Україною із

застереженнями Указом ПВР УРСР від 03.07.1954 [3] та з подальшим зняттям застережень Законом України № 3413-IV від 08.02.2006 [4]. Відповідно до ст. 147 ЖКІВ одним з грубих порушень конвенцій є позбавлення особи права на безстороннє і нормальне судочинство.

Однак для кваліфікації дій представників зазначених незаконних правоохоронних і судових органів як порушень ст. 147 ЖКІВ та відповідно вчинення кримінального правопорушення за ст. 438 КК України необхідно встановити, що особи, щодо яких здійснювалися незаконні кримінальні провадження, належать до осіб, які перебувають під захистом ЖКІВ.

Відповідно до ст. 4(1) ЖКІВ «особами, що перебувають під захистом цієї Конвенції, є ті, хто в будь-який момент та за будь-яких обставин опиняються, у разі конфлікту чи окупації, під владою сторони конфлікту або окупаційної держави, громадянами яких вони не є».

У зв'язку з цим потребує вирішення питання: чи потрапляє громадянин України, який не є комбатантом, під владу Російської Федерації як окупаційної держави через факти здійснення стосовно нього окупаційними органами за процедурою *in absentia* кримінального переслідування, судового розгляду кримінальних справ, винесення вироку, якщо такий громадянин перебуває за межами тимчасово окупованої території України?

Для розв'язання зазначеного завдання необхідно насамперед з'ясувати зміст поняття «перебування особи під владою окупаційної держави».

Оскільки протиправність діяння за ст. 438 КК України визначається через порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, кримінальне переслідування за цією статтею ґрунтується швидше на міжнародному, ніж на внутрішньодержавному праві, а тому має розглядатися переважно з цієї точки зору (див. *mutatis mutandis* п. 196 рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі «Kononov v. Latvia» [5]).

Відповідно до принципу дружнього ставлення до міжнародного права практика тлумачення і застосування договорів, зокрема з міжнародного

гуманітарного права міжнародними органами, юрисдикцію яких визнала Україна, має враховуватися (див. абзац третій підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016 № 2-рп/2016 [6]). Україна на підставі ст. 12(3) Римського статуту Міжнародного кримінального суду заявами від 09.04.2014 [7], 08.09.2015 [8] визнала юрисдикцію цього міжнародного юрисдикційного органу. Україна як держава-член ООН, зважаючи на резолюції 808(1993) від 22.02.1993 [9] та 827(1993) від 25.05.1993 [10], ухвалені Радою Безпеки ООН, визнала юрисдикцію Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчиненні на території Югославії (далі – МТКЮ), а на підставі резолюції 995(1994) від 08.11.1994 [11], ухваленої РБ ООН, – юрисдикцію Міжнародного кримінального трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчиненні на території Руанди, та громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, вчиненні на території сусідніх держав, у період з 1 січня 1994 року до 31 грудня 1994 року (далі – МКТР).

Відповідно до ст. 4(1) ЖКІV «особами, що перебувають під захистом цієї Конвенції, є ті, хто в будь-який момент та за будь-яких обставин опиняються, у разі конфлікту чи окупації, під владою сторони конфлікту або окупаційної держави, громадянами яких вони не є».

Уявляється, що зазначена норма щодо окупації містить три критерії її застосування:

- контекстуальний: існування збройного конфлікту або окупації;
- темпоральний: береться до уваги конкретний момент часу;
- реалізація або можливість реалізації окупаційною державою своєї влади стосовно особи.

Контекстуальний критерій в цьому дослідженні не аналізується. Презюмується, що він виконаний.

Стосовно темпорального критерію. Як зазначено в Коментарі МКЧХ стосовно ст. 4 ЖКІV, «слова «у певний момент і будь-яким чином» мали на меті забезпечити охоплення всіх ситуацій і випадків. Стаття стосується як осіб, які перебували на території до початку війни (або початку окупації), так і тих, хто виїжджає або потрапляє туди внаслідок обставин: мандрівників, туристів, осіб, які зазнали корабельної аварії та навіть, можливо, шпигуни чи диверсанти» [12], що вказує на те, що немає значення в який момент особа потрапила під владу держави, що окупує: на момент початку окупації чи пізніше, коли певна територія вже була окупована.

Можливість реалізації окупаційною владою своєї влади стосовно особи противника, в доктрині та судовій практиці розглядається через спроможність здійснення державою, що окупує, прямого (безпосереднього) та непрямого контролю за поведінкою особи. Це пов'язано з тим, що англійський та французький тексти ЖКІV використовують різні терміни для позначення такого контролю: «in the hands of a Party to the conflict or Occupying Power» та «au pouvoir d'une Partie au conflit ou d'une Puissance occupante».

В Коментарі МКЧХ до ЖКІV термін «in the hands» тлумачиться розширено, можливо тому, що у французькому тексті Конвенції використано словосполучення «au pouvoir», тобто «під владою» [13]. В Коментарі зазначається, що «йдеться не просто про те, щоб безпосередньо потрапити в руки ворога, як полонений. Сам факт перебування на території сторони конфлікту або на окупованій території означає, що людина перебуває під владою або «в руках» держави-окупанта. Цілком можливо, що ця влада ніколи не буде фактично застосована до особи, яка перебуває під захистом: дуже ймовірно, що житель окупованої території ніколи не матиме нічого спільного з державою-окупантом чи її організаціями. Іншими словами, вираз «в руках» не обов'язково слід розуміти у фізичному сенсі; це просто означає, що особа перебуває на території, яка знаходиться під контролем відповідної держави» [12]. Однак, навіть таке розширювальне тлумачення не охоплює

ситуації, коли особа, фактично перебуває за межами окупованої території.

У рішенні апеляційної палати МТКЮ у справі проти Duško Tadić зазначено, що «... Конвенція має на меті захищати цивільних осіб (на ворожій території, окупованій території чи в зоні бойових дій)» [14, para 164]. В рішенні у справі проти Jadranko Prlić МТКЮ дійшов висновку, що «... захищені особи — це, по-перше, цивільні особи на ворожій або окупованій території або в зоні бойових дій, які не є громадянами держави, що воює, в руках якої вони знаходяться» [15, para 100]. Попри те, що у цих рішеннях увага МТКЮ переважно була зосереджена на питанні застосування принципу громадянства особи чи її відданості стороні конфлікту для визначення кола захищених осіб, однак, не висловлювалися жодні сумніви, що першою ознакою перебування особи під владою окупаційної держави є перебування особи на окупованій території.

Слід зазначити, що такого підходу дотримується і Міжнародний кримінальний суд. У справі «Katanga and Chui» Палата досудового провадження зазначила, що «Відповідно до прецедентного права міжнародних трибуналів, цивільна особа потрапляє «в руки» сторони конфлікту, коли ця особа перебуває на території під контролем такої сторони» [16, para. 292].

Попри те, що в доктрині висловлювалася така думка стосовно контролю держави, що окупує: «контроль встановлюється, коли фізичне, економічне та соціальне благополуччя особи знаходяться в руках сторони конфлікту» [17, р. 30], що начебто вказує на ще ширший підхід до обсягу непрямого контролю, однак, сам автор цього твердження, Dikker Hupkes, S.D., посилаючись на практику МТКЮ та на згаданий вище Коментар Ж. Пікте, вважає особами, які перебувають під захистом лише цивільних осіб, які опиняються на окупованій території.

Отже, межа розширювального тлумачення обсягу непрямого контролю досягнута.

Повертаючись до темпорального критерію слід зазначити, що хоча

ЖКІV і не передбачає момент, коли особа вибуває з-під влади окупаційної держави, уявляється, що це пов'язується або з деокупацією відповідної території, або з залишенням цією особою окупованої території через переміщення на територію, що підконтрольна державі громадянства (або державі, якій особа демонструє свою вірність) чи третій державі, яка не є стороною конфлікту.

Викладене дозволяє зробити висновок, що ЖКІV не передбачає можливість тлумачення виразу «під владою окупаційної держави» без врахування територіального критерію, тобто «перебування особи на території, яка знаходиться під контролем окупаційної держави» (на окупованій території).

Отже, на нашу думку, факти здійснення стосовно громадянина окупаційними органами Російської Федерації або її проксі кримінального переслідування, судового розгляду кримінальних справ, винесення вироку за процедурою *in absentia*, якщо такий громадянин перебуває за межами тимчасово окупованої території України, не створюють у нього статус особи, яка перебуває під владою окупаційної держави.

Перелік використаних джерел

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: Конвенція ООН від 12.08.1949 р. : станом на 8 лют. 2006 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 01.10.2022).
2. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція ООН від 12.08.1949 р. : станом на 8 лют. 2006 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 01.10.2022).
3. Про ратифікацію Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захист жертв війни : Указ Президії Верхов. Ради Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 03.07.1954 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114a-03#Text> (дата

звернення: 01.10.2022).

4. Про зняття застережень України до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року : Закон України від 08.02.2006 р. № 3413-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3413-15#Text> (дата звернення: 01.10.2022).
5. Kononov v. Latvia, Application no 36376/04, Council of Europe: European Court of Human Rights, 17 May 2010, available at: <https://www.refworld.org/cases, ECHR,4bf65e0b2.html> (accessed 29 August 2022).
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) : Рішення Конституц. Суду України від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> (дата звернення: 01.10.2022).
7. Declaration by Ukraine lodged under Article 12(3) of the Rome Statute, 09 April 2014. *International Criminal Court*. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/declarationRecognitionJurisdiction09-04-2014.pdf> (date of access: 01.10.2022).
8. Declaration by Ukraine lodged under Article 12(3) of the Rome Statute, 8 September 2015. *International Criminal Court*. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf (date of access: 01.10.2022).
9. Resolution 808 (1993) / adopted by the Security Council at its 3175th meeting, on 22 February 1993. *United Nations Digital Library System*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/243008> (date of access: 01.10.2022).
10. Resolution 827 (1993) / adopted by the Security Council at its 3217th meeting, on 25 May 1993. *United Nations Digital Library System*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/166567> (date of access: 01.10.2022).

11. Resolution 955 (1994) / adopted by the Security Council at its 3453rd meeting, on 8 November 1994. *United Nations Digital Library System*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/198038> (date of access: 01.10.2022).
12. Treaties, States parties, and Commentaries – Geneva Convention (IV) on Civilians, 1949 - 4 - Commentary of 1958. *ICRC databases on international humanitarian law | International Committee of the Red Cross*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=18E3CCDE8BE7E2F8C12563CD0042A50B> (date of access: 15.09.2022).
13. Convention (IV) de Genève relative à la protection des personnes civiles en temps de guerre, 12 août 1949. *ICRC databases on international humanitarian law | International Committee of the Red Cross*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/dih.nsf/Treaty.xsp?documentId=87DBEB6A73B8E8D0C12563140043A9F3&action=openDocument> (date of access: 01.10.2022).
14. Appeals Judgement of ICTY of 15.07.1999 in no. IT-94-1 «Prosecutor v. Duško Tadić». URL: <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf> (date of access: 01.10.2022).
15. Judgement (TC) of ICTY of 29.05.2013 in no. IT-04-74-T, «Prosecutor v. Jadranko Prlić». URL: <https://www.icty.org/x/cases/prlic/tjug/en/130529-1.pdf> (date of access: 01.10.2022).
16. Confirmation of Charges Decision of ICC of 26.09.2008 in no. ICC-01/04-01/07 OA 8, «Katanga and Chui». URL: <http://www.legal-tools.org/doc/67a9ec> (date of access: 01.10.2022).
17. Dikker Hupkes, S. D. What Constitutes Occupation? Israel as the occupying power in the Gaza Strip after the Disengagement. Den Haag : Jongbloed, 2008. 141 p. URL: <https://hdl.handle.net/1887/13159> (date of access: 01.10.2022).

ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНИ, ЗІБРАНИХ РІЗНИМИ СУБ'ЄКТАМИ

Актуальність теми про воєнні злочини наразі для України важко переоцінити. Процесуальний аспект цього питання є доволі складним та масштабним, зумовленим тривалістю воєнної агресії проти України та кількістю фактів руйнувань. Всі вони фіксуються, збираються дані на їх підтвердження та відбуваються розслідування. До такого виду діяльності залучаються, окрім державних органів, урядові й неурядові організації, міжнародні установи та широкі верстви населення. Водночас мета, способи й значення такого роду діяльності у кожного із залучених є відмінними від потреб кримінального процесуального провадження, а відтак і юридично значимі наслідки збирання, фіксування наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України є відмінними від тих, які формують докази у розумінні кримінального процесуального законодавства. Тому важливо конкретизувати доволі просто сформульоване питання процесуального характеру: так хто ж уповноважений розслідувати воєнні злочини в Україні?

Питання про воєнні злочини, попри різну кількість емпіричного матеріалу в різні періоди української сучасної державності, завжди були предметом доктринальних досліджень. Національний рівень досліджень традиційно фокусувався на розгляді юридичної конструкції норм, передбачених у ст. 438 Кримінального кодексу України «Порушення законів та звичаїв війни». Водночас процесуальний аспект розслідування воєнних злочинів відчував брак наукової та теоретичної уваги. На даний час така ситуація містить ризики для гарантій справедливості кримінального провадження в цілому, оскільки визначення уповноваженого суб'єкта розслідування воєнних злочинів зумовлює допустимість зібраних ним доказів або ж визнання їх просто даними,

які мають значення для потреб цивільної сфери та матеріальних відшкодувань, але не можуть бути значимими для досягнення завдань кримінального судочинства.

Допустимість доказів у теорії доказування – це запорука ефективності цього процесу і щоразу підкреслення законності кримінального провадження, його демократичного і змагального характеру. Допустимість доказу – це його отримання уповноваженим суб'єктом, з відповідного, передбаченого законом джерела і відповідно до встановленої процедури (статті 91, 93 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК)). Така теорія важлива не лише у зв'язку із розслідуванням воєнних злочинів, вона має значення в ході провадження будь-якого виду правопорушень. І про це неодноразово йдеться у судовій практиці, в правових висновках суду касаційної інстанції [1–4].

Відповідно до ст. 216 КПК України слідчі органів Національної поліції здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, крім тих, які віднесені до підслідності інших органів досудового розслідування. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК України, здійснюють слідчі органів безпеки.

Відповідно до положень Конституції України Офіс Генерального прокурора відповідає за підтримання обвинувачення та забезпечує притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів на території України. Варто вказати на його активну міжнародну співпрацю, в ході якої залучено до таких розслідувань міжнародних експертів, які мають дорадчі функції. А саме, ЄС, Сполучені Штати та Сполучене Королівство створили Дорадчу групу Офісу Генерального прокурора («Консультативна група з питань злочинів, пов'язаних зі звірствами» – Atrocity Crimes Advisory Group, ACA), що має на меті впорядкування заходів із координації та комунікації для забезпечення застосування найкращих практик, уникнення дублювання зусиль, підтримки ефективного використання фінансових ресурсів та кваліфікованого персоналу для реагування на потреби Офісу Генерального прокурора [5].

Також у травні 2022 року на базі Офісу Генерального прокурора створено Спільну слідчу групу (JIT) з розслідування воєнних злочинів РФ, учасниками якої є Україна, Литва, Польща, Естонія, Латвія і Словаччина, та Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду [6].

Натомість у суспільстві розгорнута широка компанія щодо залучення громадськості до роботи в галузі виявлення, збирання та фіксування доказів воєнних злочинів. Зокрема, в Україні функціонують такі Платформи фіксації та розслідування злочинів РФ проти цивільного населення України. Ними є:

- 1) Міжурядова платформа для збору доказів для захисту та представництва України в Європейському суді з прав людини та Міжнародному суді ООН. Веб-платформа створена у спільній координації Офісу Президента, Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України та Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим для ефективного збору і оброблення інформації про порушення прав людини РФ; 2) WarCrimes.gov.ua – національна платформа, розроблена в межах співробітництва Офісу Генерального прокурора та інтелектуальної громадської ініціативи «IT Defends», з метою документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, вчинених РФ в Україні; 3) Цілодобова «гаряча лінія» Національної поліції України для родичів загиблих українців внаслідок військових дій РФ; 4) Міністерство внутрішніх справ та Google оцифровують зруйновані армією РФ українські міста; 5) Служба безпеки України запустила бот в Телеграм та створила електронну пошту для отримання інформації від громадян про воєнні злочини російських окупантів на території України; 6) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; 7) Міністерство закордонних справ України разом із закордонними партнерами створило онлайн-архів російських воєнних злочинів; 8) Міністерство культури та інформаційної політики України створило ресурс для належного документування воєнних злочинів проти людяності та об'єктів культурної спадщини, скоєних армією РФ; 9) Міністерство юстиції України збирає докази для притягнення воєнних злочинців РФ до відповідальності; 10) Міністерство цифрової трансформації

України збирає дані через портал Дія про знищення/пошкодження майна українців; 11) Створено перший в Україні NFT-музей війни; 12) проєкт Ukrainian Witness, ініційований фондом «Повернись живим»; 13) Додаток для документування злочинів eyeWitness to Atrocities розроблений за ініціативи International Bar Association; 14) Громадські платформи, які працюють сумісно: ZMINA. Центр прав людини; Українська Гельсінська спілка з прав людини; Регіональний центр прав людини RCHR; Truth Hounds; Ukrainian Legal Advisory Group; КримSOS; Медійна ініціатива за права людини; 15) Московський механізм ОБСЄ; 16) Незалежна міжнародна комісія з розслідування порушень в Україні (Рада з прав людини ООН); 17) Міжнародний кримінальний суд (м. Гаага); 18) Міжнародний Суд ООН (International Court of Justice - ICJ) (м. Гаага); 19) Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) [7].

Українські правозахисники навіть розробили пам'ятку щодо фіксації доказів злочинів проти цивільного населення, яка орієнтує на те, що способом фіксації є фото/відео, письмові та усні свідчення, матеріальні свідчення (документи, уламки снарядів, гільзи, уламки речей, будівель тощо) [8].

Отже, коло суб'єктів, залучених до збирання, фіксації та розслідування воєнних злочинів в Україні є достатньо широким, як і кардинальною є відмінність у їх повноваженнях. Натомість вимоги процесуальної форми, й зокрема щодо допустимості доказів, мають жорсткі рамки, нехтування якими у подальшому означають несправедливість розслідування і розгляду таких проваджень. У межах кримінального провадження така діяльність є професійною, потребує спеціальних знань і навичок. У зв'язку із цим варто наголосити, що будь-яка діяльність суб'єктів без статусу офіційності та не в межах кримінального провадження не має наслідком збирання і фіксацію саме доказів. Водночас наведене не означає нівелювання роботи приватних чи громадських суб'єктів збирання даних щодо воєнних злочинів в Україні. Зібрані у такий спосіб, вони отримають свою оцінку і матимуть своє історичне значення та безумовно сприятимуть встановленню об'єктивної істини, однак не

юридичної, оскільки навряд чи більшість із них пройдуть тест на допустимість згідно з вимогами процесуальної форми.

Перелік використаних джерел:

1. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 лютого 2021 року (провадження № 51-4584кмо18, справа № 754/7061/15). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95139651> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
2. Постанова ОП ККС ВС від 04 жовтня 2021 року (провадження № 51-1353кмо21, справа № 724/86/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100214751> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
3. Постанова ОП ККС ВС від 14 лютого 2022 року (справа № 477/426/17, провадження № 51-4963кмо20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103525190> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
4. Постанова ОП ККС ВС від 06 грудня 2021 року (провадження № 51-2075кмо20, справа № 663/820/15-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829915> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
5. Дорадча група з розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності (ДГВЗ, Дорадча група) для України. Повідомлення від 26.05.2022 року на порталі Представництва Європейського союзу в Україні. URL: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
6. Новини від 31.05.2022 року на сайті Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/do-spilnoyi-slidcoyi-grupi-z-rozsliduvannya-tyazkix-miznarodnix-zlociniv-v-ukrayini-prijednalisya-shhe-estoniya-latviya-i-slovaccina> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
7. Комітет з прав людини інформує про Платформи фіксації та розслідування злочинів Російської Федерації проти цивільного населення України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/222106.html> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
8. Пам'ятка фіксації доказів злочинів проти цивільного населення. [Електронний ресурс]. URL: <https://zmina.info/articles/pamyatka-fiksacziyi-dokaziv-zlochyniv-proty-czyvilnogo-naselennya/> (дата звернення: 03.10.2022 р.).

**ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ
(на прикладі законопроекту реєстр. № 7570)**

Після початку збройної агресії проти нашої держави прийняті та станом на 10 вересня 2022 року набули чинності тринадцять законів про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу (далі – КК) України [1]. Відповідно до них КК України доповнено вісьмома новими статтями, а ще до двадцяти внесено зміни. Подібна динаміка законодавства про кримінальну відповідальність неоднозначно оцінюється як практиками, так і науковцями. Особливе занепокоєння при цьому викликає те, що суб'єкти права на законодавчу ініціативу, посилаючись на «брак часу», «нагальну потребу», «суспільний запит» чи інші подібні міркування (а іноді взагалі не вважаючи за доцільне вдаватись до аргументації своїх дій), намагаються реалізувати кримінально-правову політику взагалі без проведення ґрунтовної експертизи законопроектів (чи не беруть до уваги висновки відповідних досліджень). На превеликий жаль, це суттєво впливає на якість законодавчих ініціатив (так, до статті 114-2, якою КК України був доповнений лише 24 березня 2022 року, вже за тиждень були внесені зміни [2; 3]).

Питання визначення колабораціонізму як юридичного поняття та встановлення відповідальності за нього не є новим для нашої держави. Ще під час опрацювання законопроекту «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» передбачалось криміналізувати колабораційну діяльність, проте в остаточній редакції Закону України № 1207-VII, прийнятого 15 квітня 2014 року [4], відповідні положення були відсутні. Протягом наступних років суб'єкти права на законодавчу ініціативу подали на розгляд Верховної Ради України декілька законопроектів про запровадження кримінальної відповідальності за

колабораціонізм, проте вони навіть не подолали стадію розгляду у профільних комітетах.

Ситуація докорінним чином змінилась після 24 лютого 2022 року: Законом України від 03 березня 2022 року № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» КК України був доповнений статтею 111-1 «Колабораційна діяльність». Сам лише обсяг цієї статті (вісім частин, що містять вісімнадцять окремих складів кримінальних правопорушень, та примітка, що складається з чотирьох пунктів) свідчив про складність та багатоаспектність поняття колабораціонізму. Тому не дивно, що практично одразу цю законодавчу новелу почали критикувати і науковці, і практики, зазначаючи відсутність єдності термінологічного апарату, невідповідність кримінального покарання за колабораційну діяльність принципу пропорційності призначення покарання, складність розмежування діянь, передбачених статтями 111, 111-1, 111-2 та 436-2 КК України тощо.

Усвідомлюючи справедливість висловлених зауважень, суб'єкти права на законодавчу ініціативу почали вживати заходів до їх усунення. З метою створення законодавчого підґрунтя для належного відмежування відповідних кримінальних правопорушень, а також для удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність в цілому на розгляд Верховної Ради України подано законопроект реєстр. № 7570 від 20 липня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення» (далі – законопроект 7570) [5].

Слід одразу вказати на позитивні риси законопроекту 7570, до яких належать нормативне закріплення ознак для відмежування колабораційної діяльності від суміжних кримінальних правопорушень, декриміналізація статті 111-2 КК України та часткова декриміналізація статті 111-1 КК України (із включенням окремих положень першої з них до другої), спрощення конструкції та термінологічного апарату статей 111-1, 146-1 та 436-2 КК

України, уточнення поняття «тяжкі наслідки» щодо колабораційної діяльності та удосконалення кримінального покарання за неї.

Водночас окремі положення законопроекту 7570 потребують подальшого доопрацювання через їх вельми дискусійний характер. Наприклад, у пункті першому примітки до статті 111-1 КК України (в редакції законопроекту 7570) пропонується визнати суб'єктом даного діяння іноземця чи особу без громадянства, які станом на 24 лютого 2022 року постійно проживали на території України. По-перше, ця пропозиція не відповідає поняттю колабораційної діяльності, адже умисно добровільно співпрацювати з державою-агресором в умовах окупації території України або її частини з метою забезпечити підтримку державі-агресору та спричинити шкоду суверенітетові, територіальній цілісності і недоторканності, обороноздатності або державній, економічній чи інформаційній безпеці України може лише громадянин України. По-друге, колабораційна діяльність за своєю природою є різновидом державної зради (недарма стаття 111-1 – спеціальна норма щодо статті 111 КК України), суб'єктом якої може бути тільки громадянин України.

Далі, згідно з пунктом четвертим примітки до статті 111-1 КК України (в редакції законопроекту 7570) публічними є заперечення та заклики, спрямовані на невизначене коло осіб, висловлені у мережі Інтернет, за допомогою засобів масової інформації або під час публічного зібрання. Звісно, використання тавтології («публічне заперечення» «під час публічного зібрання») порушує правила юридичної техніки, але запропоновані ознаки не вичерпують можливі способи публічних заперечень. У пунктах 2 та 3 частини першої статті 1 Закону України від 23 вересня 2021 року № 1780-IX «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» [6] визначено, що засіб масової інформації – це друкований засіб масової інформації, Інтернет-засіб масової інформації, інформаційне агентство, суб'єкт інформаційної діяльності у сфері телебачення і радіомовлення, а Інтернет-ЗМІ – засіб масової інформації, що регулярно

поширює інформацію у текстовій, аудіовізуальній чи іншій формі в електронному (цифровому) вигляді у мережі Інтернет через вебсайт під сталою назвою як індивідуалізуючою ознакою. Як видно з наведеного, під ці визначення не підпадають соціальні мережі, месенджери тощо. Відтак у разі прийняття законопроекту 7570 у запропонованій редакції зберігатиметься вірогідність неповної криміналізації здійснення публічних заперечень, передбачених статтею 111-1 КК України.

Крім цього, суб'єкт права на законодавчу ініціативу пропонує у пункті п'ятому примітки до статті 111-1 КК України (в редакції законопроекту 7570) віднести до заходів політичного характеру з'їзд, збори, мітинг, похід, демонстрацію, конференцію, круглий стіл тощо, а кримінально караною (згідно з частиною третьою цієї ж статті) – колабораційну діяльність у формі організації або проведення заходу політичного характеру щодо реалізації чи підтримки рішень або дій держави-агресора. Проте захід політичного характеру може бути спрямований і проти діяльності або ініціатив органів державної влади або місцевого самоврядування України, міжнародних, благодійних організації та ін.

Нарешті, у частині шостій статті 111-1 КК України (в редакції законопроекту 7570) перераховані випадки співпраці з державою-агресором, що в розумінні цієї статті не вважаються колабораційною діяльністю. Проте якщо з ознаками, зазначеними у пункті «б» (співпраця, спрямована виключно на забезпечення життєдіяльності населеного пункту чи інтересів громади, що відповідають законам України), можна погодитись, то ознаки, перераховані у пункті «а» (вимушений характер, здійснення проти власних переконань та волі, вжиття особою усіх можливих за конкретних умов заходів, щоби не спричинити або мінімізувати шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності та безпеці України) сформульовані розпливчасто та частково дублюють положення статей 39 та 40 КК України.

Перелік використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2314-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.09.2022).
2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24 березня 2022 року № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n6> (дата звернення: 10.09.2022).
3. Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації : Закон України від 01 квітня 2022 року № 2178-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2178-20#n2> (дата звернення: 10.09.2022).
4. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-VII#Text> (дата звернення: 10.09.2022).
5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення : законопроект реєстр. № 7570 від 20 липня 2022 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40023> (дата звернення: 10.09.2022).
7. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) : Закон України від 23 вересня 2021 року № 1780-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення: 10.09.2022).

ПРОТИДІЯ ТЕРОРИЗМУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Актами тероризму неможливо сьогодні здивувати жодну країну світу, але наслідки від цього феномену завжди викликають занепокоєння. Беззаперечним є той факт, що тероризм трансформується разом з людством, а угруповання, що його вчиняють, вважають, що борються з несправедливістю, нерівністю, пригнобленням та іншими соціально-політичними процесами, за своєю суттю є національно-визвольним рухом, проте сприймається суспільством по-різному.

Для України проблема протидії тероризму набула особливої актуальності з початком агресії з боку Російської Федерації, яка ще навесні 2014 р. провела незаконний референдум та анексувала частину нашої території – Автономну Республіку Крим, чим порушила територіальну цілісність нашої держави, штовхала на повалення конституційного ладу. Також силами і засобами розвідувальних органів і спеціальних служб країна-агресор спровокувала численні терористичні акти на території Донецької та Луганських областей, і як результат – збройні виступи сепаратистів. Саме вчинення таких дій дало підстави вважати, що Україна стала об'єктом «гібридної» війни, у ході якої супротивник використовує терористичні акти. Разом з тим, бажаючи знищити нашу державу, 24 лютого 2022 р. РФ не тільки вчинила повномасштабне вторгнення зі своєї території, а й втягла у війну ще Республіку Білорусь. Такі дії Російської Федерації призводять до гибелі тисячі людей, серед яких й діти, а масштаби втрат цивільного населення нами будуть встановлено лише після повної деокупації захоплених територій.

Саме вчинення таких протиправних дій проти цивільного населення України спонукало визнати деякими країнами Російську Федерацію державою, яка підтримує тероризм. Так, зокрема, 11 серпня 2022 року Сейм

Латвійської Республіки прийняв заяву про визнання тероризмом цілеспрямовані військові акти Росії щодо цивільного населення України, а Росія – державою, яка підтримує тероризм [1].

Також Верховна Рада України звернулася до Європейського Союзу та країн Групи Семи як засновників Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей (FATF) щодо посилення боротьби з відмиванням коштів, у тому числі коштів кримінального походження, з фінансуванням тероризму, з фінансовими механізмами, які використовує Російська Федерація для уникнення санкцій та продовження вторгнення на територію України [2], а також до Організації Об'єднаних Націй, інституцій Європейського Союзу, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Міжнародного агентства з атомної енергії та парламентів і урядів його держав-членів щодо засудження акту ядерного тероризму, який здійснює держава-агресор – Російська Федерація на Запорізькій атомній електростанції у місті Енергодар Запорізької області, Україна [3].

До міжнародних договорів загального характеру щодо боротьби з тероризмом належать: Конвенція про запобігання і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів, від 14 грудня 1973 р.; Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 р.; Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 р.; Конвенція про безпеку персоналу Організації Об'єднаних Націй та зв'язаного з нею персоналу від 9 грудня 1994 р.; Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 9 грудня 1994 р. Також певним чином стосується боротьби з тероризмом і Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 18 грудня 2000 р. Для перекриття світових фінансових потоків, спрямованих на підтримку терористів, прийнято Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р., до розробки якої долучалася й Україна. І це лише частина міжнародних нормативно-правових актів у

сфері боротьби з тероризмом, суттєвим недоліком яких є відсутність єдиного тлумачення підходу до визначення поняття «тероризму».

Що ж стосується національного законодавства, то станом на 17 вересня поточного року в базі даних «Законодавство України» міститься 447 нормативно-правових актів, пов'язаних з протидією тероризму. Серед цієї кількості нормативно-правових актів відзначимо такі: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV «Про боротьбу з тероризмом», Закон України від 6 грудня 2019 р. № 361-IX «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», Постанова Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 92 «Про затвердження Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків», Указ Президента України від 5 березня 2019 р. № 53/2019 «Про затвердження Концепції боротьби з тероризмом» та наказ Офісу Генерального прокурора України від 29 червня 2022 р. № 110 «Про затвердження звітності за формою № 1-ЛФТ «Звіт про результати розслідування кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення щодо легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, фінансування тероризму, розповсюдження зброї масового знищення».

Вважаємо, що головним інструментом у протидії тероризму в Україні є КК України. У Законі України про кримінальну відповідальність у двох розділах Особливої частини є статті, які пов'язані з тероризмом. Так, зокрема, у Розділі IX. Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки передбачені такі склади кримінальних правопорушень: ст. 258. Терористичний акт, ст. 258-1. Втягнення у вчинення терористичного акту, ст. 258-2. Публічні заклики до вчинення терористичного акту, ст. 258-3. Створення терористичної групи чи терористичної організації, ст. 258-4. Сприяння вчиненню терористичного акту, ст. 258-5. Фінансування тероризму, а у Розділі VII. Кримінальні правопорушення у сфері

господарської діяльності – ст. 209-1. Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Досліджуючи протидію тероризму варто проаналізувати й статистичній дані щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень, пов'язаних з тероризмом (більш детально див. Рис. 1.).

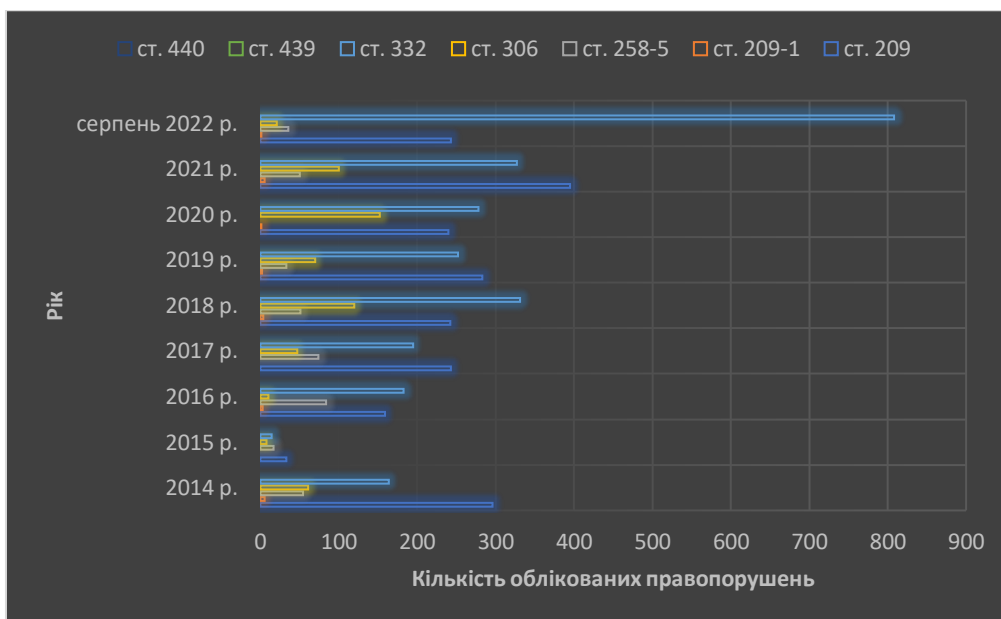

Рис. 1. Кількість облікованих кримінальних правопорушень, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) майна, одержаного злочинним шляхом, фінансування тероризму, розповсюдження зброї масового знищення за період з 2014 р. по серпень 2022 р.

Разом з тим, аналіз судових вироків за цією категорією кримінальних правопорушень свідчить про існування певних прогалин у Законі України про кримінальну відповідальність. Окрім того, серед чинників, що негативно впливають на ефективність розслідування терористичних кримінальних правопорушень, варто відзначити недостатньо обґрунтовану державну політику, яка стає заручником перманентних політичних протистоянь. Непоодинокі є випадки безсистемних та науково не обґрунтованих змін окремих положень КК України щодо протидії тероризму.

Відзначимо, що, наприклад, у проєкті закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом (реєстр. № 7349 від 05.05.2022) [4] пропонувалося: змінити

суб'єктів боротьби з тероризмом та встановити повноваження деяких суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом (ст.ст. 4, 5 Закону у редакції проєкту); уточнити повноваження Антитерористичного центру при Службі безпеки України та надати право суб'єктам боротьби з тероризмом отримувати та використовувати інформацію про пасажирів з метою виконання завдань, визначених законодавством (ст. 7 Закону у редакції проєкту); запровадити реєстр терористичних організацій, груп, рішення про включення та виключення з якого приймається Головою СБУ або особою, яка виконує його обов'язки, погоджується з Генеральним прокурором, особою, яка виконує його обов'язки, або уповноваженим заступником та з комітетом Верховної Ради України, до предмета відання якого належить контроль за дотриманням законодавства при проведенні боротьби з тероризмом (ст. 24 Закону у редакції проєкту) тощо. Але цей законопроект не було прийнято.

Підсумовуючи викладене, хотілося б відзначити, що такий масив нормативно-правових актів щодо протидії тероризму не сприяє викоріненню цього феномену з суспільства. Як відзначає В. Мейтус, можна створювати програми, розробляти стратегії, приймати закони, і навіть створювати відомства з грізними та багатообіцяючими назвами й при цьому не зсунутися ні на крок у реальній дійсності [5, с. 251]. Це стосується й тероризму, адже, як і колабораціонізм, він має скритий характер, а під час збройного конфлікту набуває масштабного явища.

Перелік використаних джерел

1. Saeima paziņojumā atzīst Krieviju par terorismu atbalstošu valsti (11.08.2022.).
URL: <https://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/31308-saeima-pazinojuma-atzist-krieviju-par-terorismu-atbalstosu-valsti> (дата звернення 17.09.2022).
2. Про Звернення Верховної Ради України до Європейського Союзу та країн Групи Семи як засновників Міжнародної групи з протидії відмиванню

- брудних грошей (FATF) щодо посилення боротьби з відмиванням коштів, у тому числі коштів кримінального походження, з фінансуванням тероризму, з фінансовими механізмами, які використовує Російська Федерація для уникнення санкцій та продовження вторгнення на територію України: Постанова Верховної Ради України від 29 липня 2022 р. № 2496-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-20#Text> (дата звернення 17.09.2022).
3. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, інституцій Європейського Союзу, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Міжнародного агентства з атомної енергії та парламентів і урядів його держав-членів щодо засудження акту ядерного тероризму, який здійснює держава-агресор – Російська Федерація на Запорізькій атомній електростанції у місті Енергодар Запорізької області, Україна: Постанова Верховної Ради України від 15 серпня 2022 р. № 2502-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2502-20#n9> (дата звернення 17.09.2022).
 4. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом (реєстр. № 7349 від 05.05.2022): URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39558> (дата звернення 17.09.2022).
 5. Мейтус В. Ю. Коррупция. Экономический и информационный анализ. К.: Норапринт, 2003. 257 с.

**«ТЕРОРИЗМ ЯК ГОЛОВНА РИСА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ» – НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА
ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА**

На сьогодні у сучасному світі існує понад сто дефініцій поняття «тероризм». Найпоширенішим є визначення, що терорізм (від лат. *Terror* – «жах») – у широкому сенсі використання або загроза застосування насильства для досягнення політичної, релігійної або ідеологічної мети [1].

Аналізуючи це визначення та геополітичну ситуацію у світі у ХХІ столітті неоспорюваним постає факт, що тероризм є головною рисою зовнішньої політики Російської Федерації, і стосовно не лише до України, а й до інших країн та народів світу.

Тому судовий процес над панівною верхівкою Російської Федерації за відкрити агресію проти українського народу, розпочату 24 лютого 2022 року, матиме величезне історичне значення і навіки буде вписано в історію не лише України та Росії, а й усього світу. Віримо, що вирок майбутнього Трибуналу, який визнає агресію Росії найтяжчим злочином і покарає організаторів та виконавців злочинних планів цієї агресивної війни, буде справедливо оцінений усіма прогресивними людьми світу як вирок історії.

Ми ще раз наголошуємо й акцентуємо увагу на тому, що значення цього міжнародного судового процесу полягатиме не тільки в тому, що на цьому процесі агресія Росії має бути засуджена як кримінальний злочин, що заслужену кару і відплату понесе група рашистських катів, викритих у кривавих злочиннях, – процес, насамперед, має викрити агресивну сутність путінського режиму, показати його експансіоністські плани та готовність не зупинятися для їх виконання ні перед якими злочиннями й не лише на території держави Україна.

Майбутній міжнародний процес має раз і назавжди зірвати миролюбну маску зі «старшого брата».

Цей справедливий суд викриє та затаврує як найтяжчі злочини антилюдські плани та задуми російських агресорів, які підготували, організували та розв'язали війну проти України з метою поневолення та винищення українського народу, нації та утвердження свого панування над її територіями.

Але щоб судити путінський «рашизм», спочатку треба його повністю перемогти. Україна взяла на себе основний тягар боротьби з путінською агресією проти Європи, демократичного режиму волелюбних країн Євросоюзу, і український народ приносить колосальні жертви на вівтар майбутньої перемоги та миру в Європі. Наразі країни ЄС відкрито та справедливо визнають, від якої страшної загрози їх обороняє Україна.

Тому ми вважаємо, що невідворотне покарання російських військових злочинців за їх злочини проти українського народу має стати однією з цілей справедливої визвольної війни, яку веде український народ та інші волелюбні народи у складі Міжнародного легіону територіальної оборони України [2], що є одним із засобів збереження міцного миру в Європі.

Уряд України неухильно і наполегливо домагається від Європейського Союзу та країн-учасниць НАТО, щоб прийняті в ході цієї війни Росії проти України міжнародні угоди про військову, гуманітарну та економічну допомогу у звільненні території нашої країни від окупантів та про суворе покарання надалі всіх військових злочинців Російської Федерації, були свято дотримані. Внаслідок справді близької всесвітньо-історичної перемоги українського народу та його Збройних Сил над путінським мілітаристичним режимом з'явилася реальна можливість здійснити ці угоди.

Разом з тим ми розуміємо та звертаємо увагу учасників Міжнародної юридичної науково-практичної конференції та всієї громадськості України, що небезпека таїться не лише в путінській кліці, яка сидітиме на лаві підсудних як купка вже знешкоджених ватажків «путінської імперії», а й у тисячах вихованих ними катів, які нехтують елементарними людськими почуттями і всіма нормами Женевської конвенції 1929 року [3], роблять свою

криваву справу з фанатизмом професійних вбивць, з тупою переконаністю у своїй національній зверхності над іншими народами.

Можливо, деякі «правові опоненти» заявлять нам, що агресивна війна справді злочинна і, отже, карана, але війну веде держава – загалом і відповідатиме держава, а не окремі особи. Що ж до кримінальної відповідальності, то державу фізично неможливо судити, а якщо не можна судити державу, то немає сенсу судити окремих її представників.

Ми вважаємо таку позицію неприйнятною, а саму тезу яскравою ознакою правового нігілізму та можливим ухиленням від відповідальності.

Майбутній всесвітній судовий процес повідає світові не лише про злочинні справи сучасних правопорушників – майбутніх підсудних. На процесі українськими обвинувачами також будуть представлені незаперечні докази нечуваної жорстокості, садизму, моральної деградації численних генералів, полковників та псевдополітичних ставлеників Російської Федерації на керівні посади на окупованих територіях, «ідеологів» та «практиків» «демлітаризації» та «денацифікації» України, а також «визвольного російського світу», – всіх тих, хто організував криваву розправу над українцями в Бучі, Ірпені, Маріуполі, Ізюмі, хто придумав «теорію заперечення державності України» і через ось уже 77 років після закінчення Другої світової війни знову створює спеціальну людиновинищувальну індустрію, хто замучив сотні невинних, хто вбивав і вбиває поранених військовополонених, хто квітучі області України перетворює на зону пустелі, хто грабував і продовжує грабувати мирне населення з маніакальною жадібністю – до кухонного начиння, пральних машин та дитячих іграшок.

Отже, обвинувачі цього майбутнього Трибуналу – Всесвітнього судового процесу, висловлюючи думку всього прогресивного людства, мають, на нашу думку, голосно заявити, що народ України (всі його покоління – від малого до великого) не може бути спокійними, допоки не будуть покарані всі кати, що заплямували свої руки кров'ю української нації.

Всі, до одного! Тому що немає більшого заохочення до злочинів, ніж безкарність. Путінські військові злочинці мають бути виявлені та заслужено покарані, де б і як довго вони не ховалися від правосуддя. Такою, на нашу думку, є і завжди буде вимога всіх чесних людей земної кулі.

Перелік використаних джерел

1. Тероризм. *Вікіпедія*. Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org>. (дата звернення: 03.10.2022 р.).
2. Міністерство оборони України (офіційний сайт). URL: <https://www.mil.gov.ua>. (дата звернення: 03.10.2022 р.).
3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 27.07.1929 (в редакції від 08.02.2006). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. (дата звернення: 03.10.2022 р.).

ПЛАНУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕШКОДЖАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ АБО ПРОВЕДЕННЮ ЗБОРІВ, МІТИНГІВ, ПОХОДІВ І ДЕМОНСТРАЦІЙ

В умовах необхідності ефективної організації проведення декількох слідчих (розшукових) дій для будь-якого слідчого, найефективнішим інструментом організації такої діяльності є планування. Планування як інструмент організації досудового розслідування низки категорій кримінальних правопорушень (зокрема тих, що потребують роботи одразу з декількома особами, а подекуди – з декількома десятками осіб) показує високу спроможність й забезпечує можливість кожного слідчого реагувати на фактори й перемінні, котрій тією чи іншою мірою впливають на хід досудового розслідування.

Важливість застосування інструменту планування полягає в тому, що в умовах одночасного здійснення досудового розслідування декількох сотень кримінальних проваджень, деякі з них потребують глибшої та кількісної роботи з особами. Так, наприклад, організація досудового розслідування незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій потребує задіяння широкого кола людських ресурсів, а також проведення слідчих (розшукових) дій, а необхідність допиту всіх можливих потерпілих, свідків, очевидців і підозрюваних, проведення всіх можливих експертних досліджень і вилучення якомога більшої кількості речових доказів спростить вибір заходу покарання в суді, враховуючи доволі гнучку санкцію, що передбачена у відповідній статті.

У контексті актуальності зазначеної теми, слушно зауважує Л. Полуніна, котра стверджує, що робота, пов'язана з висуненням версій, плануванням розслідування, проведенням першочергових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів не знімає зі слідчого обов'язків

організаційного характеру. Вони полягають у раціональному розподілі обов'язків під час розслідування злочину, забезпеченні погодженості (координації) дій органів і осіб, які беруть участь у розслідуванні, належному регулюванні такого розслідування, ефективному застосуванні прийомів і засобів, які сприяють досягненню мети розслідування [1]. На нашу думку, зазначене не лише відповідає дійсності, а й логічно пов'язує питання планування досудового розслідування та криміналістичного версіювання. Водночас нами пропонується питання версіювання розглянути спільно з плануванням у межах поліпредметного дослідження, а планування, що визначається науковицею як процес проведення першочергових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів – дослідити ґрунтовніше.

Одні зарубіжні дослідники підкреслюють, що планування – це прийняття рішень щодо майбутньої діяльності [2, с. 56], водночас інші підкреслюють, що планування має риси проектування бажаного майбутнього, що підлягає реалізації у спосіб втілення всіх можливих альтернативних елементів і завдань у межах конкретної мети [3, с. 1; 4, с. 73]. Тобто, в контексті досудового розслідування незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій планування є найдієвішим інструментом, оскільки допомагає визначити мету, що фрагментарно відображена в різних статтях Кримінального процесуального кодексу України та полягає в установленні причин і умов вчинення кримінального правопорушення, винуватої особи та інших обставин, що підлягають доказуванню та сприяють притягненню винного до кримінальної відповідальності, а також ситуативні завдання на кожному етапі досудового розслідування. Такий підхід дасть змогу передусім поглянути на процес досудового розслідування в загальному контексті (від його початку до бажаного кінця), що вможливить ефективне застосування тих чи тих кримінальних процесуальних інструментів та засобів у встановленні винних осіб та доведенні їх винуватості.

А. Кофанов та інші автори навчального посібника з криміналістики, зазначають, що планування розслідування передбачає визначення основних напрямів розкриття кримінального правопорушення, окреслення обставин, які підлягають доказуванню, а також встановлення строків проведення відповідних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів [5, с. 174]. На нашу думку, дотримання строків досудового розслідування в контексті необхідності притягнення до відповідальності винних у перешкоджанні організації чи проведення мирного зібрання є чи не найважливішим.

Йдеться не лише про процесуальні (визначені законодавством) строки, а взагалі – розуміння швидкоплинності та динаміки соціальних процесів, що негативно впливають на точність опису подій, що унеможливили проведення законного мирного зібрання, втрата фізичної можливості взяття участі в досудовому розслідуванні (наприклад, у якості свідка – осіб, що прибули на мітинг з інших населених пунктів) та інших умов і обставин, що доволі просто врегульовуються та охоплюються процесуальними повноваженням суб'єкта досудового розслідування за умови організації швидкої, ефективної та злагодженої роботи за допомогою необхідного планування .

Перед підбиттям підсумків і аргументацією власного бачення змісту та структури планування досудового розслідування незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій, слід також звернути увагу на різницю у поняттях планування всього досудового розслідування та планування конкретної (однієї) слідчої (розшукової) дії в досудовому розслідуванні.

Виокремлюючи планування всього розслідування як стратегічно-орієнтований процес, учені підкреслюють, що воно складається з: 1) визначення завдань розслідування з урахуванням вчиненого злочину; 2) побудови (висування) слідчих версій; 3) аналізу версії та визначення обставин (питань), які необхідно встановити; 4) визначення слідчих (розшукових) дій, оперативних засобів та інших перевірочних і

профілактичних заходів, необхідних для встановлення запланованих обставин; 5) вибору конкретних виконавців і термінів виконання [6]. Це, на нашу думку, має бути тісно пов'язано з тими фактами й обставинами, що були зафіксовані першочергово, що загалом дає змогу в подальшому інтерпретувати відповідний структурний каркас у контексті досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення.

Отже, аналіз думок учених і дослідників, у тому числі іноземних, дає змогу обґрунтувати позицію про те, що плануванням у досудовому розслідуванні незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій є структурно впорядкована та логічно обґрунтована схема (алгоритм) законної кримінальної процесуальної діяльності суб'єктів кримінального провадження, що містить покрокові фрагментарні завдання та альтернативні дії щодо них, виконання яких у сукупності дасть змогу досягти загального завдання кримінального провадження, зміст і сутність якого викладено в статті 2 (Завдання кримінального провадження) КПК України.

Крім цього, залежно від типу тієї чи тієї слідчої ситуації, на нашу думку, планування досудового розслідування незаконного перешкоджання організації чи проведенню мирного зібрання складається з таких етапів: 1) встановлення основних кваліфікаційних критеріїв учиненого кримінального діяння, що докорінно змінюють перелік обставин і фактів, що підлягають доказуванню; 2) побудови (висування) слідчих версій як мотивів і мети перешкоджання організації чи проведенню, так і формат і способи задіяні у вчиненні; 3) визначення кола осіб, причетних до вчиненого кримінального правопорушення – осіб-учасників мирного зібрання (його організаторів), окремо потребують виділення потерпілі, а також ймовірно причетні до вчинення особи (ймовірні підозрювані); 4) визначення кола слідчих (розшукових) дій, оперативних засобів і заходів та інших дій, що спрямовані на встановлення запланованих обставин; 5) вибір конкретних виконавців і розподіл між ними обов'язків з установами конкретних

термінів виконання та обов'язковим окресленням альтернатив у виконанні (за умови, що виконання того чи іншого пункту плану (алгоритму) є надмірно ресурсозатратним або взагалі неможливим); б) контроль за виконанням поставлених завдань та аналіз поточної слідчої обстановки (детекція тих раптових перемінних, що можуть чи обов'язково негативно вплинуть на перебіг досудового розслідування та його кінцевий результат).

Перелік використаних джерел

1. Полуніна Л. Висунення версій та планування на початковому етапі розслідування незаконного збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю. *Актуальні проблеми правознавства*. 1 (17), 2019. URL: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/viewFile/632/622> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
2. Newman W. *Administrative Action: The Techniques of Organization Management*. Englewood Cliffs. NJ: 1951. 2nd ed., 1963. 56 с.
3. Ackoff R. *Concept of Corporate Planning* / R. Ackoff. New York : Wiley, 1970. P. 1.
4. Snyder N. How Managers plan – The Analysis of Managerial Activities. *Long Rang Planning*. 1980, February. P. 70–76.
5. Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Кузьмічов Я. В. *Криміналістика: питання і відповіді: навч. посіб.* Київ: Центр учбової літератури, 2011. 280 с.
6. *Криміналістика: підруч. для студ. вищ. навч. закл.* / [К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська]. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2014. 380 с.

**ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОННИХ ПОВНОВАЖЕНЬ
ВІЙСЬВОСЛУЖБОВЦЯМИ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ
ПРАВОПОРЯДКУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ**

Понад сім років Військова служба правопорядку (далі – ВСП) у Збройних Силах України (далі – ЗСУ) реалізує процес реформування у Військову поліцію. Однак реалії складаються так, що проєкт Закону про Військову поліцію не приймається нашими законотворцями, які апелюють тим, що він критично не вкладається в систему реформування Міністерства Внутрішніх Справ (далі – МВС) [1]. На нашу думку, створення Військової поліції не мусить бути пов'язане з реформуванням МВС, оскільки вона не входить до структури МВС, а має належати до структур Міністерства Оборони, тим паче, що така служба широко розповсюджена закордоном, зокрема, і у структурах країн Організації Північноатлантичного договору (далі – НАТО). У зв'язку з відсутністю Закону України «Про Військову поліцію» сьогодні посадові особи ВСП у ЗСУ вже майже 20 років виконують свої обов'язки, керуючись Законом України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», що не надає їм потрібного захисту та не відповідає реаліям сьогодення [2].

Проблемою забезпечення прав військовослужбовців під час виконання ними своїх обов'язків займалися такі вітчизняні вчені, як: В. С. Батиргарєєва, Т. Б. Ніколаєнко, М. С. Пузирьов, Ю. В. Сокоринський, С. О. Харитонов, С. В. Царюк, та інші. Проте застаріле законодавство та відсутність реальних кроків у питанні захисту прав військовослужбовців потребує нових напрацювань з метою просування реформ та виконання, прописаного в Конституції стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі (далі – ЄС), та в НАТО [3].

Дослідивши законодавчі акти, пов'язані з проходженням військової служби у підрозділах Військової служби правопорядку, а саме Закони України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», Указ Президента України «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України», а також Статут внутрішньої служби ЗСУ, Дисциплінарний статут ЗСУ, Статут гарнізонної та вартової служби ЗСУ, Стройовий статут ЗСУ, а також Кримінальний Кодекс України (далі – КК), Кримінально-виконавчий кодекс України (КВК), Кримінально-процесуальний кодекс України (далі – КПК), можемо дійти висновку про те, що військовослужбовці ВСП, виконуючи свої обов'язки, можуть стати жертвами своїх правомірних дій. Як ілюстрацію наведеної тези та на підтвердження такого висновку висвітлюємо випадок затримання, що трапився 01.05.2017 року близько 21:00 у м. Костянтинівка Донецької області. Під час виконання службових обов'язків патрулем військової комендатури м. Костянтинівка, до якого я входив, були затримані два громадянина України за підозрою у вчиненні злочину, передбаченого ст. 186 КК України «Грабіж», При цьому особовий склад патруля виявив правопорушників безпосередньо після вчинення злочину і за словесним портретом, наданим потерпілими, та використовуючи прийоми рукопашного бою здійснив затримання злочинців, які чинили збройний супротив [4]. Затримавши злочинців, ми очікували на патруль поліції впродовж 10–15 хвилин, оскільки після затримання не мали прав та повноважень чинити будь-які дії із затриманими. На той період жоден з нас (зі складу патруля ВСП) не мав юридичної освіти, а відсутність юридичної освіти та практичного досвіду в подібних ситуаціях посадової особи, відповідальної за організацію патрульно-постової служби у зоні діяльності комендатури знецінили наш вчинок, та знизили мотивацію до подальшого вчинення правоохоронних дій, що поставило під сумнів правовий захист

військовослужбовців ВСП щодо можливих негативних наслідків їх законних дій. Через деякий час наш вчинок був згаданий вже в іншому контексті, під час судового розгляду, коли нам намагалися приписати перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень. Враховуючи зазначене та проаналізувавши судову статистику щодо засуджених за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 ККУ) у 2014–2018 роках, ми дійшли висновку про те, що суди виносять незначний відсоток виправдальних вироків у таких справах, а отже законодавство не надає достатнього захисту співробітникам ВСП [5].

Спираючись на дані опитувань, ми встановили що суспільство України має низьку довіру до МВС, приблизно 30%, в той час, як до ЗСУ довіра з року в рік зростає і наразі понад 60% опитаних довіряє ЗСУ, що свідчить про необхідність створення правоохоронного органу – Військової поліції – у складі ЗСУ [6–7].

У висновку, вважаємо за доцільне запропонувати таке: 1) наділити військовослужбовців ВСП (Військової поліції) правами, визначеними статтями 31, 44 та 45 Законом України «Про національну поліцію»; 2) віднести їх до уповноважених осіб, які мають право здійснювати кримінально-процесуальні заходи, передбачені статтею 208 КПК, що своєю чергою зможе покращити їх ефективність діяльність та убезпечить їх від протиправних дій під час реалізації посадових обов'язків.

Перелік використаних джерел

1. Проєкт Закону про Військову поліцію: від 21.01.2015 р. № 1805. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53648 (дата звернення: 18.02.2022).
2. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 № 3099-III URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text> (дата звернення: 24.08.2022).
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 04.09.2022).
 4. Костянтинівські грабіжники причетні ще до двох злочинів. *Бахмутський районний відділ поліції*. [Веб-сайт]. Бахмут, 2017. URL: <http://bahmut-police.dn.ua/news/view/2253> (дата звернення: 01.05.2022).
 5. Стан здійснення судочинства в Україні судами кримінальної юрисдикції у 2018 році *Судова влада України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_kramin_sud_2018.pdf (дата звернення: 09.09.2022).
 6. В Україні зріс рівень довіри до військових. *НОВИНАРНЯ*. [Веб-сайт]. URL: <https://novynarnia.com/2022/01/26/v-ukrayini-zris-riven-doviry-dovijskovyh/> (дата звернення: 10.09.2022).
 7. Українці стали більше довіряти ЗСУ і менше – російським ЗМІ. *Українська Правда*: [Веб-сайт]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/01/26/7321728/> (дата звернення: 10.09.2022).

ОБРАЗА ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ, ПОГРОЗА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЮ ЯК ЗАКОНОДАВЧА НОВЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Проживання в сучасній Україні потребує пристосування до нинішніх реалій. Життя всіх українців, які проживають на території України та за її межами, різко змінилось після повномасштабного вторгнення країни-агресора 24 лютого 2022 року. Звісно, перші години, дні та тижні важко було пристосуватись до подій у сучасному світі, до життя в умовах війни. Законодавство потребувало негайних змін, які б хоч трохи привели сучасні закони у відповідність до реалій сьогодення. Верховна Рада робила все можливе, щоб зміни торкнулись й сучасної законодавчої бази. Ряд законопроектів розглядалися парламентом та були прийняті за спрощеною процедурою. До низки кодексів та інших нормативно-правових актів прийняті зміни, серед них був й сучасний Кримінальний кодекс України.

Варто згадати, що одним із законів України, прийнятим у воєнний час, був Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03.03.2022 року № 2110-IX. Цим законом кодекс доповнено новою ст. 435-1 («Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю»). Цю статтю було віднесено до розділу про військові кримінальні правопорушення. Для сучасного ККУ є тенденція до збільшення внесення змін та поправок порівняно з 2021 роком, оскільки за 6 місяців війни було внесено поправок більше ніж за весь 2021 рік.

Як ми бачимо, особливої актуальності такі кримінальні правопорушення набирали й до повномасштабного вторгнення країни-агресора, але відповідні поправки внеслись лише 3 березня 2022 року, а набрали чинності 16 березня

2022 року. Тому притягнути до відповідальності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за цією статтею до 16 березня, неможливо, оскільки закон зворотної дії в часі не має.

Відповідні зміни необхідні були й для низки інших законодавчих актів, які б забезпечили реалізацію закону, зокрема Кримінального процесуального кодексу України. У ч. 2. ст. 216 КПК визначено, що досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 435-1 КК, здійснюють слідчі СБУ [5, с. 17].

До війни були й інші пропозиції стосовно того як криміналізувати суспільно-небезпечні діяння, які б стосувались образи честі та гідності працівників Національної поліції, члени громадських формувань з охорони державного кордону, військовослужбовці. Були й інші пропозиції. Так, у законопроекті №5050 від 08.02.2021 року запропоновано внести зміни до ст. 185 Кодексу про адміністративні правопорушення, через додавання до неї дефініцій.

Під час дії воєнного стану на території України мінімізувалась кількість кримінальних правопорушень. Щось схоже завжди відбувається під час надзвичайних подій, ситуації, революцій та ін. Водночас військові кримінальні правопорушення навпаки скоюються частіше.

Захист законодавчих прав військовослужбовця набуває дедалі більшої актуальності у зв'язку з російсько-українською війною та з розширенням чисельності Збройних Сил та інших військових формувань, зокрема й ТРО.

За період з 16.03.2022 по 06.09.2022 вже є два вироки за скоєння злочину, передбаченого ст.435-1. Коли повноцінно запрацює механізм відповідальності за дане кримінальне правопорушення, кількість вироків значно збільшиться.

Так, 14 липня 2022 року Соснівським районним судом винесений вирок, яким суд визнав особу винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1. ст. 435-1 КК України, та призначив їй покарання у виді позбавлення волі на строк 3 (три) роки [1, с. 1].

Так, Ужгородським міськрайонним судом Закарпатської області 11.07.2022 року був винесений вирок, яким затвердив угоду про визнання винуватості, визнав особу винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1. ст. 435-1 КК України, і призначив йому покарання – позбавлення волі строком на п'ять років [2, с. 1].

Потерпілим може бути виключно військовослужбовець, його близький родич або член сім'ї.

У КК УРСР 1960 р. кримінальна відповідальність за образу була передбачена ст. 126. За відсутністю кваліфікуючих ознак образу вважалась злочином, що не являє собою великої суспільної небезпеки, а справи по обвинуваченню у його вчиненні належали до справ приватного обвинувачення [4, с. 32].

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 435-1, характеризується обіцянкою заподіяти шкоду, про яку йдеться.

За кримінально-каране діяння, передбачене ст. 435-1 ч. 2, загрожує обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Нетяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу у розмірі не більше 10000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років [3, с. 5].

Кваліфікаційною ознакою є виготовлення та поширення матеріалів, які містять образу честі та гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю.

У статті 435-1 ККУ визначено форми злочину:

образу честі, гідності військовослужбовцю;

погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, його близьким родичам чи членам сім'ї;

виготовлення та поширення матеріалів, які містять образу честі та гідності, погрозу вбивством, насильством або знищення чи пошкодження майна військовослужбовцю чи членам сім'ї.

Що стосується честі та гідності військовослужбовця, то для з'ясування поняття «честь», «гідність» немає чіткої правової позиції. Ст. 435-1 є бланкетною, оскільки у статті містяться не всі елементи норми права – для їх конкретного об'єднання є посилання не до конкретної статті цього нормативно-правового акта, а й до іншого нормативно-правового акта, наприклад до Цивільного кодексу. Наприклад: є ст. 297 ЦК України «Право на повагу до гідності та честі» в якій вказано, що кожен має право на повагу до його гідності та честі, гідність та честь фізичної особи є недоторканими [6, с. 35]. Водночас, не зазначено що таке гідність та честь як загальнотеоретичні поняття, характеристика даних понять має чисто суб'єктивний критерій.

У ст. 126 ККУ «Побої і мордування» визначено умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали тілесного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, однак ці дії вчиняються не стосовно військовослужбовця, а стосовно необмеженого кола осіб.

На мою думку, необхідно додати до статті 435-1 ч. 3 «групою осіб або повторно».

До військовослужбовців, які у такий надскладний час захищають державу від ворога, повинна бути повага та шана у зв'язку з їх надскладною службою, відчуття подяки, а не тільки застосування примусу чи кримінально-правового впливу.

Ст. 435-1 КК України в сучасних умовах потребує уточнення та конкретизації, але це не завжди можливо зробити досконало у зв'язку з тим, що бойові дії на території України тривають і по теперішній час та має місце недостатня правова визначеність дефініцій деяких понять.

Ст. 377 КК України має схоже формулювання але стосується судді, народного засідателя чи присяжного, ч. 1. ст. 398 КК України погрози чи насильство стосовно захисника чи представника особи. Законодавець

намагався зібрати всі види кримінально-караних діянь в кодексі, але не врахував деяких змін та всіх кримінально-караних діянь, не врахував деяких особливостей, які потребують уточнення та належної кваліфікації. Є й інші норми, які частково перетинаються з ст. 435-1, але не стосуються конкретно військовослужбовців: ст. 129 КК «Погроза вбивством» та 195 ККУ «Погроза знищення майна». Звісно, в сучасних умовах важливо врегулювати відповідальність осіб за кримінальні правопорушення по відношенню до військовослужбовців, але зміни, поправки до чинних законів та нові прийняті ВРУ законопроекти не до кінця вирішують питання кваліфікації та нагальних проблем.

Перелік використаних джерел

1. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 14 липня 2022 року. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/105237696> (дата звернення: 25.09.2022 р.).
2. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 11 липня 2022 року. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/105252796> (дата звернення: 25.09.2022 р.).
3. Кримінальний кодекс України, Відомості Верховної Ради України № 2341-III: кодекс від 05.04.2001. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 25.09.2020).
4. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Закон, Кодекс від 28.12.1960.
5. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 25.09.2022 р.).
6. Цивільний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 25.09.2022 р.).

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА ПОТЕРПІЛОГО ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Забезпечення права на захист є одним з фундаментальних прав людини й громадянина, а також однією із засад кримінального провадження. Втім, якщо правам підозрюваних осіб у кримінальному провадженні приділено суттєву увагу, то правам потерпілої сторони не вистачає уваги законодавця. Хоча в кримінально-процесуальному кодексі України (далі – КПК) наведено значний перелік прав потерпілого, але часто на практиці ці права порушуються стороною обвинувачення та залишаються без достатніх гарантій.

Відповідно до статті 55 КПК, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого [1].

Відповідно до статті 58 КПК, потерпілого в кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка в кримінальному провадженні має право бути захисником. Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні [1].

Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, а саме: протягом кримінального провадження має право подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду

заявляти відводи та клопотання; за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла; оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому КПК України; на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом; брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі [1].

Проте законом чітко не визначений перелік прав представника потерпілого, тому можна дійти висновку, що слідчий, прокурор, суд чи сам потерпілий на власний розсуд можуть обмежити обсяг прав представника, вважаючи, що певне право належить тільки потерпілому.

У науковій статті «Проблеми процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні» (2021 р.) О. Сіренко стверджує, що на сучасному етапі розвитку України не створено належної системи кримінального процесуального забезпечення захисту прав і свобод потерпілого, зокрема відсутній кримінально-процесуальний і кримінологічний механізм захисту потерпілого. Науковиця пропонує здійснити заходи щодо посиленого захисту прав, свобод і законних інтересів особи потерпілого [2, с. 208].

Н. Рогатинська та К. Склярчук у дослідженні «Особливості процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні» (2022 р.) зазначають, що існує проблема різного тлумачення суддями обсягу повноважень потерпілого та його можливості повноцінно брати участь у досудовому розслідуванні [2, с. 185].

Проаналізувавши адвокатську діяльність представництва потерпілих осіб у кримінальних провадженнях, науковці дійшли висновку, що досить частими є випадки, коли сторона обвинувачення (слідчий та прокурор)

саботують проведення досудового розслідування, що має наслідком порушення прав та законних інтересів потерпілого [2, с. 185].

На думку О. Костюченко, «Окремі аспекти реалізації права потерпілого на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні України» (2016 р.) забезпечення прав потерпілого і його представника та їх роль у кримінальному процесі у світлі реалізації права на справедливий суд в Україні має певні проблеми правового регулювання та практичної реалізації, які вимагають вирішення. Науковиця пропонує розширення обсяг процесуальних прав потерпілого та, відповідно, його представника, що сприятиме реалізації принципу змагальності та права на справедливий судовий розгляд [4, с. 45].

В умовах дії воєнного стану існує проблематика розслідування кримінальних правопорушень (злочинів) на тимчасово окупованих державою-агресором територіях, у зв'язку з чим надання статусу потерпілого, допит та реалізація всіх прав та обов'язків, визначених КПК, унеможлиблюється.

Зокрема, прийняття й оформлення процесуальних рішень набуває онлайн формату, а відновлення матеріалів кримінального провадження, які були втрачені у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, можуть позбавити потерпілу сторону статусу в кримінальному провадженні.

Законодавець передбачає внесення змін у КПК в частині проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану. Актуальність тематики потерпілої сторони зумовлюється тим, що кожна особа, яка перебуває на території України та тимчасово окупованих територіях, зазнала негативного впливу та має право бути потерпілим.

Зазначена тема стосується не тільки майнової, а й моральної шкоди від незаконних дій країни окупанта. Найагресивнішою формою є завдання фізичної шкоди, тому кожен має законне право реалізовувати статус

потерпілої сторони в кримінальному провадженні. Своєю чергою обов'язком держави є надати процесуальні можливості таке право реалізувати.

Важливою обставиною в умовах воєнного стану є підтримка та співробітництво країн-партнерів у залученні іноземних спеціалістів до проведення досудового розслідування та оперативно-розшукових заходів.

Можемо зробити висновок, що актуальним є питання представництва в умовах введення воєнного стану на території України, особливо в частині залучення представників потерпілих. Кожна особа має право реалізувати свої права в якості потерпілих на стадії досудового розслідування, а у разі неможливості реалізації такого права залучити представника.

Перелік використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 13.09.2022).
2. Сіренко О. Проблеми процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні. *Юридичний бюлетень*. 2021. № 18. С. 208–211.
3. Рогатинська Н., Склярук К. Особливості процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 181–185.
4. Костюченко О. Окремі аспекти реалізації права потерпілого на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні України. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 40–46.

**В. Ю. Морозова,
С. В. Корогод
(Дніпро)**

**ЗАКОННІСТЬ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ПРИНЦИП
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 368-5 КК УКРАЇНИ**

Головним принципом кримінально-правової кваліфікації незаконного збагачення є принцип законності, який є багатограним, і має різні прояви. Суть його першої грані полягає у тому, що кваліфікація злочинів, у тому числі передбаченого ст. 368-5 КК України (далі – КК України), мають однаково вирішуватися на всій території України, включаючи тимчасово окуповані території. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» № 1207-VII від 15.04.2014 р. тимчасово окупована територія України є невід’ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 цього Закону «державні органи та органи місцевого самоврядування, утворені відповідно до Конституції та законів України, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території діють лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». Виходячи з конституційного принципу територіальної цілісності України, норм чинного регулятивного та кримінального законодавства, у разі вчинення діяння, яке містить ознаки складу незаконного збагачення на тимчасово окупованій території України, особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, підлягає кримінальній відповідальності за ст. 368-5 КК України. Підґрунтя цьому знаходимо у ряді норм вітчизняного і міжнародного права.

Так, відповідно, до ч. 1 ст. 17 зазначеного Закону, «державні органи України застосовують механізми, передбачені законами України та нормами міжнародного права, з метою захисту ... законних інтересів держави Україна». Зі змісту ч. 1 ст. 6 КК України випливає, що «особи, які вчинили злочин на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом». А чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано ВР України, свідчать про те, що Україна взяла на себе зобов'язання вжити всіх заходів, які можуть бути необхідними для встановлення своєї юрисдикції щодо злочинів, визначених цією Конвенцією, коли злочин вчинено на території цієї Держави-учасниці (1 (а) ст. 42 Конвенції ООН проти корупції (далі – КООНПК)). За умови дотримання ст. 4 КООНПК, держава-учасниця може встановити свою юрисдикцію щодо будь-якого злочину, якщо злочин вчинено громадянином цієї держави-учасниці (2 (b) ст. 42 КООНПК); злочин вчинено проти цієї держави-учасниці (2 (d) ст. 42 КООНПК); злочин вчинено повністю або частково на території держави-учасниці; злочинець є її громадянином, посадовою особою чи членом одного із її національних представницьких органів (1(a, b) ст. 17 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією). Такі зобов'язання держави-учасниці КООНПК стосуються, в тому числі і заходів, необхідних для відновлення її контролю над тимчасово окупованою територією України, як вираження своєї юрисдикції (подібна позиція викладена у ст. 1 Рішення ЄСПЛ «Ілашку проти Росії і Молдови» [1]).

Отже, правовий режим на тимчасово окупованій території України, не припиняє дії законодавства України, в тому числі й кримінального. Щодо посадових та службових осіб органів, які створені, обрані або призначені на тимчасово окупованій території України у порядку, не передбаченому законами України, то вони суб'єктами складу незаконного збагачення не можуть визнаватися, оскільки відповідно до чинного законодавства ці органи є незаконними, а будь-які акти (рішення, документи), видані цими органами

та/або особами, які їх представляють, є недійсним і не породжують жодних правових наслідків (ч. 3 ст. 9 вище зазначеного Закону).

З приводу кримінально-правової кваліфікації дій осіб, які раніше здійснювали функції в національних представницьких органах України і є громадянами України, вступили у позаслужбові відносини з представниками органів, створених на тимчасово окупованій території України, вчинили дії, які спрямовані на набуття активів у власність (наприклад, набуття нерухомого майна у власність), то дії цих осіб, слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність», як свідоме, умисне, добровільне співробітництво громадянина України з державою-агресором на шкоду інтересам держави.

Принагідно слід зазначити, що раніше, до моменту набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 3 березня 2022 року № 2108-IX такі дії кваліфікувалися за ч. 1 ст. 258-3 КК України, як участь у терористичній групі чи терористичній організації, що створені на тимчасово окупованій території України.

Крім того, у ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», визначено гарантії права власності та правовий режим майна на тимчасово окупованій території України. Відповідно, право власності на тимчасово окупованій території України охороняється чинним законодавством України, а набуття (або припинення) права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, здійснюється відповідно до законодавства України за межами тимчасово окупованої території. А «будь-який правочин щодо нерухомого майна, ... вчинений з порушенням вимог цього Закону, інших законів України, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків».

Особовий аспект принципу законності [2, с. 347] у процесі кримінально-правової кваліфікації полягає в забезпеченні однакової правової оцінки діянь

суб'єктів незаконного збагачення незалежно від їхніх соціальних, демографічних ознак, політичних переконань чи майнового становища. Так, наявність індивідуальних особливостей особи, обумовлених займаною посадою, належність до певного політичного кола, наявність зв'язків з політичною елітою чи зосередження у руках особи значних капіталів, не мають бути визначальними (створювати привілеї чи, навпаки, погіршувати становище особи) у кримінально-правовій кваліфікації діяння, передбаченого ст. 3685 КК України. Це означає, що під час кримінально-правової кваліфікації незаконного збагачення «становище винного не повинно погіршуватися, чи навпаки покращуватися» [3, с. 348-349], залежно від його статусних, чи інших індивідуальних особливостей.

Принцип законності поширюється й на підстави кримінально-правової кваліфікації [2, с. 359]. Фактичною підставою кримінально-правової кваліфікації незаконного збагачення можуть бути лише дані, отримані відповідно до вимог кримінально-процесуального закону [2, с. 359]. Принцип законності кримінально-правової кваліфікації поширюється й на її нормативну підставу [2, с. 360]. Такий аспект законності, пов'язаний із дією правила *nullum crimen sine lege* [2, с. 360]. Метою формулювання та застосування зазначеного правила, як складової принципу законності, у трактуванні ЄСПЛ, як зазначає С. В. Хилюк, є «забезпечення ефективного захисту особи від свавільного кримінального переслідування, засудження та покарання» [3, с. 48]. «...Тільки право може визначити, що є злочином; що забороняється поширювальне тлумачення кримінально-правових норм, якщо це погіршує становище особи, у тому числі із застосуванням аналогії» [3, с. 48].

Тому принцип законності кримінально-правової кваліфікації незаконного збагачення повинен проявлятися у тому, що правова оцінка діяння має здійснюватися відповідно до положень, прямо визначених у ст. 368-5 КК України.

Перелік використаних джерел

1. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Ілашку проти Росії і Молдови» від 08.07.2004 р. *Верховна Рада України : офіційний веб-сайт*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_344 (дата звернення: 03.10.2022 р.).
2. Навроцький В. О. Теоретичні поняття кримінально-правової кваліфікації: монографія. Львів. держ. ун-т ім. І. Франка. Київ: Атіка, 1999. 464 с.
3. Хилюк С. В. Правило *nullum crimen sine lege* в інтерпретації Європейського Суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 4. С. 47–51.

Розділ IV. ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Д. О. Менюк
(Київ)

ПРАВО НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

З початком російського вторгнення на територію України для нашого суспільства постало безліч питань та нових викликів. Здійснення судочинства не стало винятком у цьому аспекті. Щобільше викликало нові дискусії щодо необхідності реформування судової системи.

Право на судовий захист передбачено ст. 55 Конституції України й, відповідно до ст. 64, не може бути обмеженим [1]. Неможливість обмеження цього права забезпечується також низкою інших законодавчих норм, зокрема ч. 1 ст. 10, ст. 12-2, 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2]; ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3]. Слід зазначити, що останню було включено вже у березні і вона підкреслює необхідність безперервного здійснення правосуддя навіть у разі об'єктивної неможливості розгляду справ шляхом зміни територіальної підсудності [4].

Варто також зауважити, що судова гілка влади від перших днів повномасштабного вторгнення почала здійснювати заходи щодо продовження функціонування системи судів та оптимізації здійснення судочинства. Так, Верховним Судом були надані роз'яснення стосовно особливостей правосуддя в умовах війни, Рада суддів України опублікувала відповідні рекомендації роботи судів [5, с. 46–48].

Водночас на практиці продовжує залишатись фактична неможливість доступу до правосуддя. Зокрема, це пов'язано з тим, що умовно територію України можна поділити на зону, де ведуться активні бойові дії, тимчасово окуповану територію і територію, де є необхідні організаційні умови для роботи суду [6, с. 452–453]. Саме останні найповніше забезпечують один з основних елементів права на справедливий суд – доступ до правосуддя.

Відповідно до зауваження голови Ради суддів України Богдана Моніча зміни у здійсненні судочинства насамперед пов'язані з тим, що «... люди здебільшого почали використовувати електронні засоби комунікації з судом» [7]. Тобто, теоретично доступ до правосуддя має забезпечуватись дистанційно. Однак, суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Василь Крат наголосив на необхідності спрощення процедури здійснення електронного судочинства з огляду на те, що Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система повноцінно так і не запрацювала [8].

Враховуючи зазначене і сьогоденні реалії постає питання спрощення процедури звернення до суду, розгляду і вирішення справ. Метою змін має бути забезпечення такого концепту роботи суду, який дав змогу б «без зайвих обтяжливих зволікань здійснювати безперервне, справедливе, неупереджене правосуддя в умовах воєнного чи надзвичайного стану» [6, с. 455].

Деякі напрацювання у цьому напрямі вже здійснюються. Зокрема, це стосується додаткових способів інформування про судові справи програмними засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, у тому числі мобільного застосунку Порталу Дія, а також можливістю проведення зборів суддів в умовах воєнного чи надзвичайного стану дистанційно, у режимі відеоконференції [9].

Вочевидь лише таких змін недостатньо задля повноцінного забезпечення реалізації права на судовий захист. По-перше, всі зміни, які стосуються процедурних питань здійснення судочинства, мають бути внесені до відповідних процесуальних кодексів України. По-друге, потребує чіткої регламентації проведення судового засідання у режимі відеоконференції, зокрема ідентифікація учасників справи; встановлення випадків, за яких неможливе проведення відеоконференції; подання доказів; заявлення клопотань; порядок дій у разі виникнення технічних проблем.

Певна річ, що окрім обговорення законодавчих змін, також необхідним залишається розв'язання питань стосовно стандартизації умов проведення

відеоконференцій з метою уникнення дефектів звуку та зображення, матеріально-технічного оснащення судів для забезпечення ефективної дистанційної роботи, достатнього фінансування судової системи для організації належного здійснення судочинства.

Отже, загалом можна стверджувати, що судова система забезпечує право на судовий захист в умовах воєнного часу. Разом з тим, сьогоднішня дійсність розкрила певні недоліки також у здійсненні судочинства, які в аспекті доступу до правосуддя здебільшого стосуються організації електронного документообігу, проведення засідань у режимі відеоконференції, необхідності доопрацювання законодавства і спрощенні процедур. Комплексний підхід до вирішення вказаних проблем найповніше дозволить забезпечити ефективну реалізацію права на судовий захист, зокрема, доступ до правосуддя, і в умовах воєнного стану.

Перелік використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.
5. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ: Закон України від 03.03.2022 р. №2112-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#n5> (дата звернення: 30.08.2022 р.).
6. Менюк Д. О. Здійснення цивільного судочинства в умовах війни. *Шістдесят четверті економіко-правові дискусії: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Львів, 27–28 квітня 2022 р.). Львів, 2022. С. 45–49.

7. Смокович М. І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право.* 70, 2022. С. 450–455.
8. Босак С. «Правосуддя має відбуватися в умовах воєнного стану і не може бути обмежено – для нас це головне». *Рада суддів України.* 2022. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/bogdan-monic-pravosudda-mae-vidbuvatisa-v-umovah-voennogo-stanu-i-ne-moze-buti-obmezeno-dla-nas-ce-golovne> (дата звернення 30.08.2022).
9. Судді ВС розповіли про необхідність внесення змін до законодавства у сфері кримінального та цивільного судочинства. *Судова влада України.* 2022. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1306604/> (дата звернення 30.08.2022).
10. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо додаткових способів інформування про судові справи та проведення зборів суддів в умовах воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 27.07.2022 року. № 2461-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2461-IX#Text> (дата звернення 30.08.2022).

НАГЛЯД І КОНТРОЛЬ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Одним із викликів для України у період правового режиму воєнного стану стало питання оптимального законодавчого врегулювання трудових відносин з огляду, з одного боку, на необхідність забезпечити економічні потреби для оборони країни, а з іншого, – враховуючи такі соціальні наслідки війни, як зростання безробіття, внутрішня та зовнішня трудова міграція, дисбаланс між попитом і пропозицією робочої сили, збільшення частки тіньової зайнятості, зниження рівня фактичної заробітної плати.

Законом України № 2136-IX від 15.03.2022 р. введені обмеження конституційних прав і свобод, передбачених статтями 43 і 44 Конституції України, та визначені особливості трудових відносин працівників в умовах правового режиму воєнного стану стосовно укладення, призупинення та розірвання трудового договору, зміни умов праці, встановлення та обліку робочого часу і часу відпочинку, залучення окремих категорій працівників до виконання певних видів робіт. Водночас і в умовах воєнного стану мають бути забезпечені мінімальні трудові гарантії, здійснення громадського контролю за якими частиною 1 статті 14 Закону № 2136-IX покладається на профспілки. Так, останні, виявивши факт грубого порушення законодавства про працю, можуть ініціювати перед правоохоронними органами питання щодо притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб.

Уже 12.05.2022 р. прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників» № 2253-IX, нормативні приписи якого спрямовані на забезпечення рівності трудових прав, недопущення дискримінації, підвищення штрафних санкцій, що накладаються Державною службою України з питань праці (далі – Держпраці) за порушення антидискримінаційних вимог законодавства щодо

реклами про вакансії (прийом на роботу). Разом з тим Постановою Кабінету Міністрів від 13.03.2022 р. № 203 проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю) було припинено, у тому й числі тих, що проводилися Держпраці. Це викликало заперечення профспілок. Спільний представницький орган об'єднань профспілок звернувся до Кабінету Міністрів України (лист від 27.04.2022 р. № 01-12/168-СПО) з обґрунтуванням потреби в період правового режиму воєнного стану здійснення заходів державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю [1].

Як наслідок та з метою забезпечення дотримання трудових прав, передбачених законодавством правового режиму воєнного стану, та легалізації зайнятості 01.07.2022 р. прийнятий Закон України № 2352-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин», яким відновлено здійснення державного контролю Держпраці та її територіальними органами у формі позапланових заходів, спрямованих на забезпечення додержання приписів норм Закону № 2136-IX, а також з питань виявлення неоформлених трудових відносин та припинення трудових договорів.

Передбачені заходи контролю проводитимуться у більш сприятливому режимі стосовно суб'єктів господарювання, оскільки: (1) порядок проведення перевірок регулюватиметься безпосередньо Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», а не урядовою постановою № 823 «Деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю»; (2) планові перевірки не проводитимуться; (3) обмежене коло підстав позапланових перевірок, а саме: (а) звернення фізичної особи про порушення, що спричинило шкоду її правам, законним інтересам, життю чи здоров'ю, навколишньому природному середовищу чи безпеці держави; (б) доручення Прем'єр-міністра України про перевірку суб'єктів господарювання у зв'язку з виявленими системними порушеннями та/або настанням події, що має значний негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього

природного середовища та забезпечення безпеки держави; (в) настання аварії, смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання, що було пов'язано з діяльністю суб'єкта господарювання; (г) звернення посадових осіб органів місцевого самоврядування про порушення суб'єктом господарювання вимог законодавства у випадках, коли право на подання такого звернення передбачено законом; (д) зверненням Київської міської військової адміністрації або обласної військової адміністрації; (е) невиконанням суб'єктом господарювання приписів про усунення порушень вимог законодавства, виданих після 01.05.2022 р.; (4) у разі виконання в повному обсязі та у встановлений строк приписів про усунення порушень законодавства про працю штрафи не застосовуватимуться.

Характеризуючи діяльність Держпраці в умовах воєнного стану, варто акцентувати не лише на контрольних повноваженнях, а й на такій функції як забезпечення роботодавців і працівників інформацією та проведення консультацій щодо найефективніших засобів дотримання правових норм (пункт «в» частини 1 статті 3 Конвенції Міжнародної організації праці про інспекцію праці у промисловості й торгівлі № 81). Реалізація названої функції на сьогодні є відображенням провідної сучасної тенденції на ринку праці, – зростання превентивного інспектування та інформаційного консультування для якомога ширшого кола заінтересованих осіб [2, с. 31]. Значення таких напрямів діяльності Держпраці лише зросло в умовах воєнного стану. Так, з 01.07.2022 р. інспектори праці розпочали інформаційну кампанію «Виходь на світло!», у ході якої відвідали 50 тисяч роботодавців та провели роз'яснення для майже 100 тисяч працівників. Як наслідок, за даними Держпраці, з 24 420 працівниками укладені трудові договори відповідно до законодавства [3]. До речі, інформаційна кампанія реалізується за підтримки проєкту ЄС-МОП «На шляху до безпечної, здорової та задекларованої праці». Окрім того, за сприяння названого проєкту Держпраці реалізує такі напрями діяльності: (1) психічне здоров'я (починаючи з квітня 2022 р. інспекторами праці проведено ряд тренінгів із першої психосоціальної допомоги на новому робочому місці,

учасниками яких стали й понад 70 представників Секретаріату Національної тристоронньої соціально-економічної ради та соціальних партнерів); (2) боротьба з торгівлею людьми та примусовою працею (інспекторами праці були створені інформаційні пункти на залізничних вокзалах, автобусних станціях, в центрах зайнятості, органах місцевої влади з тим, щоб проінформувати внутрішньо переміщених осіб та тих громадян – переважно жінок і дітей, що виїздили за кордон, про ризики, пов'язані із працевлаштуванням); (3) передусім – практична допомога (Держпраці створений онлайн-портал, який містить інформацію про трудові відносини під час воєнного стану); (4) допомога релокованим підприємствам (понад 3 тисячі підприємств, які покинули зону бойових дій, скористалися послугами Держпраці для адаптації на новому місці) [4].

Уже сьогодні очевидно, що одним із завдань стабілізації ринку праці як у період воєнного стану, так і в післявоєнний період має стати, з-поміж іншого, «...розробка ефективної системи управління ринком праці (механізмів та інструментів її реалізації), з урахуванням ... підвищення рівня соціального захисту та безпеки» [5, с. 2], складовою чого, безперечно, є належне організаційно-правове забезпечення нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю.

Подальші кроки удосконалення системи нагляду і контролю в Україні мають відбуватися в рамках реалізації проекту ЄС-МОП «На шляху до безпечної, здорової та задекларованої праці» (січень 2020 – грудень 2022), спрямованого на забезпечення наближення національної правової бази з безпечної та здорової праці до міжнародних і європейських стандартів; створення належної системи та процедури для виконання функцій інспекції праці. Це особливо важливо з огляду на те, що розвиток ринку праці стане однією з гострих потреб післявоєнної розбудови, а головною умовою повернення біженців в Україну та зменшення зовнішньої трудової міграції може бути забезпечення гідних умов праці.

Перелік використаних джерел

1. З 19 липня 2022 року Держпраці має право на здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю). URL: <http://opkho.com.ua/z-19-lipnya-2022-roku-derzhpraci-maye-pravo-na-zdijsnennya-pozaplanovix-zahodiv-derzhavnogo-naglyadu-kontrolyu/> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
2. Бурлаченко Д. В. Нагляд і контроль у системі захисту трудових прав і свобод: дис. ... д-ра філософії. Одеса, 2021. 184 с.
3. За два місяця Держпраці легалізовано майже 25 тисяч працівників. URL: <https://lviv.dsp.gov.ua/main-news/za-dva-misiatsia-derzhpratsi-lehalizovano-maizhe-25-tysiach-pratsivnykiv/> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
4. Україна працює: як інспектори праці підтримують роботодавців і працівників в Україні. URL: https://www.ilo.org/budapest/whats-new/WCMS_851945/lang--uk/index.htm (дата звернення: 03.10.2022 р.).
5. Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації. Аналітична записка / Центр Разумкова. Київ, 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> (дата звернення: 03.10.2022 р.).

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ – СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

Громадяни України довели й продовжують у надтяжких умовах російсько-української війни щоденно доводити, що саме гідність та свобода є базовими складовими менталітету Українського народу, а верховенство права – сенсоутворююча домінанта національного право-державотворення. Правова реформа, спираючись на багатовікову історію українського державотворення, має втілювати як національні традиції правотворення, так і підтверджувати нашу європейську ідентичність, незворотність європейського та євроатлантичного курсу України.

У цих умовах актуалізується питання щодо проведення системних заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України. Це передбачатиме як інституційне й функціональне відновлення, насамперед відбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої інфраструктури та житла, інфраструктури енергетики, зв'язку, військової інфраструктури й військово-промислового комплексу, структурну модернізацію та перезапуск економіки, заходи з подолання безробіття, підтримки сімей з дітьми, вразливих верств населення, осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок війни, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини, так і напрацювання пропозицій щодо пріоритетних реформ у воєнний і післявоєнний періоди, насамперед підготовку стратегічних ініціатив щодо комплексного правового забезпечення, прийняття і реалізація яких необхідні для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди.

Масштабність змін, яких має зазнати національне законодавство, їх зміст та форма, об'єктивно вимагають проведення комплексної правової реформи в Україні та прийняття Стратегії правової реформи України.

Насамперед правова реформа пов'язана з Конституцією України, яка безпосередньо визначає фундаментальні права людини, закріплює засади конституційного ладу України, визначає принципи та порядок організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування. Саме в Конституції України закріплено головний орієнтир і критерій конституційного правопорядку – людина, громадянин, їхні права та свободи. У цьому значенні саме права людини мають слугувати тим індикатором, що виявляє справжню мету конкретної правової реформи.

Система прав людини, механізми їх захисту та стан реалізації показують справжні наміри державної влади щодо реформування різних сфер життя суспільства. Звідси пріоритетами усіх реформ є людина, сім'я, територіальна громада, суспільство, держава, бізнес.

Ці та інші питання актуалізувалися та загострилися після подій Революції Гідності (листопад 2013 – лютий 2014 р.), в умовах окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, частини територій у Донецькій та Луганській областях, та особливо повномасштабного збройного вторгнення Російської Федерації на територію України та російсько-української війни, підтверджуючи незворотне прагнення Українського народу до розбудови суверенної, демократичної, соціальної, правової держави, в якій гарантуються та забезпечуються права людини.

Поряд із першочерговими завданнями – зміцнення національної безпеки, подолання економічної та екологічної кризи, реформування державного управління – забезпечення прав людини залишається головним обов'язком держави та має визначати зміст і спрямованість її діяльності, усіх її органів та посадових осіб. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав людини є головним обов'язком держави.

Головна концептуальна ідея, яка має бути покладена в основу Стратегії правової реформи, це ставлення до «людини», визнання її найвищою

цінністю та джерелом усіх суспільних благ, а добробут людини, утвердження та захист її суб'єктивних прав – метою функціонування держави. Втілення у практиці право-державотворення відповідного стратегічного завдання передбачає принципову відмову від домінуючої у сучасному конституційному законодавстві, насамперед у тексті Конституції України, радянської моделі визначення та структуризації прав людини, забезпечення їх реалізації та гарантування.

На зміну радянському за своєю філософією «предметному» підходу до систематики прав людини, в основі якого – орієнтація на сфери суспільного життя (політичну, економічну, соціальну, культурну тощо) та здебільшого популістська складова, насамперед у частині так званих соціально-економічних прав, за відсутності ефективних гарантій реалізації та захисту цих прав, має прийти сучасна модель конституційних прав людини, в основі якої, з одного боку, виділення суб'єктивних природних прав (фундаментальні, насамперед громадянські права) людини та, з іншого боку, позитивних зобов'язань держави (насамперед так звані соціальні права), через принципово різні механізми їх гарантування – судові та позасудові. В основі такої градації прав має бути закладено ціннісний підхід (гідність, свобода, соціальність, справедливість, громадянськість тощо) та реальна здатність їх захисту певною системою гарантій, основною з яких є суд.

Щодо прав, які традиційно сприймаються нами як «соціальні» (соціальний захист, пенсійне забезпечення, належний життєвий рівень, медичне обслуговування), вони в переважній більшості мають бути у функціональному полі діяльності держави, насамперед уряду, який не дає ці права, не дарує їх, а зобов'язаний усебічно забезпечувати. Таким чином, зникає популістська складова, мінімізуються упереджені та, як правило, завищені соціальні очікування людини у зв'язку з цим. Водночас системні порушення прав людини у сфері соціального захисту, освіти, охорони здоров'я в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації та

російсько-української війни потребуватимуть особливої уваги держави під час деокупації та післявоєнного відновлення.

Реалізація такого стратегічного завдання передбачає не лише внесення системних змін до Конституції України (в ідеальному варіанті – прийняття нової Конституції), формування нової системи законодавства, побудованої на відповідних принципах (наприклад, прийняття нового Трудового Кодексу, в перспективі – Соціального Кодексу), а й створення інституційного механізму, здатного забезпечувати реалізацію та захист відповідних прав людини й громадянина (реформа у сфері правосуддя, створення мережі омбудсманів (військовий, з прав дитини, з питань рівності, міграційний тощо)).

Необхідно створити ефективні інституційні та законодавчі механізми у сферах забезпечення та захисту прав дитини; прав іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, а також біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту; внутрішньо переміщених осіб, насамперед тих, які прибули з територій, де тривають активні дії або які перебувають у тимчасовій окупації чи оточенні; осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України.

Потребують створення дієвого механізму забезпечення та захисту своїх прав і ветерани російсько-української війни, особи, які брали або беруть участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі й стримуванні збройної агресії Російської Федерації.

Актуальним є забезпечення свободи діяльності засобів масової інформації, захисту професійної діяльності журналістів та правозахисників, удосконалення механізмів реалізації права на доступ до публічної інформації та забезпечення доступності інформації для осіб з інвалідністю.

Необхідно провести гармонізацію законодавства України про захист персональних даних з європейськими стандартами, запровадити інституційні та законодавчі механізми, які унеможливають створення надмірних баз персональних даних та виключають можливість протиправного втручання у

приватність, мінімізують зловживання під час проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих дій, а також забезпечують дотримання права на приватність у медичній сфері, сфері соціального захисту, щодо осіб, які перебувають у місцях несвободи. Подоланню цих викликів та проблем сприяло б прийняття Інформаційного кодексу.

Слід створити ефективну систему запобігання та протидії кримінальним правопорушенням проти життя людини, а також компенсаційні механізми за їх неефективне розслідування; запровадити ефективні інституційні та законодавчі механізми запобігання та протидії катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; дієві інституційні та законодавчі механізми, які унеможливають незаконне затримання, незаконне та надмірно тривале тримання осіб під вартою, створення та існування місць несвободи, не передбачених Конституцією та законом. Подоланню цих викликів та проблем сприяло б прийняття нових Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів, системне оновлення усього масиву процесуального законодавства.

Необхідно створення та запровадження ефективних інституційних та законодавчих механізми запобігання та протидії дискримінації в Україні, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, застосування комплексного гендерного підходу до формування, реалізації, моніторингу та оцінки державної політики у цих сферах.

Надзвичайно актуальними є впровадження основних принципів охорони довкілля, міжнародних норм та стандартів у сфері екологічної безпеки.

Отже, прийняття та реалізація Стратегії правової реформи сприятиме забезпеченню прав і свобод людини та гідних умов її життя, зміцненню громадянської злагоди, розвитку демократичної, соціальної, правової держави, а також підтверджуватиме європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України.

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах розвитку демократичної правової держави, яка відстоює ключові конституційні цінності, дедалі більшої гостроти набуває питання теоретико-правового обґрунтування відповідальності органів та посадових осіб публічної влади, що уповноважені приймати важливі політико-правові рішення.

У юриспруденції сформовано концепт конституційно-правової відповідальності, який ґрунтується на ідеї, що громадянське суспільство не може існувати там, де відсутня відповідальність носіїв державно-владних повноважень. Якщо сила закону охороняється не лише силою державного примусу, а й відповідальністю громадян, то значно більшою мірою вона вимагає відповідальності вищих посадових осіб держави та інших суб'єктів, наділених народом владними повноваженнями. Звідси й з'являється виняткове політико-правове значення конституційно-правової відповідальності як інституту, що гарантує свободу, справедливість, верховенство права у сфері політико-правових відносин [1, с. 27].

Для національної правової системи конституційно-правова відповідальність є відносно новим інститутом, який все ще розвивається та проходить початковий етап становлення. Тому й усі проблеми, що пов'язані з цим правовим інститутом, належать до числа вельми дискусійних. Водночас нині в нашій державі відбувається інтенсивний процес розвитку інституту конституційно-правової відповідальності як основного заходу державно-правового примусу. На наше переконання, становлення конституційно-правової відповідальності тісно пов'язане з формуванням галузі конституційного права, яка є динамічною системою, що адаптується й

удосконалюється залежно від розвитку суспільних відносин.

Специфічність інституту конституційно-правової відповідальності полягає передусім у тих санкціях, що не торкаються особистих прав і свобод учасників конституційно-правових відносин, їх соціального, майнового чи іншого статусу, а спрямовані, насамперед, на примусову зміну виключно спеціального правового статусу владного органу, посадової чи службової особи, організації, фізичної особи чи іншого суб'єкта, що визначається нормами конституційного права.

Конституційно-правова відповідальність – це самостійний вид юридичної відповідальності, визначений нормами конституційного права, що передбачає заохочення державою позитивного діяння суб'єкта конституційно-правових відносин, наслідки якого перевищують вимоги конституційно-правових приписів (позитивний аспект) або негативну реакцію держави на конституційний делікт (правопорушення) [2, с. 129–130].

Конституційна відповідальність – це особливий вид юридичної відповідальності, що має складний політико-правовий характер, настає внаслідок конституційного делікту (правопорушення) та отримує свій вираз в несприятливих правових на соціальних наслідках для суб'єкта конституційного правопорушення. Таким чином, аналіз визначення поняття «конституційно-правова відповідальність», запропонованого вченим, свідчить про те, що в ньому основний наголос зроблено на фактичній підставі настання конституційної відповідальності, а окрім того негативних наслідках, які спрямовані на суб'єкта конституційного делікту (правопорушення).

Конституційно-правова відповідальність характеризується такими рисами: вона ґрунтується на державному примусі та існуванні особливого державного апарату, який здійснює державну владу; це чітка і послідовна форма втілення конституційно-правових санкцій, що передбачені конституційно-правовими нормами; конституційно-правова відповідальність є наслідком вчинення конституційного делікту (правопорушення); конституційно-правова відповідальність знаходить своє відображення у

настанні конкретних негативних наслідків для суб'єкта конституційного правопорушення; конституційно-правова відповідальність завжди втілюється в процесуальній формі, чітко визначеній законодавством. Усі зазначені ознаки науковець називає обов'язковими, а це означає, що відсутність хоча б однієї з них говорить про відсутність конституційно-правової відповідальності, і водночас дає суб'єкту правозастосовної діяльності відмежувати її від інших правових інститутів та категорій.

Перелік суб'єктів конституційної відповідальності є доволі особливим, він є вужчим за перелік суб'єктів конституційного права України. Суб'єктами конституційно-правової відповідальності, зокрема, можуть бути: держава (адже в частині 2 статті 3 Конституції України задекларовано, що «держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [3]); вищі посадові особи; органи державної влади та їх посадові особи; органи місцевого самоврядування та їх посадові та службові особи, народні депутати України тощо [4, с. 15].

У зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 р. був введений воєнний стан.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [5]).

Питання конституційної відповідальності суб'єктів владних повноважень в умовах воєнного стану регулюється частиною 3 статті 9 Закону України

«Про правовий режим воєнного стану», якою було доповнено Закон 15 березня 2022 р. [5]. Згідно із зазначеною нормою, «В умовах воєнного стану особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, не несе відповідальності, у тому числі кримінальну, за рішення, дії чи бездіяльність, негативні наслідки яких неможливо було передбачити або які охоплюються виправданим ризиком, за умови, що такі дії (бездіяльність) були необхідні для відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту» [5].

Отже, на час дії воєнного стану суб'єкти владних повноважень звільняються від усіх видів юридичної відповідальності, в тому числі конституційної, за діяння, що були необхідні для відсічі збройної агресії РФ проти України, або ліквідації збройного нападу на нашу державу.

Перелік використаних джерел

1. Гаврильців М. Т. Співвідношення конституційно-правової та політичної відповідальності як засобів відповідальності органів влади перед народом. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.* (м. Львів, 11 грудня 2020 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: ЛьвДУВС, 2020. С. 27–32.
2. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Бліхар М. М. Конституційне право України: навчальний посібник. Львів: ТОВ «Ліга-прес», 2014. 402 с.
3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
4. Боняк В. О., Завгородній В. А., Самотуга А. В., Філянїна Л. А. Конституційне право України: навчальний посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 293 с.
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n199> (дата звернення: 03.10.2022 р.).

СУЧАСНИЙ АВТОРИТАРНИЙ РЕЖИМ ТА ЙОГО ПУТІНСЬКИЙ ВАРІАНТ

Життєво важливого значення для народу України на сьогодні набули питання оборони держави України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Наразі система забезпечення миру та безпеки у світі, що склалася після Другої світової війни, знаходиться у стані, який можна назвати кризовим.

Основною причиною такої ситуації є той факт, що 24 лютого 2022 року Росія розпочала широкомасштабне вторгнення в Україну по всій довжині спільного кордону та з території Білорусі. Крім того, вагомим чинником є протиправна зовнішня політика РФ, яка систематично провокує ескалацію різного роду конфліктів, намагаючись в такий спосіб показати свою впливовість та значущість на міжнародній політичній арені.

Своєю чергою джерелом такого стану речей є державно-політичний режим, який можна визначити як «путінізм», що має яскраво виражений шовіністичний, експансіоністський характер, популяризує реваншистські погляди серед населення Росії і здійснює загарбницьку війну в Україні.

А відтак нині «путінізм» як різновид реакційного авторитарного режиму, а також авторитарні політичні режими загалом не втрачають свого впливу у всьому світі, що і зумовлює необхідність та актуальність даної теми дослідження.

Проблемним питанням авторитарного режиму, його ознак, а також дослідженню феномену «путінізм» та його специфічних особливостей присвячено велику кількість наукових праць багатьох науковців як в Україні, так і в іноземних країнах. Окрім цього, дані організації «Freedom House» у своєму звіті «Свобода у світі 2022» демонструють, що автократія, на жаль, досягає успіхів у боротьбі з демократією. Загалом за останній рік рівень

дотримання і забезпечення політичних прав і громадянських свобод понизився у 60 країнах, тоді як лише 25 країн покращили свій рейтинг в цьому контексті. Крім того, у 2021 році набагато меншій кількості країн вдалося значно підвищити свої показники, порівняно з будь-яким іншим роком від початку поточного періоду глобального демократичного «занепаду» [1].

В юридичній літературі авторитарний режим загалом характеризується як такий різновид недемократичного політичного режиму, за якого має місце суттєве обмеження прав і свобод громадян (зазвичай у політичній сфері), обмежується вплив громадян на владу, а сама влада зосереджується в руках певного кола осіб чи в руках однієї особи.

В антидемократичному режимі відбувається порушення прав і свобод людини, придушення опозиції, не виключається ліквідація представницького вищого органу або перетворення його в маріонеткову установу тощо. Тобто, авторитарний режим, як і демократичний, зберігає автономію особистості й суспільства у сферах, що не стосуються політики; допускає економічний, соціальний, культурний, а частково й ідеологічний плюралізм; обмежується твердим політичним контролем; не намагає радикально перебудувати суспільство на ідеологічній основі; може базуватися на праві, моральних засадах.

Вперше у соціальну науку термін «авторитаризм» введено у 30–40 роки ХХ століття вченими франкфуртської школи (Хормайєр, Адорно, Маркузе, Хабермас, Фромм), а потім т. зв. «новими лівими». Вони розуміли його як тип свідомості, що характеризується агресивністю, конформізмом, ксенофобією, консерватизмом та орієнтується на владу і силу, тлумачили як політико-правову характеристику суспільства. Згодом у науці термін «авторитаризм» почав використовуватися для опису недемократичних режимів, задля протиставлення демократії тоталітаризму. Авторитаризм руйнує інститути, що відкривають шлях до політичної участі і сприяють мобілізації опозиційних настроїв, хоча водночас і припускає деякі форми політичної участі [2].

Авторитарний режим – «це стан політичного життя, коли влада зосереджується в руках однієї особи або правлячої верхівки; за якого державна влада здійснюється шляхом скасування або обмеження основних прав людини; коли стримують діяльність політичних партій та інших суспільних угруповань, народ не визнають основним носієм і сувереном влади; дії державних органів і громадських організацій суворо регламентують, а можливості опозиції зведені до мінімуму, допускаються політичні репресії; де відбувається формалізація і спрощення політичних процедур та інститутів, що пов'язують державу і суспільство» [3].

Очевидно, що встановлення авторитарного режиму зумовлено низкою причин, зазвичай, комплексом факторів.

З однієї сторони, це різка поляризація політичних сил у країні. Така соціально-політична ситуація складається, як правило, у випадках різкої та докорінної зміни в суспільному устрої.

З іншої сторони, у державах, де спостерігаються тривалі економічні та політичні кризи, громадянська війна та етнічні конфлікти, розв'язання яких мирними, демократичними засобами стає неможливим, у багатьох випадках формується новий авторитарний режим.

Авторитарний режим суттєво відрізняється від демократичного. Часто прикриваючись демократичною риторикою, він характеризується такими головними ознаками, як підвищений ступінь централізації влади; широке застосування в державному управлінні силових методів; обмеження або повна відсутність автономії особи; формальність або недостатній рівень гарантування прав особи; пріоритет держави перед правом; обмеження плюралізму. В умовах авторитарного режиму провідне місце посідають примусові методи державного керівництва, завжди панує надмірно жорстка державна дисципліна, регулярно застосовуються надзвичайні методи державного керівництва.

Наприклад, серед ключових факторів у Росії, які сприяли авторитарному тренду, слід назвати слабку соціально-економічну ефективність молодого

демократії, особисту незахищеність людей, які покладають надії на «сильну руку». Розчарування громадян нових демократичних держав у своїх урядах спричинило втрату віри в демократію, обернулося нестабільністю та політичними конфліктами. З іншого боку, економічні успіхи країн з авторитарним правлінням «працюють» на їхню легітимацію та стають несприятливим фактором для глобального поширення демократії.

Варто зазначити, що в багатьох країнах світу – від Будапешта до Пекіна – у перші два десятиліття XXI століття існує багато елементів «путінської» політики та складових сучасних авторитарних режимів. Розуміння природи «путінізму» стало критично важливим задля розуміння ширших тенденцій у світовій політиці та виникнення нової хвилі авторитарних та неліберальних режимів.

Звідси випливає, що саме реваншистські ідеї та уявлення В. Путіна щодо формування нової російської державності стали причиною появи такого явища, як «путінізм», яке протягом двох десятиліть років недооцінювали та ігнорували західні демократії.

20 років тому В. Путін в образі ефективного бюрократа із силовим бекграундом, ринково орієнтованого державника та прагматика, далекого від ідеологічних пафосів раптово з'явився на політичному олімпі. На сьогодні (до 24 лютого 2022 року) Путін виглядав сильним авторитарним лідером (типаж «стронгмен»), захопленим геополітичним протистоянням із Заходом та ідейною боротьбою зі світовим лібералізмом, який рішуче жертвує задля цього прагматичними цілями розвитку країни. І навіть коли він говорить про модернізацію, розмова досить швидко зводиться до видів озброєнь.

В ідеологічному плані путінський режим може припускати лише ідею консервативної протидії змінам системи, а це означає, що він керується, головним чином, інтересами самозбереження. Для модернізаційних ривків нинішня російська влада не має ані сил, ані ресурсів, ані ідей, ані лідерів. Режим, можливо, і розуміє необхідність модернізації, але боїться її, оскільки подібна трансформація пов'язана з відмовою від держконтролю в багатьох

найважливіших сферах і реальним ризиком втратити всю повноту розпорядчої влади, яку він сьогодні має.

Наразі найпоширенішими є дві теорії розуміння сутності режиму «путінізму». Відповідно до першої – саме РФ намагається повернутися до часів СРСР, а сьогоднішній режим – це різновид фашизму (у даному випадку В. Путіна ототожнюють із Б. Муссоліні). Що стосується другої, то вона визначає нинішній режим як авторитарну персональну владу В. Путіна [3, с. 7].

Отже, сам авторитарний політичний режим є складним структурним комплексом політичних відносин, що вимагають глибинного вивчення у всіх його проявах. Авторитаризм як явище у сучасному світі продовжує розширюватися у всіх сферах та в нових формах, що зумовлено низьким рівнем політичної культури, психосоціальними та психополітичними факторами реакційного характеру, які притаманні населенню більшості країн.

Авторитаризм, його наявність та фактичне встановлення у різних країнах зумовлює як внутрішню політику країни, так і регіональну політику залежно від економічного чи політичного ресурсу держави. Тобто, авторитаризм тією чи іншою мірою присутній у багатьох країнах і може легко розвинути у ситуації відсутності численних каналів плюралістичного суспільного тиску знизу.

На даний час «путінізм» – це явно виражений вид авторитарного режиму, якому характерне панування, не обмежене правом, управління державою зосереджене в руках однієї особи.

На нашу думку, перераховані особливості «путінізму» є достатніми для того, щоб характеризувати його як авторитарний, розуміючи під авторитаризмом набір тих якостей, які так чи інакше притаманні авторитарним режимам загалом.

Перелік використаних джерел

1. Freedom in the World 2022. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2022/global-expansion-authoritarian-rule> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
2. Сухонос В. В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму. Монографія. Суми: ВДТ «Університетська книга». 2003. С. 28–29.
3. Гудков Л. Д. Природа «путинизма». *Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии*. 2009. Т. 101. №. 3. С. 6–21.

**ВНЕСОК ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ В РОЗВИТОК
МІЖНАРОДНИХ ГУМАНІТАРНИХ НОРМ ТА НОРМ З ПРАВ
ЛЮДИНИ ДЛЯ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС
ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ**

В умовах значних досягнень в економічному, технологічному, соціальному прогресі, види викликів і загроз у світі, на початку нового тисячоліття, не лише не зникають, а ще більше посилюються та виникають нові. Так, значним чином загострилися проблеми безпекового характеру, які зачіпають як окремі регіони, так і світ загалом у зв'язку з нападом Росії на Україну 24 лютого 2022 року. Як зазначається, всі питання, які війна порушила в Європі, є фундаментальними, стосуються світового порядку, і тому парламентам та парламентаріям, урядам та урядовцям, народам потрібно разом шукати вихід для їх вирішення [1].

У документах міжнародних організацій і раніше зауважувалось про «зростаючу ускладненість збройних конфліктів і їх поширення; проблему воєн, що не припиняються багато десятиліть; відсутність шляхів ефективного вирішення конфліктів з боку міжнародного співтовариства, а також колапс національних систем» [2].

При затребуваній актуальності питання скорочення збройних конфліктів, зменшення порушення прав людини та захисту цивільних осіб у таких конфліктах, інтегрування чинних міжнародних стандартів у процес прийняття політичних рішень і досягнення мирних угод, звернемося до аналізу практики міжнародного парламентського співробітництва з можливістю подальшого використання інструментарію парламентської дипломатії в цих напрямках. Поряд з іншими можливостями, це може стати якоюсь мірою додатковим інструментом, щоб спонукати учасників конфлікту і сторони, залучені в миротворчі операції, дотримуватися

міжнародних стандартів у сферах гуманітарного права та прав людини, забезпечуючи захист цивільних осіб у гострих воєнних умовах.

На даний час розроблено значну кількість документів (про які йдеться нижче), що в тому числі є значним вкладом парламентської дипломатії у розвиток гуманітарних норм, у яких закладено основу для можливості захисту людського життя, гідності, а також реалізації ненасильницьких методів збереження і відновлення людяності, соціальності в «кризових» зонах та зонах збройних конфліктів.

Міжнародний захист прав людини включає певну кількість міжнародних органів та процедур, до яких окремі особи можуть звернутися безпосередньо. Найширші можливості з подання індивідуальних заяв (скарг, петицій) надані в Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ). Будь-яка особа (громадяни держави-учасниці, біженці, апатриди, неповнолітні та ін., зокрема, неурядова організація або група осіб, які вважають, що вони є жертвами порушення прав, визнаних Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод), може звернутися до ЄСПЛ за умови, що вона є громадянином або проживає на території держави-члена Ради Європи [3, ст. 34]. В ситуаціях збройного конфлікту ЄСПЛ визнає одночасне і комплементарне застосування норм гуманітарного права і прав людини, уточнюючи, що застосування прав людини в таких ситуаціях може бути обмежено лише офіційно внесеними державами застереженнями, відповідно до встановлених процедур. На думку ЄСПЛ, норми з прав людини переважають над нормами міжнародного гуманітарного права в тому разі, коли вони більшим чином захищають окремих осіб (і є більш обов'язковими для держав), а також, коли вони безпосередньо не суперечать нормам міжнародного гуманітарного права. Також ЄСПЛ докладно описав екстериторіальні зобов'язання дотримання Конвенції [4].

До обов'язкових «статутних конвенцій» РЄ належить і Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню (далі – Європейська

конвенція про запобігання катуванням) від 26.11.1987р. (чинна з 01.02.1989 р.), була відкрита для підписання для держав, що не є членами Ради Європи [5]. З її генезису видно, що цьому передували певні процедурні моменти, зокрема, 30.06.1983 р. відбувся розгляд Комітетом з правових питань доповіді від імені комітету, яка вміщувала в собі проєкт конвенції, розроблений міжнародною комісією юристів і шведським комітетом проти катувань. 28.09.1983 р. ПАРЄ ухвалено Рекомендацію 971 «Про захист затриманих від катувань та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання», де ПАРЄ рекомендувала Комітету Міністрів прийняти проєкт відповідної Конвенції, який додавався до Рекомендації. Тоді ж (вересень 1983 р.) представлений висновок Комітету з політичних питань ПАРЄ щодо згаданої доповіді. Виконавчим комітетом по правах людини була надана кінцева форма тексту Конвенції (листопад 1986 р.), який був переданий до Комітету Міністрів РЄ. Після консультації з Асамблеєю Комітет Міністрів РЄ ухвалив текст Конвенції 26 червня 1987 року [6], що і стало наслідком парламентської дипломатії та багатосторонньої інституційної роботи.

Правозастосовні механізми міжнародних договорів у сфері прав людини діють лише відносно держав-учасниць і процедури стосовно заходів до недержавних суб'єктів є практично відсутніми, якщо не брати до уваги міжнародного кримінального права. Але, як зазначається, що держава, яка дозволяє терористичним організаціям існувати та діяти, може бути визнана відповідальною за порушення стандартів у сфері прав людини [7, С. 108].

Документами щодо гуманітарних стандартів та прав людини також є: Конвенція із боротьби з тероризмом (відкрита Протоколом від 15.05.2003 р.) [8]; Рамкова конвенція про захист національних меншин (від 01.02.1995 р., чинна з 01.02.1998 р.) [9]; Протокол № 6 щодо скасування смертної кари (від 28.04.1983р.) до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; Європейська соціальна хартія (чинна з 26.02.1965 р.) [10], яка поступово замінюється (в тих державах, які її

ратифікували) новою редакцією ЄСХ, ухваленою в Страсбурзі 03.05.1996 р. (чинна з 01.07.1999 р.) і обмеження стосовно прав і зобов'язань, передбачених у цій Хартії, повинні застосовуватися лише з тією метою, заради якої вони встановлені [11], та інші документи. Ці превентивні позасудові механізми стали важливим доповненням до теперішньої системи захисту прав людини та базою з формування норм міжнародного гуманітарного права.

Резолюції й інші документи, ухвалені міжнародними парламентськими установами, не можуть безпосередньо змінювати національне законодавство держав-членів міжнародних організацій. Однак їхня здатність у ряді випадків впливати на процес формування норм міжнародного права, є ключовою в їх юридичній природі, позаяк резолюції ставлять питання про необхідність перегляду чи зміни відповідних норм. Внесок парламентської дипломатії у міжнародно-правове регулювання міжнародних відносин, у разі порушення таких норм, полягає також у тому, що відбувається широкий суспільний розголос та завдається відповідна політична шкода стороні-порушниці.

Так, за результатами щорічної пленарної сесії Парламентської асамблеї ОБСЄ (02-06.07.2022, Бірмінгем) було ухвалено Резолюцію «Важливість людського виміру у контексті поточних загроз безпеці в регіоні ОБСЄ, зумовлених російською агресією щодо України», що стала частиною Бірмінгемської декларації [12].

Також, аналізуючи питання захисту цивільного населення у збройних конфліктах, доцільно згадати про чимало обов'язкових норм медичної етики, які можна застосувати як у воєнний, так і в мирний час, що ґрунтуються на міжнародних і регіональних стандартах. З цієї сфери гуманітарної діяльності ПАРЄ було ухвалено резолюцію «Про захист гуманітарних медичних місій» (від 30.06.1988 р.) [13]. У даному документі визначаються дві основи діяльності гуманітарних медичних місій: право цивільного населення на допомогу медичного персоналу з гарантією компетентності та неупередженості такої допомоги й право самих медичних працівників на

захист під час гуманітарних місій. Витяг з тексту даної резолюції, що «...Беручи до уваги свої Рекомендації 714 (1973) та 945 (1982) про міжнародне гуманітарне право і свої Резолюції 823 (1984) та 881 (1987) щодо діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ)...» [13] показує неодноразову міжнародну парламентську участь, в рамках ПАРЄ та інших міжнародних організацій в даному питанні. Як зазначено: «робота медичних місій доповнює гуманітарну діяльність, яка здійснюється МКЧХ або під його егідою...» [13] і безперечно, що гуманітарні та медичні працівники, в умовах надзвичайних ситуацій, збройних конфліктів самі потребують захисту та безпеки. У міжнародній практиці такий захист забезпечується концепцією медичного нейтралітету, яка впроваджена у світі, але є відносно новою для України та сформульована на основі норм міжнародного гуманітарного права, міжнародних норм з прав людини (*International Human Rights Law*) і медичної етики.

Тому вклад міжнародних парламентських установ у просуванні таких важливих питань у співпраці з іншими організаціями, засвідчує необхідність розвитку та забезпечення відкритого міжнародного діалогу. Порушуючи проблемні теми, парламентська дипломатія, впливаючи на національні парламенти держав-членів та діяльність міжнародних організацій загалом, є важливим інструментом розвитку гуманітарних і норм з захисту прав людини.

Так, питання підтримки України, європейської безпеки (в тому числі ядерної та продовольчої), гуманітарна ситуація в Україні, забезпечення дотримання прав людини під час збройної агресії Росії та прав біженців, припинення вогню та можливих спільних кроків із встановлення миру були предметом обговорення в Організації з безпеки та співробітництва в Європі під час парламентського заходу високого рівня (Гельсінкі +50) «Роль ОБСЄ у врегулюванні війни в Україні та її наслідків» (07.09.2022 р.) [14].

Зараз надзвичайно важливо, щоб така інституційна міжнародна діяльність, в тому числі парламентська, якомога ефективніше могла

подолати розбіжності серед суб'єктів міжнародних відносин, спрямувати до пошуку правильних рішень, захищаючи, передусім мир і безпеку народів, які страждають і платять найвищу ціну за свою незалежність, суверенітет та територіальну цілісність.

Перелік використаних джерел

1. Цит. за: зустріч з U4U, «Об'єднані для України». URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Тор-новуна/227120.html> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
2. International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts. URL: <https://www.icrc.org/en/document/international-humanitarian-law-and-challenges-contemporary-armed-conflicts> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
3. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocols No. 11 and No. 14. URL: <https://rm.coe.int/1680063765> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
4. ECHR, Case of Al-Skeini and others v. The United Kingdom, Application no. 55721/07, Judgment (Grand Chamber), 7 July 2011, §§ 131–140. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-105606%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-105606%22]}) (дата звернення: 03.10.2022 р.).
5. European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/126> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
6. Explanatory Report. URL: <https://rm.coe.int/16806dbaa3> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
7. Countering Terrorism, Protecting Human Rights. This manual was written by Jonathan Cooper, OBE, of Doughty Street Chambers, London. Ed. Peter Eicher. Published by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). Warsaw, Poland. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/6/29103.pdf> (дата звернення: 03.10.2022 р.).

8. European Convention on the Suppression of Terrorism. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/090> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
9. Framework Convention for the Protection of National Minorities. URL: <https://rm.coe.int/16800c10cf> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
10. European Social Charter. URL: <https://rm.coe.int/168007cf93> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
11. Частина V. ст. ст. f, g. *European Social Charter (revised)*. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/163> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
12. Birmingham declaration and resolutions adopted by the OSCE Parliamentary assembly at the twenty-ninth annual session, Birmingham, 2–6 July 2022. URL: <https://www.oscepa.org/en/documents/annual-sessions/2022-birmingham/declaration-28/4409-birmingham-declaration-eng/file> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
13. Resolution 904 (1988) *Protection of humanitarian medical missions* / Doc. 5900, report of the Legal Affairs Committee, Rapporteur: Sir Dudley Smith. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTMLen.asp?fileid=16315&lang=en> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
14. Цит. за: Участь у парламентському заході високого рівня Організації з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінкі +50) «Роль ОБСЄ у врегулюванні війни в Україні та її наслідків». URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/227752.html> (дата звернення: 03.10.2022 р.).

**НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ
ЯК НАПРЯМУ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ
ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

В умовах сьогодення активно використовуються переваги діджиталізації, адже її можна визначити як сучасний інноваційний етап економічного розвитку, в основі якого знаходиться інтеграція фізичних та цифрових ресурсів у різні сфери життя. Цей етап характеризується новими методами генерування, оброблення, зберігання та передачі інформації в усіх сферах людської діяльності. Зараз цифровізація є масовим явищем, відповідні проекти стають життєво важливими для успіху не тільки певних підприємств та установ, а й регіонів та цілих країн, ось чому так важлива інтеграція України у цю частину європейського простору.

Розпочинаючи дослідження, слід звернути увагу на Стратегію розвитку ЄС «Європа 2020» [1], де були закладені основні інституційні принципи цифрових трансформацій у ЄС та Цифровий порядок денний для Європи [2]. Ця ініціатива визначила пріоритети цифрового розвитку ЄС до 2020 року. Важливими також є Цифрова стратегія Європейської Комісії, Стратегія єдиного цифрового ринку для Європи, Формування цифрового майбутнього Європи, Біла книга зі штучного інтелекту, Європейський підхід до досконалості й довіри, Європейська стратегія щодо даних, План дій Європейської Комісії щодо 5G, Директива про безпеку мереж та інформаційних систем, План дій з цифрової освіти тощо.

Серед стратегічних документів ЄС, слід виділити Цифровий компас 2030: європейський шлях цифрового десятиліття [3]. Цей документ визначає, такі пріоритетні напрями:

- 1) розвиток цифрових компетентностей та підготовка висококваліфікованих працівників в галузі цифрових технологій;
- 2) створення та підтримання безпечних, ефективних та стійких цифрових інфраструктур;
- 3) створення умов та забезпечення цифрової трансформація підприємництва;
- 4) цифровізація державних послуг.

В цьому аспекті, дуже важливо, що Україна долучилась до Програми «Цифрова Європа» [4]. Ця програма надає фінансування для цифровізації країн Європи за різними напрямками. Зокрема, Україна завдяки цій програмі зможе пришвидшити відновлення економіки та цифрову трансформацію. Участь у Програмі наблизить Україну до Єдиного цифрового ринку ЄС. Розрахована програма до 2027 року. Слід відзначити обсяги програми, адже загальний фонд Програми «Цифрова Європа» становить 7,5 млрд євро в той час як для фінансування проєктів за вказаними та доступними для України напрямками буде доступно близько 6 млрд євро.

Для України доступні такі напрями:

Високопродуктивний комп'ютинг – 2,2 млрд євро. За цим напрямом фінансування можуть отримати проєкти, які обчислюють великі масиви даних для рішень у сфері економіки, охорони здоров'я або оборонної промисловості.

Штучний інтелект, дані та хмарні послуги – 2,1 млрд євро. Цей напрям буде корисним для створення продуктів на базі штучного інтелекту для полегшення роботи підприємств, держадміністрацій або дослідницьких установ.

Цифрові навички (580 млн євро) – можливості для розвитку нових навичок у сфері інформаційних технологій.

Використання цифрових технологій в економіці та суспільстві – 1,1 млрд євро. Для проєктів, що впроваджують цифровізацію у

підприємництві або у сфері електронного урядування, охорони здоров'я, навколишнього середовища, освіти та культури, технологій Smart City.

Маємо зазначити, що ЄС звільнив Україну від сплати внесків у 2021–2022 роках та надав знижку 95% на фінансові внески протягом 2023–2027 років, що є приємним бонусом.

Як бачимо, для України відкриваються широкі можливості в цифровій сфері.

Говорячи про цифровізацію державних послуг, не можна не згадати, що Україна здійснила значний крок на цьому шляху, зокрема, ряд питань врегулюванні Законами України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронні довірчі послуги», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах». Нещодавно прийнята Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2022 р. № 868, якою затверджено порядок надання електронних публічних послуг в автоматичному режимі (далі – порядок). Цей Порядок визначає механізм надання електронних публічних послуг, що надаються в автоматичному режимі програмними засобами інформаційно-комунікаційних систем, без додаткового опрацювання суб'єктами надання електронних публічних послуг у режимі реального часу або з відкладеною умовою на підставі заяв (звернень, запитів) суб'єктів звернення, поданих в електронній формі з використанням засобів Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (далі – Портал «Дія»). Так, у День Незалежності Портал «Дія» запустив нову послугу – автоматичну реєстрацію товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) за 2 секунди.

Щоб зареєструвати ТОВ, потрібно подати заяву на Порталі «Дія». ТОВ автоматично відкривають, якщо заява відповідатиме всім умовам. Для цього необхідно авторизуватися на Порталі «Дія», заповнити заяву на реєстрацію ТОВ, підписати її електронним підписом.

Для довідки. Послугу реєстрації ТОВ із держреєстратором запустили ще в жовтні 2020 року. Відтоді нею скористалися близько 13 тисяч українців. Проте, зараз держреєстратора прибрано з процесу, щоб зекономити час.

Підсумовуючи викладене, треба наголосити, що зростання цифрової економіки сприяє появі безлічі нових економічних можливостей. Цифрові дані можуть використовуватися з метою розвитку, а також для врегулювання соціальних проблем, сприяючи поліпшенню економічних і соціальних показників, розвитку інновацій й підвищенню продуктивності, а цифрові платформи спрощують здійснення операцій, формування мережі зв'язків та обмін інформацією.

Перелік використаних джерел

1. EUROPE 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A52010DC2020> (дата звернення 14.09.2022).
2. A Digital Agenda for Europe. URL: <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0245:FIN:EN:PDF>. (дата звернення 14.09.2022).
3. 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-digital-compass-2030_en.pdf (дата звернення 14.09.2022).
4. Україна долучилася до Програми «Цифрова Європа»: що це означає. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-doluchylasia-do-prohramy-tsyfrova-ievropa-shcho-tse-oznachaie> (дата звернення 14.09.2022).

СЛУЖБИ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА МИРУ

Розвиток України як демократичної, правової, соціальної держави, удосконалення правозахисної системи відповідно до конституційно закріплених принципів та з урахуванням міжнародно-правових стандартів прав людини зумовлює появу нових суб'єктів конституційно-правових відносин та демократичних інститутів громадянського суспільства, створення дієвих механізмів реалізації та захисту прав і свобод людини. Одним з таких інститутів, діяльність якого спрямована на вирішення проблемних питань у сфері забезпечення прав людини, є інститут омбудсмана, який, будучи неформальним, незалежним, деполітизованим органом, посідає унікальне місце у правозахисній системі як посередник між державою та громадянами (суспільством). Потреба у даному інституті зумовлена доведеною світовим досвідом ефективністю його діяльності щодо утвердження і захисту конституційних прав людини від неправомірних дій держави в особі її органів та посадових осіб.

Трансформація і модифікація класичного інституту омбудсмана проявляється у виникненні його нових моделей та розвитку функціональної спеціалізації щодо захисту окремих категорій суб'єктів конституційно-правових відносин, що зумовлено внутрішніми потребами та національними інтересами держав, необхідністю посилення захисту найвразливіших у правовому відношенні верств чи груп населення або використання можливостей омбудсмана щодо захисту прав людини в окремих сферах життєдіяльності.

Таким абсолютно новим інститутом для України є інститут бізнес-омбудсмана, повноваження якого дають змогу ефективніше налагоджувати конструктивний діалог між державою та бізнес-спільнотою щодо створення

сприятливих умов, правової бази та стимулювання підприємництва, яке відіграє важливу роль у досягненні інноваційного, продуктивного і сталого економічного розвитку країни, зміцнювати конституційні права підприємців щодо захисту свободи підприємницької діяльності, ефективніше боротися з сучасними викликами та проблемними питаннями розвитку підприємництва в складних політичних та соціально-економічних умовах, викликаних пандемією COVID-19 та запровадженням обмежувальних карантинних заходів, а також повномасштабною військовою агресією російських окупантів, яка болісно вдарила по економіці нашої країни, що привело до часткового або повного зупинення частини підприємств чи їх релокації у безпечніші регіони України.

В умовах збройного вторгнення Російської Федерації на територію України та російсько-української війни кількість та спектр проблем і викликів, пов'язаних із правами людини у сфері економіки, у тому числі підприємницької діяльності, набуває масштабного характеру. У зв'язку з цим, враховуючи позитивний іноземний досвід, актуалізується питання не лише посилення функціональних та організаційних можливостей Уповноваженого Верховної Ради з прав людини у сфері захисту економічних прав людини, а й утворення спеціалізованих служб та інституцій.

У період економічної нестабільності й перманентних змін законодавства у сфері підприємництва, наявність інституту бізнес-омбудсмана та його активна діяльність є особливо актуальною та значущою. Фундаментальні конституційні цінності, серед яких, насамперед, право людини на підприємницьку діяльність, вільне підприємництво, ринкова економіка та відповідальна перед громадянським суспільством влада – є функціонально-телеологічною домінантою діяльності бізнес-омбудсмана, доцільність заснування та практика функціонування якого, по суті, й обумовлена вирішенням цих взаємопов'язаних завдань [1–2].

В Україні відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 691 «Про утворення Ради бізнес-омбудсмана» [3],

утворено Раду бізнес-омбудсмана як «постійно діючий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України», діяльність якої фінансується через мультидонорський рахунок Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), та схвалене відповідне Положення про Раду бізнес-омбудсмана. Попри очевидні переваги, що випливають із багаторічного функціонування Ради бізнес-омбудсмана, спеціальне законодавче регулювання діяльності цієї інституції досі відсутнє. Тому, попри назву та схожість такої установи з інститутом омбудсмана, вона не може бути віднесена до останнього, оскільки не відповідає стандартам і рекомендаціям щодо легітимності функціонування інституту омбудсмана, розроблених ООН (у Паризьких принципах) та Венеційською комісією Ради Європи (Європейська комісія за демократію через право), які вимагають, щоб національні правозахисні установи мали конституційну або законодавчу основу або і ту й іншу, а акти виконавчої влади не є такими.

У контексті проблем утворення, організації та функціонування служби бізнес-омбудсмана в Україні, значний інтерес представляють питання щодо розповсюджених у світі форм нормативно-правового регулювання бізнес-омбудсманів та аналогічних ним інституцій, порядку їх утворення, суб'єктів призначення, форм діяльності бізнес-омбудсманів, форм їх реагування, гарантій діяльності тощо, що вимагає системного та цілісного наукового аналізу та концептуального осмислення правового статусу та становлення подібних інститутів в інших країнах з метою використання їх досвіду для обрання оптимальної для України моделі бізнес-омбудсмана з урахуванням особливостей нашої національної правової системи, культурних і правових традицій, усталених норм моралі та інших суспільних цінностей.

Слід зазначити, що у зв'язку із новизною для вітчизняної правової системи інституту бізнес-омбудсмана, комплексних порівняльно-правових наукових досліджень, присвячених аналізу його правової природи, конституційно-правового статусу та місця в правозахисній системі не має. Зазначені обставини зумовлюють актуальність наукових пошуків у цій сфері.

Серед найважливіших питань, які свідчать про перспективність дослідження проблем організації та функціонування служб захисту прав людини, у сфері здійснення підприємницької діяльності (бізнес-омбудсманів) є, зокрема, такі питання:

– розкриття змісту понять «бізнес-омбудсман», «служба бізнес-омбудсмана», «служба захисту конституційного права на підприємницьку діяльність» та ін.;

– дослідження соціально-історичних та політико-правових передумов створення інституту бізнес-омбудсмана;

– аналіз міжнародно-правових засад та принципів створення та функціонування інститутів омбудсмана, що сприяють захисту прав підприємців;

– класифікація світових моделей омбудсманів, що сприяють захисту прав підприємців;

– вивчення досвіду формування та функціонування бізнес-омбудсманів в окремих зарубіжних країнах;

– з'ясування характерних особливостей конституційно-правового статусу бізнес-омбудсманів в окремих країнах світу;

– пошук оптимальної моделі інституту бізнес-омбудсмана в Україні тощо.

Перелік використаних джерел

1. Батанов О. В., Голоядова Т. О. Інститут бізнес-омбудсманів у сучасному світі: проблеми концептуалізації та конституювання. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*: електронне наукове видання: збірник. 2020. № 5 (11). Жовтень. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. С. 70–85. URL: <http://maup.com.ua/assets/files/expert/11/5.pdf> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
2. Батанов О. В. Бізнес-омбудсман у механізмі захисту економічних прав людини: деякі проблеми теорії та практики. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*: збірник тез IV Міжнар. наук.-практ. конф.

(м. Хмельницький, 2–6 березня 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 32–39.

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 691 «Про утворення Ради бізнес-омбудсманів». *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/show/691-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.10.2022 р.).

ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Як свідчать результати опитування в липні 2022 року, про погіршення свого рівня соціально-економічного добробуту заявили 74%, тоді як у січні – 52% [1]. Після 24 лютого близько 20% змінило своє місце проживання, серед них найбільша частка мешканців сходу – 58%. При цьому зростає кількість тих, хто не має наміру повертатися додому – 10% (у квітні – 3%, у червні – 8%). Проте 50% опитаних зазначили, що мають намір повернутися, але лише за умови закінчення війни, та їх кількість поступово зростає.

Основну загрозу гарантуванню соціальних прав громадян України в умовах воєнного стану несуть людський та матеріальний (інфраструктурний) чинники.

Людський чинник представлений переміщенням великої кількості осіб, як у межах території України, так і за її межі, а також втратою робочих місць. Війна призвела до різкого збільшення кількості внутрішнього переміщення в межах території України. Якщо до 24 лютого 2022 р. в Єдиній інформаційній базі ВПО обліковувалося майже 1,47 млн осіб, то станом на 20.06.2022 їх кількість зросла до 4,253 млн осіб. Водночас за оцінками Міжнародної організації з міграції кількість ВПО сягає понад 6,275 млн осіб. Прийнятий у 2014 році Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» дав змогу на законодавчому рівні визначити і гарантувати права цих осіб, однак масштаби нинішньої міграції зумовлюють необхідність його постійного удосконалення.

Згідно з даними Мінсоцполітики, станом на початок червня 2022 року близько 35% працівників, тобто майже кожен третій, її втратили. Найсерйозніша ситуація у працівників великих промислових підприємств, розташованих у південно-східному та північно-східному регіонах. Найбільший занепад ділової активності спостерігається у Сумській, Миколаївській та Херсонській областях, значний – у Чернігівській, Запорізькій, Харківській, Одеській. Водночас у

західних і центральних областях України впродовж травня-червня спостерігалось відновлення і поживлення економічної активності передусім завдяки релокації підприємств та притоку нової робочої сили.

Війна посилює вразливість насамперед найнезахищеніших груп населення, а відсутність механізмів оскарження випадків порушень їхніх прав, зокрема, дискримінації, поглиблює нерівність та виключає можливість відновлення прав для певних груп населення (наприклад, ромів, осіб з інвалідністю тощо).

Матеріальний чинник представлений масштабними руйнуваннями інфраструктури у результаті збройного протистояння. Спроможність гарантування соціальних прав громадянам України значно ослабла в результаті збитків, завданих війною матеріальній базі. Значних втрат завдано соціальній інфраструктурі (станом на червень 2022 року):

- з майже 30 тис. закладів дошкільної та загальної середньої освіти пошкоджено та зруйновано понад 1000 закладів загальної середньої освіти та понад 600 закладів дошкільної освіти.

- з майже 19 тис. закладів охорони здоров'я пошкоджено та зруйновано понад 700;

- з майже 34 тис. закладів культури налічує пошкоджено 255 та зруйновано 295 об'єктів;

- з майже 1800 закладів соціального захисту населення пошкоджено 41 та зруйновано 30;

- з майже 58 тис. об'єктів спортивної інфраструктури пошкоджено 35 та повністю зруйновано 60;

- з понад 1000 центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) 17 повністю зруйновано; 117 пошкоджено, з них 13 приміщень непридатні для подальшого використання.

Відповідно одними з першочергових завдань для гарантування соціальних прав громадян України є: забезпечення громадян тимчасовим житлом та відновлення зруйнованого/пошкодженого житла; працевлаштування осіб, які змінюють громаду проживання, повертаються до громад, з яких виїхали з причин

війни та міркувань безпеки; надання соціальної підтримки; відновлення соціальної, освітньої, культурної, оздоровчої інфраструктури та послуг у цих сферах; удосконалення нормативно-правової бази. Зокрема, у законодавстві слід закріпити визначення особи, постраждалої від збройного конфлікту, що дасть змогу впроваджувати інструменти захисту та відновлення прав таких осіб, розроблення відповідних механізмів компенсації шкоди, завданої в ході збройного конфлікту (у тому числі під час тимчасової окупації) тощо. Доцільним видається створення цілісної концепції гарантування та відновлення прав людини, порушених у зв'язку з окупацією, яка б пропонувала механізми компенсації постраждалим.

Також необхідно внести зміни до Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб [2], які б враховували масштаби руйнівних наслідків збройного конфлікту після 24 лютого 2022 року.

Доцільним є внесення змін до підзаконних нормативно-правових актів щодо удосконалення обліку внутрішньо переміщених осіб та системи оцінки потреб, у тому числі потреби у створенні умов для повернення до покинутого місця проживання.

Перелік використаних джерел

1. Україна під час війни. Зайнятість і доходи (23–24 липня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_zanyatost_i_dohody_23-24_iyulya_2022_goda.html (дата звернення: 03.10.2022 р.).
2. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. № 1364-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.10.2022 р.).

НОРМА СТАТТІ 65 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ЯК РИСА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ

Конституція України у статті 65 закріплює обов'язок громадян України захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України [1]. При цьому цю статтю Основного Закону варто розглядати не стільки як обов'язок, скільки як можливість і готовність громадян захищати власну державу. Автор вважає, що зазначене положення є рисою конституційної ідентичності України. В Україні особливо актуальним є питання збереження національної ідентичності, в тому числі на конституційному рівні. Конституційна ідентичність передбачає особливості конституції, сформовані на основі національної, релігійної, ідеологічної ідентичностей тощо. Саме готовність громадян України захищати власну державу пояснює норму Конституції, яка покладає обов'язок захисту Вітчизни не на військові формування, а на всіх громадян України.

16 липня 2021 року прийнято Закон України «Про основи національного спротиву», яким передбачено створення добровольчих формувань територіальних громад [2].

Зарахування до проходження служби відповідно до Закону відбувається на добровільній основі. При цьому обсяг прав членів воєнізованих підрозділів, сформованих на добровільній основі та професійних воєнізованих формувань відрізняється. Зокрема, слід звернути увагу на кілька аспектів.

Відповідно до ч. 2 ст. 24 Закону України «Про основи національного спротиву», Наказу Міністерства оборони України про затвердження форми контракту добровольця на членів добровольчих формувань територіальних громад [3] поширюються гарантії соціального і правового захисту, передбачені Законом України «Про соціальний і правовий захист

військовослужбовців та членів їх сімей». Відповідно за ними зберігаються місце роботи, посада і заробітна плата. Водночас добровольці не отримують грошового забезпечення, передбаченого для військовослужбовців, таким чином добровольці, які є безробітними, не отримують жодного грошового забезпечення. Також добровольці, які брали безпосередню участь у бойових діях, не отримували додаткових винагород, передбачених постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану».

Окрім цього, у добровольчих формувань не має статусу юридичної особи, тому порядок забезпечення добровольців є ускладненим. У липні 2022 року у Верховній Раді України зареєстровані проекти законів щодо вдосконалення засад організації, соціального, фінансового та матеріального-технічного забезпечення добровольчих формувань територіальних громад (7578 7578-1). Як пояснюють законодавці, для забезпечення сталого процесу фінансування (здійснення поточних, оперативних, технічних і транспортних витрат, харчування особового складу, придбання обладнання, матеріалів, одностроїв добровольців тощо) необхідно мати грошові кошти, розміщені на банківських рахунках, але добровольчі формування не є юридичними особами, а тому не можуть мати власних рахунків у банках [4].

У разі отримання поранення під час безпосередньої участі у бойових діях військовослужбовець звертається до командира військової частини за довідкою про обставини травми, отриманої під час виконання обов'язку військової служби відповідно до Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах [5]. Така довідка є необхідною для встановлення факту отримання травми внаслідок участі в бойових діях і подальшого грошового забезпечення державою лікування особи. Згідно з абз. 2 п. 3 Положення про добровольчі формування територіальних громад діяльність добровольчого формування провадиться під безпосереднім керівництвом і контролем командира військової частини Сил територіальної

оборони Збройних Сил [6]. При цьому: 1) добровольці не проходять військову службу; 2) органи влади діють у встановлених межах і відповідно до законів. Тому не зовсім зрозуміло, чи матиме можливість доброволець отримати довідку про обставини отримання травми.

Попри обмеження прав добровольців у порівнянні з військовослужбовцями внаслідок недостатнього законодавчого регулювання питання діяльності добровольчих формувань територіальних громад, станом на 5 березня 2022 року Сили територіальної оборони уже налічували 100 000 осіб [7].

Безумовно зазначене є свідченням готовності громадян України захищати власну державу. Наприклад, у статті 3 Конституції Литовської Республіки передбачено, що народ і кожний громадянин має право виявляти спротив будь-кому, хто у насильницький спосіб посягає на незалежність, територіальну цілісність, конституційний устрій Литовської держави. При цьому в Україні захист власної держави вважається не правом, а обов'язком: «А як інакше?». Норма статті 65 Конституції України викладена таким чином внаслідок: історичного чинника – тривалого поневолення України і прагнення до незалежності; ментального чинника – способу мислення українців, спільної риси волелюбності, а отже, захист Вітчизни як обов'язок всіх громадян України є рисою конституційної ідентичності України.

Перелік використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-ІХ. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. Ст. 339.

3. Про затвердження форми контракту добровольця територіальної оборони та посвідчення добровольця територіальної оборони: Наказ Міністерства оборони України від 07.03.2022 №84. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0307-22#Text> (дата звернення: 04.09.2022 року).
4. Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення засад організації, соціального, фінансового та матеріального-технічного забезпечення добровольчих формувань територіальних громад від 22.07.2022 р. №7578. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40084> (дата звернення: 04.09.2022 року).
5. Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 14.08.2008 р. №402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text> (дата звернення: 04.09.2022 року).
6. Положення про добровольчі формування територіальних громад: постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. №1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.09.2022 року).
7. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-teroborona/31738002.html> (дата звернення: 04.09.2022 року).

М. М. Лаврієнко,
І. А. Домінюк,
О. О. Галус
(Хмельницький)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЖИТЛО ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

З 2014 року Луганщина та Донеччина стали локацією збройної військової агресії Російської Федерації проти України. Ведення бойових дій призвело до загострення низки соціальних проблем, а саме: місця проживання багатьох українців були пошкоджені або ж зруйновані повністю. Унаслідок цього розпочалася внутрішня міграція населення й з'явилася значна кількість внутрішньо переміщених осіб. Варто зазначити, що останніх (з 24 лютого 2022 року) стає з кожним днем дедалі більше, через повномасштабне вторгнення РФ на територію нашої держави, оскільки є окуповані чи знищені міста. Саме тому люди змушені покидати свої оселі через небезпеку для життя та здоров'я. У зв'язку з цими подіями виникла нагальна потреба надання таким особам помешкання на території, що є підконтрольною Україні й де не ведуться активні бої.

Право на житло – одне з головних соціально-економічних прав людини. Згідно із Загальною декларацією прав людини кожен має право на такий життєвий рівень, включаючи житло, який є необхідним для підтримання його здоров'я та добробуту його самого й також його родини [1].

Потрібно зазначити, яка особа вважається внутрішньо переміщеною. У статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року наголошено, що внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або ж особа без громадянства, що перебуває на території України на законних підставах й має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити чи покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення

негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини й надзвичайних ситуацій природного або ж техногенного характеру [2].

Статус внутрішньо переміщеної особи набувається не за власного бажання, а вимушено для збереження свого життя та родини. За таких обставин внутрішньо переміщені особи потребують уваги та допомоги зі сторони держави, створення належних умов для гідного життя. Особливо – для захисту прав людини та їх реалізації.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», внутрішньо переміщена особа має право на забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування й суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (варто зазначити, що за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи. Також згідно з ч. 9 ст. 11 цього ж Закону, органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень надають у тимчасове безоплатне користування внутрішньо переміщеним особам із комунальної власності житлові приміщення, що є придатними для проживання. Варто підкреслити, що насправді органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації не можуть забезпечити кожному внутрішньо переміщену особу придатним і належним для проживання житловим приміщенням навіть за умови оплати цими особами вартості житлово-комунальних послуг. Така проблемна ситуація змушує внутрішньо переміщених осіб винаймати за власні кошти приміщення для проживання, але не всі мають на це фінансову спроможність.

Варто зазначити, що Постанова Кабінету Міністрів України № 582 від 26 червня 2019 року затвердила Порядок надання в тимчасове користування житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб. Цей Порядок визначає механізм надання в тимчасове користування житлових приміщень із фондів житла для

тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб. Перевага надання внутрішньо переміщеним особам житлових приміщень із фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб визначається за кількістю балів, які набере внутрішньо переміщена особа чи родина за такою системою нарахування балів. З цього стає зрозуміло, що житло для тимчасового проживання отримують лише ті люди, які наберуть найбільшу кількість балів. Потрібно підкреслити, що це дискримінація стосовно тих категорій внутрішньо переміщених осіб, які не мають стосунку до жодного критерію, що зазначений у п. 25 Порядку [3].

Після початку повномасштабного вторгнення РФ на території України постійно збільшується кількість населених пунктів, що зазнають руйнувань унаслідок військових дій. Наша держава намагається забезпечити осіб, які покинули свої оселі, житлом, проте надати рівнозначне житло тому, яке внутрішньо переміщені особи мали до початку війни в короткі терміни доволі складно. Для того, щоб вирішити житлове питання якнайшвидше, КМ України прийняв Постанову від 29 квітня 2022 р. № 495 «Про деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб». Необхідно докладніше зазначити, що передбачається цією Постановою та хто зможе скористатися безоплатною тимчасовою оселею.

Фонд житла, яке призначене для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб, буде створюватися сільськими, селищними, міськими радами або ж уповноваженими ними органами шляхом:

- викупу (придбання) житла;
- будівництва нового житла;
- реконструкції вже наявних будинків та гуртожитків, а також переобладнання нежитлових приміщень на житлові;
- передачі житла в комунальну чи державну власність;
- капітального ремонту об'єктів житлового фонду, а саме об'єктів соціального призначення.

Зауважимо, що до фонду можуть бути включені лише ті житлові приміщення, що є вільними. Вони не підлягають приватизації, обміну, а також поділу, передачі в піднайм, використанню для вселення інших людей. Оселю з розрахунку не менше 6 кв. м на кожну особу можна буде отримати внутрішньо переміщеній особі й членам її родини на безкоштовній основі за місцем фактичного перебування в межах території уповноважених органів.

Першочергове право на забезпечення житловим приміщенням з фонду? мають:

- багатодітні сім'ї;
- сім'ї з дітьми;
- вагітні жінки;
- особи, що втратили працездатність (люди з інвалідністю);
- особи пенсійного віку з числа тих, житло яких було зруйноване чи стало непридатним для проживання внаслідок збройної військової агресії РФ [4].

Зрозуміло, що проблема забезпечення права на житло внутрішньо переміщених осіб не зникне через місяць чи два, вона є довготривалою та потребує довгострокового вирішення, тому держава має приділяти їй належну увагу.

Наприкінці хочемо додати наші пропозиції для розв'язання цієї ситуації. Вирішенню житлової проблеми для внутрішньо переміщених осіб, як видається, заважає відсутність координації між різними установами, що відповідають за це. Саме тому ми пропонуємо визначити єдиний координаційний орган з питань внутрішньо переміщених осіб. Також доцільно розмежовувати внутрішньо переміщених осіб під час їх постановки на облік за рівнем доходів, наявністю нерухомості, придатної для життя в інших регіонах, кількістю членів родини, ступенем зруйнованості їхнього місця проживання. Завдяки цьому можна буде розподіляти навантаження на соціальний житловий фонд в регіонах і планувати потребу в тимчасовому житлі надалі.

Перелік використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015 (дата звернення: 03.10.2022 р.).
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України від 20.10.2014 №1706-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
3. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо підтримки територій, що зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту на сході України. Постанова Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 № 769. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.10.2022 р.).
4. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/pereselenciv-bezoplatno-zabezpechat-timchasovim-zhitlom-.html> (дата звернення: 03.10.2022 р.).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Акімов Михайло Олександрович, доцент кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

Бабій Роман В'ячеславович, аспірант відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Батанов Олександр Васильович, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України.

Батанова Наталія Миколаївна, старший науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук.

Галус Олена Олександрівна, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, кандидат юридичних наук.

Гловюк Ірина Василівна, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.

Гурова Анна Михайлівна, науковий співробітник відділу проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, заступник голови Ради молодих учених інституту, кандидат юридичних наук.

Долгорученко Катерина Олегівна, доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (Дніпро), кандидат юридичних наук.

Домінюк Ірина Анатоліївна, здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова.

Дроздович Надія Людвігівна, доцент кафедри кримінального права та процесу Київського університету права НАН України, кандидат юридичних наук.

Заморська Любов Ігорівна, юридичний факультет «Western University» (London, Ontario, CANADA), доктор юридичних наук.

Іванова Анастасія Юріївна, старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

Корогод Світлана Володимирівна, старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (Дніпро).

Короєд Сергій Олександрович, провідний науковий співробітник відділу проблем цивільного, трудового і підприємницького права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор.

Кубальський Владислав Нарцизович, старший науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, доцент.

Кукуруз Оксана Володимирівна, старший науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор політичних наук.

Кушинська Лариса Анатоліївна, доцент кафедри суспільних наук КНУТКіТ імені І. К. Карпенка-Карого, кандидат історичних наук, доцент.

Лаврієнко Мар'яна Миколаївна, здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова.

Лепісевич Петро Миронович, доцент кафедри загальноправових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат історичних наук, доцент.

Лесюк Вікторія Василівна, науковий співробітник відділу міжнародного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук.

Ліпкан Володимир Анатолійович, докторант відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор.

Машика Валерій Петрович, аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму.

Менюк Дарина Олегівна, молодший науковий співробітник відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор філософії.

Морозова Вікторія Юріївна, курсант 4 курсу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (Дніпро).

Морозюк Назар Сергійович, аспірант кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ.

Нестеренко В'ячеслав В'ячеславович, аспірант кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби.

Олійник Світлана Юріївна, аспірантка відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Осмолян Віталій Анатолійович, старший викладач кафедри права Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту, кандидат юридичних наук.

Оснач Олексій Михайлович, докторант Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат політичних наук.

Павко Яна Анатоліївна, старший науковий співробітник відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук.

Пархоменко Наталія Миколаївна, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України.

Пашковський Микола Іванович, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, кандидат юридичних наук, доцент.

Політова Анна Сергіївна, доцент кафедри публічно-правових дисциплін Маріупольського державного університету, кандидат юридичних наук, доцент.

Похиленко Ірина Сергіївна, доцент кафедри політичних наук і права Київського національного університету будівництва і архітектури, кандидат юридичних наук, доцент.

Романов Максим Юрійович, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3 Донецького державного університету внутрішніх справ.

Ромінський Євген Вікторович, науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Скрипнюк Олександр Васильович, директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений юрист України.

Скрипнюк Олександр Олександрович, старший науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

Скробач Соломія Любомирівна, аспірантка відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Стойко Олена Михайлівна, провідний науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор політичних наук.

Терела Галина Василівна, докторант відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат історичних наук, доцент.

Филипець Євген Юрійович, адвокат, аспірант кафедри конституційного права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО.....	5
---------------------	---

Розділ I. Актуальні теоретичні та практичні проблеми розвитку українського суспільства, держави та права в умовах збройної агресії

О. В. Скрипнюк Громадянське суспільство та війна в Україні.....	7
Н. М. Пархоменко Акти військової правотворчості: сутність та характерні риси.....	15
О. В. Батанов Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини у сфері національної безпеки і оборони в Україні.....	21
О. В. Кукуруз Верховна Рада України в умовах воєнного стану: праксеологічні аспекти.....	27
О. М. Стойко Невиконання рішень ЄСПЛ – системна проблема держав-членів ЄС.....	32
С. О. Короед Процесуальні проблеми реалізації цивільно-правової відповідальності за матеріальну шкоду, завдану внаслідок збройної агресії Російської Федерації.....	35
В. А. Ліпкан Геостратегії сучасної української держави з позицій політичної теології.....	41
І. В. Гловюк Деякі питання кримінальних проваджень за ст. 436-2 Кримінального кодексу України.....	44

Розділ II. Історичні та міжнародно-правові аспекти забезпечення національної безпеки

Liubov Zamorska «Health» and its meaning in Ukrainian legislation under martial law [«Здоров'я» і його значення в українському законодавстві в умовах воєнного стану].....	50
К. О. Долгорученко «До проблеми вживання поняття «колабораціонізм» у контексті сучасної війни (історико-правовий аспект)».....	55
А. Ю. Іванова Відновлення незалежності як теорія та практика Конституціоналізму: досвід країн Балтії.....	60

Л. А. Кушинська Проблематика міжнародно-правової оцінки злочинів тоталітарних режимів.....	65
О. М. Оснач Про деякі перспективи взаємодії Європейського Союзу з Україною після початку військової агресії проти нашої держави.....	71
А. М. Гурова Протидія загрозі розгортання Росією війни в космосі: політико-правові аспекти.....	76
Я. А. Павко Міжнародне значення конференції в Лугано для післявоєнного відновлення довкілля та подолання наслідків зміни клімату в Україні.....	81
Є. В. Ромінський Між протидією пропаганді та політикою пам'яті: до проблеми законодавчого шляху «визначення історії».....	86
Є. Ю. Филипець Значення застосування державної мови у сфері освіти для забезпечення національної безпеки України.....	91

Розділ III. Розвиток кримінального законодавства в умовах протидії військовій агресії

В. Н. Кубальський Проблема кримінально-правового розуміння категорії «державний суверенітет».....	97
М. І. Пашковський Кримінальне переслідування <i>in absentia</i> окупаційною владою громадянина України та набуття ним статусу особи, що перебуває під владою окупаційної держави.....	102
Н. Л. Дроздович Допустимість доказів у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів в Україні, зібраних різними суб'єктами.....	110
М. О. Акімов Проблеми удосконалення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність (на прикладі законопроекту реєстр. № 7570).....	115
А. С. Політова Протидія тероризму в Україні в умовах збройного конфлікту.....	120
В. А. Осмолян «Тероризм як головна риса зовнішньої політики Російської Федерації» – невід'ємна складова обвинувального акта.....	126

М. Ю. Романов Планування як інструмент організації досудового розслідування незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій.....	130
В. В. Нестеренко Проблеми застосування законних повноважень військовослужбовцями Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.....	135
Н. С. Морозюк Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю як законодавча новела Кримінального кодексу України.....	139
В. П. Машика Актуальні питання представництва потерпілого як учасника кримінально-процесуальної діяльності.....	144
В. Ю. Морозова, С. В. Корогод Законність як фундаментальний принцип кримінально-правової кваліфікації злочину, передбаченого ст. 368-5 Кримінального кодексу України.....	148
Розділ IV. Захист прав людини і громадянина в умовах воєнного стану	
Д. О. Менюк Право на судовий захист в умовах воєнного стану.....	153
Г. В. Терела Нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю в Україні в умовах воєнного стану.....	157
Н. М. Батанова Забезпечення прав людини – стратегічний напрям правової реформи в умовах викликів сьогодення.....	162
П. М. Лепісевич Особливості конституційної відповідальності громадян в Україні в умовах воєнного стану.....	167
О. О. Скрипнюк Сучасний авторитарний режим та його путінський варіант.....	171
В. В. Лесюк Внесок парламентської дипломатії в розвиток міжнародних гуманітарних норм та норм з прав людини для захисту цивільного населення під час збройних конфліктів.....	177
І. С. Похиленко Національні та міжнародні правові аспекти забезпечення діджиталізації як напряму інтеграції України до Європейського Союзу.....	184

Р. В. Бабій Служби захисту конституційного права на підприємницьку діяльність в умовах війни та миру.....	188
С. Ю. Олійник Захист соціальних прав людини в умовах воєнного стану.....	193
С. Л. Скробач Норма статті 65 Конституції України як ризик конституційної ідентичності України.....	196
М. М. Лаврієнко, І. А. Домінюк, О. О. Галус Реалізація права на житло внутрішньо переміщених осіб в Україні.....	200
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	205

*Електронне наукове видання комбінованого використання.
Можна використовувати в локальному та мережевому режимах.*

**Матеріали XIII Міжнародної
науково-практичної конференції
(Київ, 19 жовтня 2022 року)**

**Захист прав, свобод і законних інтересів людини,
громадянина та держави в умовах збройної агресії
проти України**

Збірник наукових праць

Комп'ютерна верстка – Є. В. Ромінський

Редакційно-коректорська група: І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова, Є. В. Ромінський

Підписано до видання 31.06.2023 р.

Гарнітура Times New Roman.

Ум. друк. арк. 9,275.

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 7

Тел. 278-58-91, факс 278-54-74

Свідоцтво про реєстрацію № 23702-13542ПР від 27.12.2018 р.